UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET

MIRZA HASAN ĆEMAN

AHMED-PAŠA, *VAKIF DŽAMIJĀ* U SELIMA KALOŠEVIĆ I KRUŠTICA KRAJ TEŠNJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo, 2015.

MIRZA HASAN ĆEMAN
AHMED-PAŠA, *VAKIF DŽAMIJĀ* U SELIMA KALOŠEVIĆ I KRUŠTICA KRAJ TEŠNJA U BOSNI I HERCEGOVINI

AHMED-PASHA, WĀQIF OF MOSQUES IN THE VILLAGES OF KALOŠEVIĆ AND KRUŠTICA NEAR TEŠANJ, BOSNIA AND HERZEGOVINA

Urednik:
Prof. dr. Salih Fočo

Recenzenti:
Akademik Vladimir Premec
Dr. Ibrahim Krzović, profesor emeritus

Izdanje:
Prvo

Izdavač:
Filozofski fakultet u Sarajevu

Sarajevo, 2015

Elektronsko izdanje

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

930.85(497.6 Tešanj)
726.2(497.6 Tešanj)

ĆEMAN, Mirza Hasan
Ahmed-paša, vakif džamijã u selima Kalošević i Kruštica kraj Tešnja u Bosni i Hercegovini [Elektronski izvor] / Mirza Hasan Ćeman. - Sarajevo : Filozofski fakultet, 2015. - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) : tekst, slike ; 12 cm

Način dostupa (URL):
http://www.ff-eizdavastvo.ba/Knjige.aspx. - Nasl. s naslovnog ekrana.

ISBN 978-9958-625-56-5

COBISS.BH-ID 22469894

MIRZA HASAN ĆEMAN

AHMED-PAŠA, *VAKIF DŽAMIJĀ* U SELIMA KALOŠEVIĆ I KRUŠTICA (BOBARE?) KRAJ TEŠNJA U BOSNI I HERCEGOVINI

AHMED-PASHA, WĀQIF OF MOSQUES IN THE VILLAGES OF KALOŠEVIĆ AND KRUŠTICA NEAR TEŠANJ, BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sarajevo, 2015.

Posvećeno

Ahmedu Aličiću

SADRŽAJ

IZRAZI ZAHVALNOSTI 9

ABSTRAKT I KLJUČNE RIJEČI 11

POPIS ILUSTRACIJA 13

TEŠANJSKI *SIDŽIL* IZ 1639.-1642- GODINE 17

RAZMATRANJA O MOGUĆOJ UBIKACIJI MJESTĀ (SELĀ) KALOŠEVCI I (*MAHALE*) KRUŠTICA (KRUŠČICA) 23

Podaci iz *Opširnog popisa Bosanskog sandžaka* iz 1570. i *Opširnog popisa Bosanskog sandžaka* iz 1604. godine 23

Pitanje ubikacije sela Kruševica 25

Prijedlog za ubikaciju *mahale* Kruštica (Kruščica) kao dijela sela Kaloševci 26

PITANJE POSTOJANJA *DŽAMIJE* U GORNJOJ MODRIČI, ODNOSNO KALOŠEVCIMA (KALOŠEVIĆU) 43

PROSTORNI RAZVOJ SELA GORNJA MODRIČA, ODNOSNO KALOŠEVCI (KALOŠEVIĆ) 59

DRUŠTVENI KONTEKST DOGAĐANJA 79

PITANJE POSTOJANJA *VAKUFA* ZA AHMED-PAŠINE *DŽAMIJE* U KALOŠEVCIMA I KRUŠTICI 87

ARHITEKTONSKE ODLIKE *DŽAMIJE* U BOBARAMA (KRUŠTICI ?) 91

ARHITEKTONSKE ODLIKE PRETPOSTAVLJENE *DŽAMIJE* U KALOŠEVCIMA (?) 93

ARHITEKTONSKE ODLIKE PRETPOSTAVLJENOG *MEKTEBA* U KALOŠEVCIMA (?) 101

PITANJE POSTOJANJA *DŽAMIJE* U SELU HRANKOVIĆ (?) 103

Pitanje postojanja *vakufa* za pretpostavljenu Ahmed-pašinu *džamiju* u Hrankoviću (?) 104

Arhitektonske odlike pretpostavljene *džamije* u Hrankoviću (?) 104

O LIČNOSTI AHMED-PAŠE I NJEGOVOM HISTORIJSKOM ODREĐENJU 107

EKSKURS O *HODŽI* AHMETU IZ KALOŠEVACA (KALOŠEVIĆA) 113

EKSKURS O *HODŽI* HUSEINU IZ SELA PLUŽIĆA (PLUŽIĆI = PILJUŽIĆI) 117

ODNOS IZMEĐU GAZI-HUSREF-BEGOVA I AHMED-PAŠINA *VAKUFA* NA PODRUČJU TEŠANJSKE *NAHIJE* 119

ZAKLJUČAK 123

SUMMARY 137

TABELE 141

IZVORI I LITERATURA 145

Sraćenice 145

IZVORI 145

KARTOGRAFSKI IZVORI 145

OBJAVLJENI DIPLOMATIČKI IZVORI 146

NEOBJAVLJENI DIPLOMATIČKI IZVORI 146

OPĆA DJELA 147

NEOBJAVLJENI PROJEKTI I ELABORATI 147

OSTALA DJELA 147

ELEKTRONSKI (INTERNET) IZVORI 150

RECENZIJE 151, 153

BILJEŠKA O AUTORU KNJIGE 161

IZRAZI ZAHVALNOSTI

Pri pisanju ove knjige koristio sam usluge i pomoć više ustanova i osoba. Posebnu zahvalnost dugujem niže navedenim ustanovama za dozvolu da koristim određenu dokumentaciju za istraživanje i objavljivanje. To su: *Zemaljski muzej* Bosne i Hercegovine - Dokumentacija *Odjeljenja za arheologiju*, Sarajevo, *Arhiv* Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, *Služba za katastar, urbanizam i imovinsko pravne poslove* Općine Tešanj i *Centar za kulturu i obrazovanje* Tešanj.

Osobitu zahvalnost izražavam recenzentima knjige akademiku Vladimiru Premecu i dr. Ibrahimu Krzoviću, profesoru emeritusu iz Sarajeva.

Također, zahvalnost izražavam i osobama koje su na različite načine dale doprinos pisanju ove knjige: rahmetli prof. dr. Ahmedu Aličiću iz Sarajeva za uvid u prijevod pojedinih dijelova iz sačuvane kopije Tešanjskog *sidžila*, prof. dr. sc. Orsolyi Žagar Szentesi, Predstojnici *Katedre za hungarologiju* Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, prof. dr. Kerimi Filan s *Odsjeka za orijentalnu filologiju* Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i docentu dr. Emiru O. Filipoviću s *Odsjeka za historiju / povijest* Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Zahvalnost izražavam i gospodinu Nadiru Medariću, Pomoćniku Općinskog načelnika u *Službi za katastar, urbanizam i imovinsko pravne poslove* Općine Tešanj za profesionalnu uslužnost i strpljenje pri pronalaženju i ustupanju na korištenje katastarske i kartografske dokumentacije.

Posebnu zahvalnost dugujem i *hafizu* Hamzi Laviću, bibliotekaru Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu za svu pruženu pomoć, konsultacije i ostvareni uvid u osmanski katastarski popis iz 1850. godine. Moja iskrena zahvalnost upućena je i Ibrahimu *efendiji* Omerbašiću, *imamu džamije* u Kaloševiću, i Saudinu *efendiji* Bašiću, *imamu džamije* u Bobarama, za pruženu pomoć oko premjeravanja *džamijā* i imamskih kuća.

Za grafičku izradu uporednih crteža *džamijā* zahvaljujem se MrArch, dipl. ing. arh. Lajli Padalo iz Sarajeva. Također, za grafičku izradu karata i obradu ilustracija zahvaljujem se prof. Pavelu Pavelki iz Sarajeva.

Za prijevod sažetka na engleski jezik zahvaljujem se gospođi *Sabi Risaluddin*. Za pomoć pruženu tokom obilaska terena i premjeravanja objekata zahvaljujem se gospodinu Samiru Ćemanu iz Jelaha.

Rukopis ove knjige ponuđen je za objavjivanje bez bilo kakvih uvjeta *Centru za kulturu i obrazovanje*, Tešanj, *JU Opća biblioteka*, Tešanj, *JU Muzej*, Tešanj, *Općini Tešanj*, *Medžlisu Islamske zajednice*, Tešanj, *Mjesnoj zajednici Kalošević* i

Mjesnoj zajednici Bobare. Nažalost, navedene ustanove nisu imale interes da objave štampano izdanje ove knjige.

Na kraju, zahvalnost dugujem i supruzi Almi za svo strpljenje, odricanja, ukazano povjerenje i sugestije.

Sarajevo, decembra 2013. Mirza Hasan Ćeman

ABSTRAKT I KLJUČNE RIJEČI

U toku razmatra pitanja datacije i atribucije Avdi-pašine *džamije* u Tešnju, u kontekstu mišljenja Adema Handžića da navedena *džamija* predstavlja Mustafa-pašinu *džamiju* koju spominje Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine, autor je na temelju objavljenih izvadaka iz spomenutog *sidžila* i njegovog djelomičnog prijevoda od strane profesora Ahmeda Aličića utvrdio postojanje dviju značajnih ličnosti u Tešnju: Mustafa-bega, porijeklom iz sela Hranković kraj današnjeg gradića Teslića, i njegovog oca Ahmed-paše. Prema Ahmedu Aličiću Mustafa-beg je uvakufio određena sredstva za njegovu *džamiju* u Tešnju a Ahmed-paša je uvakufio određena sredstva za podizanje njegovih *džamija* u selima /mjestima Kaloševci i Kruštica.

U istraživanju djelovanja Ahmed-paše kao *vakifa* bilo je potrebno odrediti ubikaciju mjestā koja se spominju u Tešanjskom *sidžilu* i provjeriti da li navedena mjesta spominju i raniji osmanski popisi iz 1570. i 1604. godine. Na temelju iscrpne analize autor je utvrdio da se mjesta Kaloševci i Kruštica mogu ubicirati kako slijedi. Selo / mjesto Kaloševci može se bez bilo kakvih poteškoća i sumnji ubicirati u današnje selo Kalošević sjeverozapadno od Tešnja. Kada je riječ o selu / mjestu Kruštici autor je predložio da se navedeno selo ubicira na lokaciju današnjeg sela Bobare, također sjeverozapadno od Tešnja. Kako se u Tešanjskom *sidžilu* navodi da je Mustafa-beg porijeklom iz sela Hranković kraj Teslića autor je raspravio i mogućnost da je iz istog sela mogao biti i njegov otac Ahmed-paša te da je ovaj *vakif* mogao podići *džamiju* i u Hrankoviću. Nakon uvida u različitu dokumentaciju i kroz istraživanja na terenu autor ističe da se u selu Bobare nalaze ostaci stare *džamije*. Nasuprot tome u selu Kaloševci prema mjesnom predanju prva *džamija* u Kaloševiću podignuta je 1970. godine što ne bi moglo, prema mišljenju autora, odgovarati historijskoj istini. Naime, kako su u selu Kaloševci postojali temeljni ostaci „*vakuf-mekteba*“ na kojem je podignuta nova imamska kuća autor smatra da je objekt „*vakuf-mekteba*“ predstavljao, u stvari, staru (prvu) *džamiju* u selu Kaloševci koju je uvakufio Ahmed-paša a koja je tokom vremena iz određenih razloga bila uništena, odnosno prestala postojati. Svoje mišljenje autor temelji na analizi prostornih odnosa, razvoju oba naselja i uporedbi dimenzija objekata stare *džamije* u Bobarama i objekta „*vakuf-mekteba*“, odnosno nove imamske kuće u Kaloševiću.

U nastavku izlaganja autor raspravlja o prostornom razvoju sela Kaloševci (Kalošević), društvenom kontekstu događanja i pitanju postojanja *vakufa* za Ahmed-pašine *džamije* u Kaloševcima i Kruštici. Autor iscrpno izlaže arhitektonske odlike stare *džamije* u Bobarama, rekonstruira objekte „*vakuf-mekteba*“, odnosno stare *džamije*, za koje smatra da su bili podignuti u Kaloševiću i vrši njihovu međusobnu

uporedbu. Također autor raspravlja i o pitanju postojanja *džamije* u selu Hranković kao mogućeg dijela Ahmed-pašinog *vakufa*. Pred kraj knjige autor raspravlja i o ličnosti Ahme-paše kojeg pokušava odrediti u konteksu historijskih zbivanja u Bosni tokom 17. stoljeća. Određenu pažnju autor je posvetio i istraživanju odnosa između Gazi-Husref-begova *vakufa* i *vakufa* Ahmed-paše na području Tešanjske *nahije*. Svoja izlaganja autor završava ekskursima o *hodži* Ahmetu iz sela Kaloševci (Kalošević) i *hodži* Huseiunu iz sela Plužići (danas selo Piljužići svejerozapadno od Tešnja).

Ključne riječi: Tešanj, Tešanjska *nahija*, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1570. godine*, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine, povelja Bosanskog bana Stefana Kotromanića izdata Vukoslavu Hrvatiniću, sinu kneza Hrvatina, iz 1326. godine, povelja Bosanskog bana Stefana Kotromanića izdata knezu Gregoru Stipaniću iz 1329./1330. godine, Adem Handžić, Ahmed Aličić, porodična imena Kaloševići, Benkovići i Divjanovići, Mustafa-beg, Ahmed-paša, Ahmed-paša Dugalić, *hodža* Ahmet iz sela Kaloševci (Kalošević), *hodža* Husein iz sela Plužići (Piljužići), župa / *nahija* Nenavište (Nenavišće), sela: Čečava, Hrastuš, Jakiš, Volović, Modrič, mjesta / sela: Kruševica, Gornja Modriča ili Kaloševci (Kalošević), *mahale* sela Gornja Modriča: Gornja Radnja, Donja Radnja i Cerovica, *mahala* / selo Kruštica (Kruščica), sela Bobare i Hranković, selo Do(l)nja Modriča ili Ukrinica, Mustafa-begova *džamija* i Mustafa-begov *vakuf* u Tešnju, Ahmed-pašin *vakuf* za *džamije* u Kaloševcima i Kruštici i/ili Hrankoviću, Gazi Husref-begov *vakuf* u Tešanjskoj *nahiji*, islamizacija, arheološki nalazi.

POPIS ILUSTRACIJA

SLIKE

Slika 1. Sela Kalošević i Bobare. Isječak topografske karte Derventa 424 – 4 – 2 (Jelah) u razmjeru 1:25000. Izdanje *Vojnogeografskog instituta JNA* u Beogradu, 1978. godine.

Slika 2. Karta dijela Tešanjske *nahije*. Značenja simbola: ● naseljena mjesta u statusu *kasabe*, ▲naseljeno mjeso u statusu *palanke* i potom *kasabe*, ○ sela, □ naseljeno mjesto razvijeno u 19. stoljeću, rijeke: *Bosna*, *Usora*, *Spreča*, 18º geografska dužina, 44º40' geografska širina. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička izrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Slika 3. Kalošević – središte sela. Područje od posebne važnosti nalazi se unutar crvene kružnice. *Austro – madžarska katastarska mapa* u izdanju *K. u. K. Militärisch – Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 5, Viertel d, Sztl. d/1. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Vrela, Kalošević, Bobare, Mrkotić, Zmajevac. Vermessungsjahre 1882. 4-te Katastral Vermessung Abtheilung. Geometer: Friedrich Edler v. Enhuber, k. k. Hauptmann. Adjunkt: Paul Koladjzn*. Razmjer 1. 6250. Dolje: detalj mape. Zamisao: M. H. Ćeman, Grafička obrada ilustracije: Nadir Medarić, *Služba za katastar, urbanizam i imovinsko pravne poslove* Općine Tešanj.

Slika 4. Kalošević – današnji raspored katastarskih parcela (čestica) i objekata u središtu sela. Značenja simbola: A Put, B parcela br. *(38)*, C parcela br. *331 (28)*, D parcela br. *329*, E parcela br. *178 (0)*, 1 nova *džamija*, 2 nova imamska kuća podignuta na temeljima objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli 177 (= stara *džamija*), 3 stara imamska kuća, 4, 5, 6 noviji stambeni i poslovni objekti. Na crtežu prikazani su samo značajniji noviji objekti. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička izrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Slika 5. Kalošević - središnji dio sela. Unutar žute tačkaste linije nalaze se: u sredini nova *džamija*, dolje - lijevo - nova imamska kuća podignuta na temeljima objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli 177 (= stara *džamija*), gore - desno - stara imamska kuća. Objavljeno zahvalnošću © CNES, © Cnes/Spot Image, Image © 2012 Digital Globe, © 2012 © Google Earth, © Flash Earth i © MapMartBingMaps. Datum

pristupa: u više navrata tokom 2011., 2012. i 2013. godine. Snimak juli 2013. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Slika 6. Bobare. Područje od posebne važnosti nalazi se unutar zelene kružnice. *Austro – madžarska katastarska mapa* u izdanju *K. u. K. Militärisch – Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 5, Viertel b, Sztl. b/3. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Vrela, Bobare, Blaževići, Drinčići, Kalošević. Vermessungsjahre 1882. 4-te Katastral Vermessung Abtheilung. Geometer: Friedrich Edler v. Enhuber, k. k. Hauptmann. Adjunkt: Johann Spulak*. Razmjer 1. 6250. Dolje: detalj mape. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Slika 7. Bobare – stara *džamija*. Značenja simbola: A Put, B Ulaz u *harem džamije*, 1 Temelji stare *džamije*, 2 Stari hrast s trigonometrijskom geodezijskom oznakom, 3 Parcele *harema džamije* s *mezarovima*, 4 Drveće. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička izrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Slika 8. Bobare - središnji dio sela. Lijevo gore unutar žute linije: groblje s ostacima temelja stare *džamije* - strelica pokazuje ostatke temelja stare *džamije*. Desno gore unutar crvene linije: nova *džamija* s (novom) imamskom kućom. Objavljeno zahvalnošću © CNES, © Cnes/Spot Image, Image © 2012 Digital Globe, © 2012 Google Earth, © Flash Earth i © MapMartBingMaps. Datum pristupa: u više navrata tokom 2011., 2012. i 2013. godine. Snimak juli 2013. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Slika 9. Bobare – tlocrt stare *džamije*. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: MrArch, dipl. ing arh. Lajla Padalo.

Slika 10. Kalošević – dimenzije nove imamske kuće. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: MrArch, dipl. ing arh. Lajla Padalo.

Slika 11. Kalošević – zamišljena rekonstrukcija temelja stare *džamije*. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: MrArch, dipl. ing arh. Lajla Padalo.

Slika 12. Uporedni pregled objekata: Lijevo - Bobare – tlocrt stare *džamije*, u sredini - Kalošević – dimenzije nove imamske kuće i desno - Kalošević – zamišljena rekonstrukcija temelja stare *džamije*. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: MrArch, dipl. ing arh. Lajla Padalo.

Slika 13. Izvadak iz *Spiska parcela* KO Kalošević. Općine Tešanj - Služba za katastar, urbanizam i imovinsko pravne poslove.

TABELE

Tabela 1. Naseljena mjesta i njihove međusobne udaljenosti u sjeverozapadnom dijelu Tešanjske *nahije*.

Tabela 2. Stanovništvo sela Gronja Modriča (Kaloševci) s pripadajućim zaseocima (*mahalama*) prema *Opširnim popisima Bosanskog sandžaka iz 1570.* i *1604. godine.* Proračun broja stanovnika vršen je na temelju pretpostavke o broju oženjenih muškaraca kao članova i nositelja domaćinstava (sprug + supruga + najmanje troje djece = 5). (AH)[1] Prema čitanju Adema Handžića. (AK)[2] Prema čitanju Amine Kupusović.

Tabela 3. Broj stanovnika sela Kaloševci prema *Opširnim popisima Bosanskog sandžaka iz 1570. i 1604. godine*.

Tabela 4. Broj stanovnika sela (*mahale*) Kruščica prema *Opširnim popisima Bosanskog sandžaka iz 1570. i 1604. godine*.

Tabela 5. Uporedba veličinā objekata stare džamije u Bobarama i nove imamske kuće u Kaloševiću sagrađene prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („vakuf-mekteb“) na parceli br. 177.

Tabela 6. Uporedba veličinā objekata stare *džamije* u Bobarama i nove imamske kuće u Kaloševiću sagrađene prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177.

TEŠANJSKI SIDŽIL IZ 1639.-1642- GODINE

Istražujući pitanja datacije i atribucije Avdi-pašine *džamije* u Tešnju naišao sam na zanimljive podatke koji se tiču podizanja *džamijā* u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica (Kruščica) u Tešanjskoj *nahiji* u 17. stoljeću.[1] Ubikacija mjesta / sela Kaloševci nije predstavljala nikakvu poteškoću ali je ubikacija mjesta / sela Kruštica (Kruščica) bila nešto složenija. Pojava dvojice uglednih *vakifā* Mustafa-bega u *kasabi* Tešanj i njegovog oca Ahmed-paše u seoskoj sredini mjestā / selā Kaloševci i Kruštica u blizini Tešnja u 17. stoljeću i njihov graditeljski aktivizam kako u samom Tešnju tako i u navedena dva mjesta / sela predstavljaju zanimljivu temu za daljnje istraživanje. Stoga sam odlučio posvetiti se detaljnijoj obradi ličnosti navedenih *vakifā*, pitanju ubikacije mjesta / sela Kruščica (Kruštica) te pitanju naučne utemeljenosti podizanja *džamijā* u navedenim mjestima / selima.[2]

U stručnoj literaturi koja se odnosi na vjerske muslimanske objekte u Tešnju izjednačavaju se Mustafa-pašina i Avdi-pašina *džamiju* u Tešnju. Tj., iste se smatraju jednom te istom *džamijom*!? Potrebno je naglasiti da u stručnoj literaturi nije iznesena valjana argumentacija (nisu navedeni podaci) na temelju koje se izjednačavaju navedene dvije *džamije*.[3] Stoga bi odgovor na pitanje kada je i od strane koga bila

---

[1] Vidjeti rad Mirza Hasan Ćeman, *Abdullah-pašina (Avdi-pašina) džamija u Tešnju - S razmatranjima o dataciji Sejjid- Sulejmanove, Hasanbegovića ili Guvanjske (Harman) džamije i ubikaciji Tophana ili Tabhana džamije u Tešnju*, u štampi. Up. i Mirza Hasan Ćeman, *Urbana antropologija Tešnja 1463-1878*. Tešanj, 2006, 28-29, 71-72.

[2] O *kasabi* Tešanj vidj. Alija Nametak, „Tešanj". *Novi Behar* 6(1932/33), br. 4-5, str. 50-51, Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, „Stari bosanski gradovi". *Naše starine* 1(1953), 17(21), Sarajevo – objavljeno pod naslovom „Gradovi u Bosni i Hercegovini". U: Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, Sarajevo, 1991, 407; Đoko Mazalić, „Tešanj". *Glasnik* Zemaljskog muzeja u Sarajevu N.S. 8(1953), 289-302; Đoko Mazalić, *ELU* Tom IV, JLZ, Zagreb 1966, 416, s. v. *Tešanj*; Hamdija Kreševljaković, „Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom". *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Orijentalni institut, Sarajevo 2(1951), 161. Objavljeno i u okviru djela Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela* II. Sarajevo, 1991, 523-598; Mirza Hasan Ćeman, *Urbana antropologija Tešnja* ..., passim.

[3] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments* …, 39 pod br. 4; Adem Handžić, *Rukopis* B 16 pod br. 4 (ovdje Adem Handžić jasno kaže da je „*Mustafa-pašina džamija u Pašinoj mahali* [*u Tešnju*] ...*Podignuta (je) prije 1640. godine, budući je pod tim imenom zapisana u Tešanjskom sidžilu iz te godine*".), D 10 pod br. 5 (s pozivom na Tešanjski *sidžil*), H 16 pod br. 4 (ovaj dio /stranica/ rukopisa predstavlja kopiju stranice navedene pod B 16). Up. i Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*. Knjiga II (Istočna i centralna Bosna), Sarajevo, 1977, 256-257. U navedenom djelu Adem Handžić ni na jednom mjestu ne donosi spomen Mustafa-paše. Adem Handžić samo u zagradama navodi Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine kao (mogući) izvor.

podignuta Avdi-pašina *džamija* u Tešnju mogao dati samo neki stariji historijski izvor. Jedini izvor koji je postojao, a čija sudbina iza 1992. godine meni nije bila poznata, jeste Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine. Međutim, nije mi bilo poznato da li je *sidžil* sadržavato i podatke koji bi na bilo koji način govorili o *džamiji* koja se kasnije naziva Avdi-pašinom.

Kako nije bilo moguće pristupiti istraživanju samog *sidžila* u cilju iznalaženja podataka koje bi ovaj *sidžil* mogao sadržavati odlučio sam istražiti da li su neki raniji autori već citirali, na koji način i u kojem obimu neke podatke iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine. Iz do danas objavljene literature poznato mi je da je samo jedan autor donosio kratke izvadke iz spomenutog (Tešanjskog) *sidžila*. Učinio je to Osman Sokolović. U svome kratkom članku posvećenom izučavanju kreditnih prilika u Tešnju u 17. stoljeću, koji se temelji na podacima iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine, Osman Asaf Sokolović donosi i podatke o osobama koje su u Tešnju „*za razne popravke (česme, puta, hana, džamije) i rasvjetu ostavili* [uvakufili] *(su) gotovinu*“. Tako pod brojem 32. Osman Sokolović spominje „*Mustafa bega, sina Ahmedpaše*“ koji je izdvojio novac za navedenu namjenu u iznosu od „*7.720 akči*”.[4] Iz navedenog se ne može pouzdano zaključiti da je Mustafa-beg navedeni iznos novca namijenio za održavanje *džamije* koju je, prema jednom mišljenju o kojem ću posebno govoriti u nastavku teksta, on podigao u Tešnju. Drugim riječima navedeni podatak iz Tešanjskog *sidžila* ne govori izravno o postojanju *džamije* koju je podigao Mustafa-beg i za koju je izdvojio novac za njeno održavanje. Taj podatak mogao bi o tome govoriti neizravno pa je to potrebno i proučiti kako ne bi ostale bilo kakve sumnje.

Osman Sokolović se nakon nešto više od deset godina ponovo posvetio obradi podataka iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine ali ovaj put nešto iscrpnije.[5] U novom članku Osman Sokolović, između ostalog, donosi i podatke o *hodži* Ahmetu iz sela Kaloševci (Kaloševića), o Mustafa-begu, sinu Ahmed-paše, za kojeg navodi da je iz sela Hrankovića[6] (današnje selo Gornji Hranković kraj Teslića, Lat 44°36'42.40"N,

---

[4] Osman Sokolović, „Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća”. *Novi Behar* VII(1933-1934), br. 8-10, 126-127, Sarajevo, cit. str. 127.

[5] Osman Sokolović, „Tešanj prije tri stoljeća”. Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166-176. Izdato i kao posebno izdanje pod istim naslovom u Sarajevu 1942. g., 15. str. Odnosi se na Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine.

[6] U osmanskom *Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine* ne spominje se selo Hranković. Među evidentiranim mjestima / selima spominju se sela Gomionica i Gradčanica koja se danas nalaze u relativnoj blizini sela Gornji Hranković. Selo Gradčanica danas predstavlja zaselak sela Donji Hranković koji u stvari predstavlja dio sela Gornji Hranković. Može se pretpostaviti da se podatak iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine odnosio na manje i prostorno zaokruženo selo Hranković iz kojeg će tokom kasnijeg razvoja nastati više manjih zaselaka: Gornji i Donji Hranković i Gradčanica. U okviru spomenutog popisa u evidenciji *nahije Usora* u uvodnom dijelu nema preglednog popisa sela. U punom popisu i to na njegovom samom početku stoji: „*Selo Savkovići, pripada Usori*“. Pod bilj. 1. stoji „*Savkovići su danas zaselak sela Čečava, sjeverozapadno od Teslića*“, str, 455, bilj. 1. Selo je imalo 32 kuće; Selo Gomionica, pripada Usori. Pod bilj. 2. stoji: „*Danas selo Gomionica, južno od Teslića*“, str, 456, bilj. 1. Selo je imalo 13 kuća. Selo Gradčanica, pripada Usori. Pod bilj. 3.

Long 17°46'39.11"E) te o nizu naseljenih sela (mjesta) među kojima se spominju Kaloševci i Kruščica.[7] Međutim, potrebno je naglasiti da Osman Sokolović, nažalost, ne donosi puni izvorni kontekst spominjanja navedenih ličnosti i toponima u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine. Stoga, nije moguće ništa više i preciznije i kontekstualno povezano reći o navedenim ličnostima i toponimima. Takva spoznaja upućivala me je na pronalaženje izvornika - Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine. Najprihvatljivije rješenje problema predstavljalo bi objavljivanje kritičkog prijevoda ovog *sidžila* na temelju njegove sačuvanje kopije jer original nije preživio opsadu Sarajeva od 1992. do 1995. godine i paljenje (uništenje) Orijentalnog instituta.

Tokom potrage za podacima o sudbini navedenog *sidžila* suzio sam krug institucija i osoba (stručnjaka) koje su u vrijeme neposredno prije 1992. godine imale pristup istom *sidžilu*. No, u potrazi nisam bio sretne ruke. Svi odgovori na pitanje gdje se nalazi Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine bili su neodređeni. Neke moje pretpostavke nisu bile činjenično utemeljene a nije mi bio detaljno poznat niti tok zbivanja vezanih za sudbinu izvorne građe *Orijentalnog instituta* u Sarajevu uništene na početku Agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine. To je razlog zašto nisam bio siguran da li je *sidžil* stradao i da li je sačuvan u obliku kopije. Pretpostavljao sam da je Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine doživio istu sudbinu kao i *sidžil* Tešanjskog *kadiluka* iz 1740-1752. godine koji je uništen u napadu na *Orijentalni institut* u Sarajevu, a sačuvan je kao kopija i objavljen 2005. godine. Nešto duža potraga za Tešanjskim *sidžilom* iz 1639.-1642. godine dovela me je do prof. dr. Ahmeda Aličića. Naime, kako danas živimo u vremenu veoma raznovrsnih i dinamičnih komunikacija preostao je jedino pokušaj da se upisivanjem termina Tešanjski *sidžili* i Tešanjski *sidžil* 1639.-1642. u program za pretraživanje na internetu pokuša dobiti bilo kakva naznaka o sudbini navedenog *sidžila*. Između više podataka isticao se jedan koji je vezao sudbinu Tešanjskog *sidžila* za ličnost prof. dr. Ahmeda Aličića.[8] Preko jednog člana njegove porodice zamolio sam profesora Ahmeda Aličića za dozvolu da mu se obratim. Odgovor je bio pozitivan. Nakon što sam izložio svoj interes profesor Ahmed Aličić je bio veoma ljubazan i susretljiv i predložio mi je da za

---

stoji: „*Danas Gračanica, zaselak sela Donji Ranković, zapadno od Teslića*.“ Selo je imalo 16 kuća. Vidj. Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlugu (TK) = Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Adem Handžić, „Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine”. *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus octavus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. I/2. Fehim Nametak (ur.). Bošnjački institut Zürich - Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu. Sarajevo, 2000, 455 i dalje za *nahiju* Usora.

[7] Osman Sokolović, Nav. dj., 168, 170, 173. Pod selom Hranković u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine podrazumijeva se današnje selo Gornji Hranković sjeverozapadno od Teslića. Za Gornji i Donji Hranković vidj. topografski kartu (TK) 1:25000 Derventa 424-4-3 (Teslić). Izdanje *Vojno-geografskog instituta JNA* u Beogradu, štampana i izdana 1978. godine. Osman Sokolović donosi oblik Kruščica dok prof. dr. Ahmed Aličić isti toponim prevodi kao Kruštica. Na temelju oblika za župu Nanavište prednost ću dati obliku kojeg upotrebljava Ahme Aličić - Kruštica.

[8] Vidj. http://www.bibte.com/index.php?id=2 . Navedena adresa predstavlja internet stranicu J. U. *Opća biblioteka*, Tešanj. Pristup u više navrata tokom 2012. godine.

mene sačini i prevede kraći izvadak iz sačuvane kopije navedenog *sidžila*, koji bi se odnosio na predmet koji me zanima.[9] Uskoro mi je profesor Ahmed Aličić dao podatke koji predstavljaju prijevod izvoda iz sačuvane kopije Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine a koji se odnose na Mustafa-begovu *džamiju* u Tešnju. Nakon uvida u sačuvanu kopiju Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine profesor Ahmed Aličić izjavio je[10] u vezi spomena Mustafa-pašine (?) *džamije* u Tešnju kako slijedi: „*U Tešanjskom sidžilu Mustafa-pašina džamija se ne spominje. Prema ovom sidžilu ona ne postoji. Ne spominje se niti Mustafa-paša. Spominje se samo Mustafa-beg, sin Ahmed-paše. Možda se ovdje radi o grešci u sidžilu?! Iz sidžila se vidi da je Mustafa-beg ostavio vakuf u novcu za (svoju) Mustafa-begovu džamiju u Tešnju. Zanimljivo je da je vakuf za navedenu džamiju veoma malen - iznosi svega (samo) 9.990 akči. Zašto je taj vakuf malen nije poznato. Za očekivati je da je vakif trebao izdvojiti više novca za vakuf svoje džamije. Mustafa-begov otac Ahmed-paša sagradio je dvije džamije u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica kraj Tešnja. Iz čina gradnje dviju džamija u seoskoj okolini Tešnja, kao i one u samom Tešnju, moglo bi se zaključiti da se u Ahmed-paši i njegovom sinu Mustafa-begu mogu vidjeti domaći ljudi koji grade džamije, kako u samom Tešnju, tako i po selima u okolini Tešnja. Drugim riječima, Ahmed-paša bio je iz određenih razloga na određen način vezan za dva spomenuta mjesta / sela (Kaloševci i Kruštica) na području Tešanjske nahije. Ovdje je zanimljivo tituliranje Ahmeda pašom. Da li je on bio paša? Očito, nije. On je u to vrijeme prije mogao biti sandžak-beg!*“[11]

Na taj način dobio sam određene podatke koji bi se mogli odnositi na pitanja atribucije i datacije Avdi-pašine *džamije*. Iste podatke doveo sam, potom, u kontekst navoda Adema Handžića da je Avdi-pašina *džamija* u Tešnju, u stvari, predstavljala (?) nekadašnju „Mustafa-pašinu“ *džamiju*. Pri tome je potrebno postaviti pitanje da li je spomenuti navod Adema Handžića o jednakosti (ekvivalenciji) navedenih *džamija* tačan, odnosno, bolje rečeno, znanstveno utemeljen. Drugim riječima navedeno mišljenje Adema Handžića potrebno je podvrgnuti kritičkoj analizi u kontekstu podataka koje donosi Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine.[12]

Potrebno je naglasiti da postoje neke razlike između čitanja (prijevoda) određenih podataka koje donose Osman Sokolović i Ahmed Aličić. Iako oba autora spominju „*Mustafa bega, sina Ahmedpaše*“ oni donose različite iznose novca za *vakuf* objekata za koji je isti namijenjen.[13] Prema mišljenju Osmana Sokoloviću i Ahmeda Aličiću u Tešanjskom *sidžilu* ne spominje se nikakva Mustafa-pašina *džamija*. Prema

---

[9] Vidjeti rad Mirza Hasan Ćeman, *Abdullah-pašina (Avdi-pašina) džamija u Tešnju*. U štampi. Up. http://www.bibte.com/index.php?id=2 (= Internet stranica J. U. *Opća biblioteka* Tešanj). Pristup u više navrata tokom 2012. godine.

[10] Usmena komunikacija 28. juna i 4. jula 2012. g.

[11] Brzopisna zabilješka razgovora na temelju usmene komunikacije 28. juna i 4. jula 2012. g.

[12] Vidj. rad Mirza Hasan Ćeman, *Abdullah-pašina (Avdi-pašina) džamija u Tešnju* ... U štampi. Up. i Mirza Hasan Ćeman, *Urbana antropologija Tešnja* ..., 28-29, 71-72.

[13] Osman *Sokolović*, *Tešanj prije tri stoljeća*, 168, 170, 173, 176.

navedena dva autora prijevoda dijelova (izvadaka iz) *sidžila* Mustafa-Pašina *džamija* ne postoji u Tešnju a ne spominje se niti Mustafa-paša.

Prema Osmanu Sokoloviću među osobama koje su „*za razne popravke (česme, puta, hana, džamije) i rasvjetu ostavili (su) gotovinu*“ nalazi se i „*Mustafa beg, sin Ahmed paše*“ s izdvojenim novcem za navedenu namjenu.[14] Prema Ahmedu Aličiću iz *sidžila* se vidi da je Mustafa-beg ostavio *vakuf* u novcu za (svoju) Mustafa-begovu *džamiju* u Tešnju. Tako Osman Sokolović spominje da je „*Mustafa beg, sin Ahmed paše*“ namjenski izdvojio iznos od „*7720 akči*“[15] dok Ahmed Aličić spominje iznos od „*svega (samo) 9.990 akči*“![16]

Već sam naglasio da Ahmed Aličić navodi da je Ahmed-paša sagradio 2 *džamije* u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica te da bi se iz čina gradnje spomenute dvije *džamije* u seoskoj okolini grada Tešnja moglo zaključiti da se u Ahmed-paši i njegovom sinu Mustafa-begu mogu vidjeti domaći ljudi koji grade *džamije* kako po selima u okolini Tešnja tako i u ovom gradu. Drugim riječima, moglo bi se zaključiti da je Ahmed-paša iz određenih razloga bio na neki način vezan za dva spomenuta mjesta (sela, Kaloševci i Kruštica) na području Tešanjske *nahije*. Međutim, Osman Sokolović ne spominje da je Ahmed-paša sagradio 2 *džamije* u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica. Taj podatak jasno naglašava Ahmed Aličić. Nasuprot tome Osman Sokolović spominje samo „*Mustafa bega, sina Ahmedpaše, iz* [sela] *Hrankovića*”.[17] Navođenje sela (Hranković) za koje je Ahmed-paša bio na neki način vezan otvara i usložnjava pitanje porijekla Ahmed-paše. Da li je on bio porijeklom iz sela Kalošević, Kruštica ili Hranković ili iz same *kasabe* Tešanj ili nekog drugog mjesta? Na koji način i zašto je Ahmed-paša bio vezan za sela Kalošević, Kruščica i/ili Hranković? Odnosno, da li je kojim slučajem on uživao posjed(e) na području selā Kalošević i Kruščica ili samog sela Hranković? Ova pitanja za sada ostaju otvorena. Sva navedena pitanja otvaraju jedno novo pitanje: da li je Ahmed-paša dao podići dvije *džamije* u selima Kaloševci i Kruštica, kako to navodi Ahmed Aličić u prijevodu odlomaka Tešanjskog *sidžila*, ili i u selu Hranković što bi se moglo očekivati ako se prihvati da bi Mustafa-beg i Ahmed-paša mogli biti porijeklom iz sela Hrankovića? Odnosno, da li su navedene *džamije* u selima Kaloševci i Kruštica mogle biti i bile zaista podignute?! Ako se na pitanje navođenja sela Hranković gleda nešto odgovornije može se postaviti dva pitanja: da li je Tešanjski *kadija*, možda, pogriješio u navođenju (vezanju) Mustafa-bega uz selo Hranković, odnosno da li se na temelju spomenutog navoda u *sidžilu* može zaključiti da je i Ahmed-paša porijeklom „*iz sela Hranković*“?! Sumnjam da je Tešanjski *kadija* napravio takvo grešku. I Osman Sokolović i Ahmed Aličić donose podatak o postojanju mjestā / selā Kaloševci i

---

[14] Osman Sokolović, *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća*, 127.
[15] Osman Sokolović, Nav. dj., l. c.
[16] Ova neznatna brojna razlika novčanog iznosa za *vakuf* za „navedenu” *džamiju* ne predstavlja razliku od suštinskog značaja za obradu ovog pitanja (teme) u radu.
[17] Osman *Sokolović*, *Tešanj prije tri stoljeća*, 170.

Kruščica (prema Osmanu Sokoloviću), odnosno Kaloševci i Kruštica (prema Ahmedu Aličiću) pa u tom dijelu njihovi navodi nisu sporni.

Navedena pitanja o porijeklu Mustafa-bega i njegovog oca Ahmed-paše kao i o mjestima gdje je Ahmed-paša mogao podići svoje *džamije* odredila su način mog daljnjeg rada na istraživanju graditeljskog aktivizma Ahmed-paše. Stoga sam ravnopravno razmotrio mogućnosti da li je Ahmed-paša dao podići svoje *džamije* u mjestima / selima Kaloševci i *mahali* Kruštica (kao dijelu mjesta / sela Kaloševci). Također, na temelju podataka koje donosi Osman Sokolović razmotrio sam i hipotetičku mogućnost da je Ahmed-paša dao podići i *džamiju* u selu Hranković odakle je bio porijeklom (?) njegov sin Mustafa-beg, a možda i sam Ahmed-paša.

U daljnjem tekstu ove knjige razmatram navedene mogućnosti i do njenog kraja neke od navedenih *džamija* određujem terminom "pretpostavljene". Tj., njihovo moguće podizanje ne smatram apsolutno određenim već relativnim. Stoga, koristim pridjev „pretpostavljene" *džamije* a u slučaju Kaloševića i pridjev „pretpostavljeni" *mekteb*. Takvu opreznost određuju nepoznavanje konteksta u kojem se spominje Ahmed-pašino „uvakufljenje *džamija* u mjestima / selima Kaloševci i *mahali* Kruštica" i potreba kritičkog razmatranja mogućnsoti da je Ahmed-paša mogao podići i *džamiju* u njegovom pretpostavljenom mjestu rođenja - mjestu / selu Hranković, odnosno, u mjestu za koje je bio na neki način vezan.

Zanimljivo je da se u analizi posebnih (pomalo „čudnih") imena koja se pojavljuju među muslimanskim imenima koja su navedena u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1641. godine spominje i jedno koje bi moglo biti interesantno za problematiku koju ovdje obrađujem. To je ime Šaban Bobar. Nažalost, Osman Sokolović ne navodi da li je ime Bobar, koje ima oblik svojevrsnog prezimena, zabilježeno u nekom od sela ili u samoj *kasabi* Tešanj.[18] Konteksti u kojima se spominju imena i prezimena, pa i ime / prezime Bobar, u Tešanjskom *sidžilu* nisu mi, nažalost, poznati. Ovo posebno ime / prezime (Bobar) profesor Ahmed Aličić mi nije spomenuo, očito iz razloga što se isto ime ne odnosi izravno na pitanja Mustafa-pašine, odnosno Avdi-pašine *džamije* u Tešnju.

[18] Osman Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća*, 168, 170, 173, 176.

RAZMATRANJA O MOGUĆOJ UBIKACIJI MJESTĀ (SELĀ) KALOŠEVCI I (*MAHALE*) KRUŠTICA (KRUŠČICA)

Podaci iz *Opširnog popisa Bosanskog sandžaka* iz 1570. i *Opširnog popisa Bosanskog sandžaka* iz 1604. godine

Mjesta / sela Kaloševci i Kruštica nalazila su se na području Tešanjske *nahije*, očito, u nešto široj okolini grada Tešnja. Da bi se ubiciralo navedena mjesta / sela potrebno je proučiti podatke koje donose osmanski popisi, austro- madžarska katastarska dokumentacija nastala iza 1882. godine, topografske karte te samu situaciju na terenu. Po vremenu nastanka najbliži izvor koji obrađuje i područje Tešanjske *nahije* koje je spomenutio u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine je osmanski popis iz 1604. godine.[19] Nastao je oko 35 godina prije početka vođenja Tešanjskog *sidžila*. Nešto ranije nastao je i *Opširni popis Bosanskog sandžaka* iz 1570. godine koji je značajan jer sadrži nešto starije podatke za međusobnu uporedbu, za sagledavanje i razumijevanje topičkih i toponomastičkih kontinuiteta te mjesne onomastike sve do danas na području o kojem je ovdje riječ.[20] Oba popisa spominju mjesto / selo Gornja Modriča (= Kaloševci, danas Kalošević) i *mahalu* Kruščica kao dio istog sela (mjesta).[21]

---

[19] Vidj. Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, „Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (ur.). Bošnjački institut Zürich - Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu. Sarajevo, 2000, *f.* 275, str. 343 i dalje. Selo Kalošević spominje se i u evidenciji *nahije* Usora ali u nešto sažetom obliku jer je navedeno samo to da ima 9 kuća. Nije poznato zašto se ovo selo spominje i u okvirima Tešanjske *nahije* i *nahije* Usora. Možda njegovo navođenje u popisu *nahije* Usora predstavlja dopunu iscrpnijim podacima donesenim u popisu Tešanjske *nahije*. Up. i Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlugu (TK) = Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Adem Handžić, „Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus octavus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. I/2. Fehim Nametak (ur.). Bošnjački institut Zürich - Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu. Sarajevo, 2000, 455 i dalje za *nahiju* Usora – u okviru popisa ove *nahije* javlja se i Kalošević na str. 457.

[20] Istanbul, BOA No. 415, folio 168-185 (*Opširni popis Bosanskog sandžaka* iz 1570. godine), citirano prema Adem Handžić, „Gazi Husrev- begovi vakufi u Tešanjskoj *nahiji* u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husrev- begove biblioteke 2-3(1974), 162, bilj. 16. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 169-184.

[21] Navedena sela pripadala su Gazi Husref – begovom *vakufu* koji se nalazio i na području Tešanjske *nahije*. Vidj. Ankara TK, No 477, 478 i 479 - Amina Kupusović, Nav. dj., *f.* 275, str. 343 i dalje. Up. i Adem Handžić, „Gazi Husrev- begovi vakufi ..., 161-174. Sarajevo. Za mjesto

Popis iz 1604. godine odmah na početku izlaganja (spominjanja) selā koja pripadaju Tešanjskoj *nahiji* navodi i *mjesto* /selo Kruševica ne određujući njegovu prostornu ubikaciju. Navedeni popis spominje i *mahalu* Kruščica kao dio sela Kaloševci dok Ahmed Aličić čita podatak iz *sidžila* tako da Krušticu spominje kao mjesto / selo pri čemu ne koristi ni u kojem slučaju termin *mahala*.[22] Način čitanja imena navedenog sela (Kruščica : Kruščica) ovdje nije sporan jer se radi o neznatnim glasovnim promjenama u čitanju imena mjesta / sela. Selo Kaloševci predstavlja današnje selo Kalošević (Lat 44°39'17.45"N, Long 17°53'54.11"E) kraj Jelaha, sjeverozapadno od Tešnja.[23] (Vidj. sl. 1) Selo Kaloševci danas je sačuvano pod nešto neznatno izmijenjenim imenom – Kalošević. Tj., u nazivu sela omekšan je izgovor ubacivanjem samoglasnika *i* između suglasnika *v* i *c* i promjenom suglasnika *c* u *ć*. Istovremeno, oblik imena sela koji je izvorno naveden u množini (Kaloševci) pretrpio je promjenu i danas je sačuvan u obliku jednine (Kalošević). Oblik množine (Kaloševići) pojavljuje se veoma rijetko i to isključivo u govornom jeziku.

U cilju razumijevanja topografske situacije u ovom dijelu Tešanjske *nahije* potrebno je naglasiti da se selo Gornja Modriča ili Kalošević smatra(lo) većim selom raspršenog tipa kojeg su prema popisima iz 1570. i 1604. godine činile i *mahale* Kruščica, Donja Radnja, Gornja Radnja i Cerovica. Danas su to samostalna, tj., o Kaloševiću neovisna sela.

Selo Kalošević 1604. godine brojalo je stanovnika: 49 oženjenih muslimana (kuća), 6 ili 3 *mudžereda* (neoženjenih muslimana)[24] te 18 kuća nemuslimana. Već sam rekao da je *Opširni popis Bosanskog sandžaka* iz 1604. godine po vremenu nastanka, najbliži vremenu kada je nastao Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine. Međutim, neki relevantni podaci koje donosi navedeni popis pojavljuju se već nešto ranije. Tako *Opširni popis Bosanskog sandžaka* iz 1570. godine u dijelu u kojem govori o naseljima koja pripadaju Gazi Husref-begovom *vakufu* u Tešanjskoj *nahiji*

Kalošević (Gornja Modriča) vidj. i Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Adem Handžić, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/2, 457.

[22] Izostanak navođenja termina *mahala* od strane profesora Ahmeda Aličića, po svemu sudeći, predstavlja posljedicu navođenja Kaloševaca i Kruštice kao mjestā / selā što ona, po svom karakteru, i jesu bila.

[23] Potvrđeno u popisima iz 1570. i 1604. godine pod imenom „*Selo Gornja Modriča, drugim imenom Kalošević, pripada Tešnju, dio spomenutog [Husref-begovog] vakufa*“, vidj. Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., fol. 276, str. 345-346. Prema preglednom listu austro-madžarskog premjera Bosne i Hercegovine izvršenom 1880-1885. godine, u izdanju *K. u. K. Militärisch – Geographischen Institute, Wien, 4-te Katastral Vermessung Abtheilung, radi se o Zone 27, Colonne XVIII, Section(en) 5, 6, sa odgovarajućim Viertel(en) i Sztl. (Sechszehnteln), Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Tešanj. Vermessungsjahre 1882.* i nešto kasnije.

[24] Adem Handžić u tabeli donosi podatak o 3 *mudžereda*, dok Amina Kupusović donosi broj od 6 *mudžereda*. U daljnjem radu navedena brojčana razlika bit će navođena kao 6(3). Vidj. Adem Handžić, *Gazi Husrev – begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji* ..., 171, pod red. brojem 3; Amina Kupusović, Nav. dj., popis sela *nahije* Tešanj na folio 275 (?) pod br. 9, „selo Gornja Modriča, drugim imenom Kalošević..”., str. 345-346.

spominje i slijedeća mjesta / sela: Selo Gornja Modriča (drugim imenom Kalošević) s 45 muslimanskih kuća (domova), 11 *mudžereda* (neoženjenih muškaraca) i 17 hrišćanskih domova (kuća) te *mahalu* Kruščica (od s./ela/ G./ornja/ Modriča) s 13 muslimanskih domova (kuća), 7 *mudžereda* i 7 hrišćanskih kuća (domova).[25] (Vidj. Tabelu 3)

Pitanje ubikacije sela Kruševica

U slučaju sela Kruštica potrebno je iskazati određenu opreznost zbog sličnosti imenā (nazivā) koji se pojavljuju u povijesnim izvorima. Naime, u popisu selā Tešanjske *nahije* iz 1604. godine spomenuti su sela Kruševica, Kaloševci (danas Kalošević) i *mahala* Kruštica (Kruščica) kao dio sela Kaloševci. Ovdje se svakako misli na *mahalu* Kruštica kao dio sela Kaloševci a ne na selo Kruševica.[26] Potrebno je naglasiti da je selo Kruševica potvrđeno u popisu iz 1604. godine pod istim imenom. Nasuprot tome Adem Handžić u analizi popisa iz 1570. godine, koji do sada nije zvanično preveden i objavljen znanstvenoj javnosti, ne donosi u navedenom članku spomen sela Kruševica što ne znači da to selo nije evidentirano u spomenutom popisu.[27] Kako se u uvodnom preglednom popisu selā *nahije* Tešanj selo Kruševica navodi pod brojem 3, dok je u samom tekstu popisa, kako to navodi Amina Kupusović, isto selo navedeno bez bilo kojeg rednog broja to je kao posljedicu imalo neusklađenost brojeva selā u uvodnom dijelu popisa koji se odnosi na Tešanjsku *nahiju* s brojem selā u samom tekstu popisa. Stoga je ovom pitanju potrebno posvetiti posebnu pažnju. Naime, nedosljedna navođenja rednih brojeva sela Kruševica u uvodnom popisu i samom tekstu popisa otvaraju pitanje da li je zbog toga njegov prostorni položaj jasan i siguran, odnosno da li je nejasan i nesiguran? Nedosljedno navođenje pod rednim brojem sela Kruševica u uvodnom popisu i samom tekstu popisa može biti posljedica poremećaja u redu unošenja sela u popis od strane samog popisivača. Ukoliko se to zaista i desilo tada bi se zbog toga, kao i zbog nemogućnosti pouzdane ubikacije sela Kruševica i učestalosti pojave toponimā s korijenom *kruš* na prostoru *nahija* Tešanj i Kotor, otvarala mogućnost da bi se selo Kruševica moglo tražiti u blizini mjestā / selā Kaloševci (danas Kalošević) i *mahale* Kruštica (Kruščica).

---

[25] Prema: Ankara TK, No 477, 478 i 479 - Amina Kupusović, Nav. dj., popis sela *nahije* Tešanj na folio (*f.*) 274, str. 341; Istanbul, BOA No. 415, folio 168 (= *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1570. godine*), citirano prema Adem Handžić, G*azi Husrev- begovi vakufi ....*, 162, bilj. 16. Vidj. i Adem Handžić, Nav. dj., 171, tabela.

[26] Ankara TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., popis sela *nahije* Tešanj na folio 274 pod br. 3, selo Kruševica str. 342 bez oznake broja a prije br. 3.

[27] Prema: Ankara TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., popis sela *nahije* Tešanj na folio (*f.*) 274, str. 341; Istanbul, BOA No. 415, folio 168, citirano prema Adem Handžić, Nav. dj., ll. cc.

Stoga je u cilju metodologijske jasnoće u obradi ovog pitanja potrebno proučiti prostorni položaj sela Kruševica i ukoliko istraženi podaci dopuštaju to selo je potrebno argumentirano potvrditi ili isključiti iz konteksta toponomastičke bliskosti i jezičke sličnosti s mjestima / selima Kaloševci (danas Kalošević) i *mahalom* Kruštica (Kruščica) kao dijelu sela Kaloševci. Time bi se selo Kruševica potvrdilo ili isključilo iz prostorne bliskosti prema mjestima / selima Kaloševci i Kruševica što je veoma važno. Ukoliko nema elemenata da se navedeno mjesto / selo isključi iz navedene prostorne bliskosti tada je potrebno sagledati mogućnosti da li se i u kojoj mjeri tu može pored jezičke sličnosti raditi i o njegovoj prostornoj bliskosti.

Tokom pisanja ove knjige provedene su detaljne prostorno-geografska, topografska i toponomastička analiza pojave toponima Kruševica i konteksta njegove toponomastičke (prostorne) bliskosti i jezičke sličnosti s mjestima / selima Kaloševci (danas Kalošević) i *mahalom* Kruštica (Kruščica). Rezultati te analize pokazuju da se spomenuti toponim može promatrati neovisno kako o mjestima / selima Kaloševci (danas Kalošević) i *mahalom* Kruštica (Kruščica), tako i o činu uvakufljenja *džamija* koja je proveo Ahmed-paša u mjestima / selima Kaloševci i *mahali* Kruštica (Kruščica). Drugim riječima, navođenje i postojanje sela Kruševica unutar osmanskog popisa iz 1604. godine ni na koji način ne određuje druge činjenice relevantne za mjesta / sela Kaloševci i Kruštica koja su navedena u spomenutom popisu. Rezultati provedenih analiza isključeni su iz ove knjige kako je ne bi opterećivali nizom podataka i priređeni su za objavljivanje u obliku posebnog članka.[28]

Prijedlog za ubikaciju *mahale* Kruštica (Kruščica) kao dijela sela Kaloševci

Na temelju popisa iz 1604. godine ali i dobijenih podataka iz prijevoda izvodā iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639 – 1642. godine može se zaključiti da autori navedenih povijesnih izvora Kaloševce i Krušticu (Kruščicu) promatraju (smatraju) kao dva toponima, odnosno, kao dva dijela jednog te istog sela – Kaloševaca. Prostorna raspršenost drugih selā (Donja Radnja, Gornja Radnja i Cerovica), koja su 1570. i 1604. godine u ovom dijelu Tešanjske *nahije* predstavljala dijelove (*mahale*) sela Kaloševci (Gornja Modriča), otvara mogućnost i potrebu nesumnjivog promatranja *mahale* Kruštica (Kruščica) kao dijela sela Kaloševci, inače raspršenog u prostoru, i u eventualnoj prostornoj bliskosti Kruštice ostalim selima (*mahalama*) koja okružuju selo Kalošević.

---

[28] Vidj. Mirza Hasan Ćeman, *Toponomastička i onomastička razmatranja graničnog pojasa između Tešanjske nahije i nahije Kotor na području planine Očauš prema popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine.* Pripremljeno za štampu.

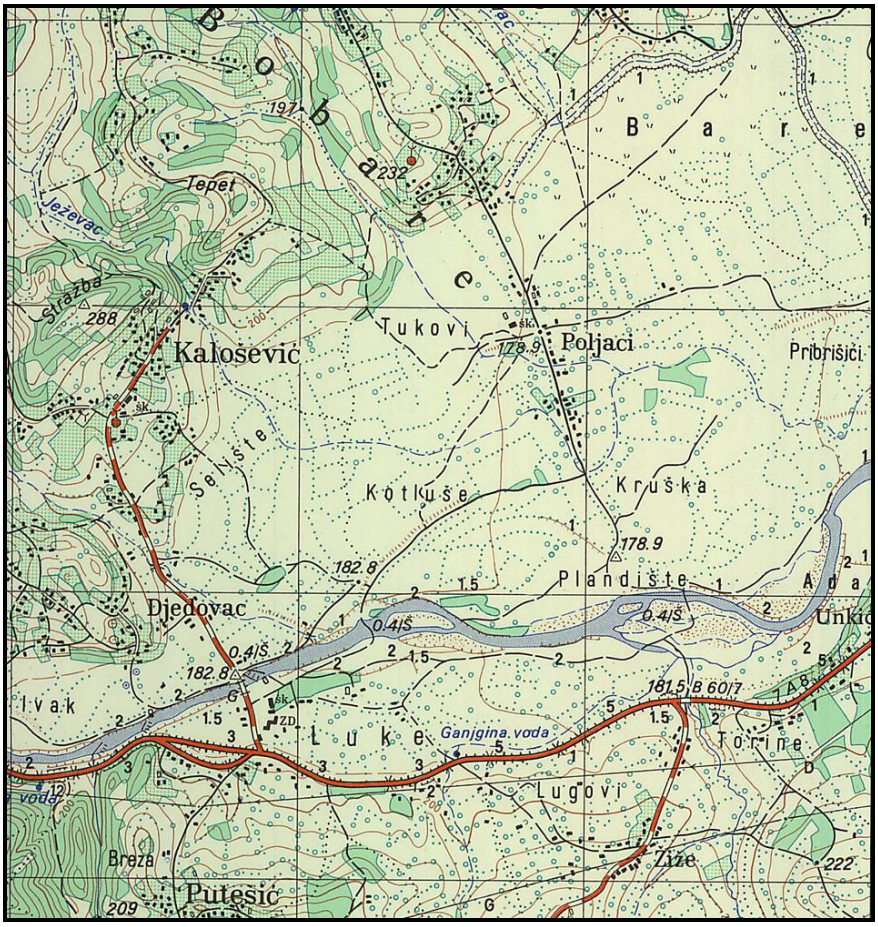

Slika 1. Sela Kalošević i Bobare. Isječak topografske karte Derventa 424 – 4 – 2 (Jelah) u razmjeru 1:25000. Izdanje *Vojnogeografskog instituta JNA* u Beogradu, 1978. godine.

Na temelju analize podataka iz popisā iz 1570. i 1604. godine, toponomastičkih podataka i situacije na terenu temeljenih na historijskim i savremenim kartografskim izvorima i osobnim uvidom u stanje na terenu (2012. i 2013. godine)[29] može se zaključiti da su u navedenim popisima sva sela susjedna Kaloševcima bila toponomastički (tj., svojim nazivima) i prostorno jasno određena. Stoga se toponim Kruštica ne može dovoditi ni u kakvu identifikaciju s tim drugim selima - niti toponomastičku niti prostornu! U navedenom kontekstu *mahalu* Kruštica (Kruščica) **ne može se** i **ne treba** promatrati i tražiti kao *mahalu* raspršenu u prostoru i

[29] Vidj. *Austro-madžarske katastarske mape* u izdanju *K. u. K. Militärisch-Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section(en) 5, Viertelen a, b, c, d, s pripadajućim Sztl. (Sechszehnteln) 1, 2, 3, 4 za svaku sekciju. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Vrela, Bobare, Blaževići, Drinčići, Kalošević. Vermessungsjahre 1882. 4-te Katastral Vermessung Abtheilung*. Razmjer 1:6250; Topografske karte (TK) Derventa 424–4–1, 2, 3, 4 u razmjeru 1:25000. Izdanje *Vojnogeografskog instituta JNA* u Beogradu, štampane i objavljene 1978. godine.

u eventualnoj prostornoj bliskosti s ostalim selima (*mahalama*) koja okružuju današnje selo Kalošević na bližoj ili nešto daljoj udaljenosti. Naprotiv, *mahalu* Kruštica (Kruščica) treba promatrati i tražiti kao *mahalu* u **neposrednoj** blizini sela Kaloševci (Kalošević). Nekadašnje *mahale* sela Kaloševci a današnja samostalna sela Do(l)nja Radnja, Gornja Radnja i Cerovica danas imaju većinsko nemuslimansko, tj., hrišćansko / kršćansko pravoslavno stanovništvo što, ako se uzmu u obzir promjene u strukturi stanovništva koje su se zbile tokom prošlosti, u određenoj mjeri, odgovara stanju koje su zabilježili popisi iz 1570 i 1604. godine).

Preostaje da se sagleda pitanje današnjeg sela Vitkovci koje je danas naseljeno većinskim hrišćanskim / kršćanskim pravoslavnim stanovništvom (prema popisu iz 1991. godine), smještenog sjever-sjeverozapadno od današnjeg sela Kaloševci na udaljenosti od oko 3,7 km (u pravcu 325º). Da li je to selo postojalo 1570., 1604. i/ili) 1639.-1642. godine? U navedenim popisima i u Tešanjskom *sidžilu* iz 1649.-1642. godine ne spominje se selo Vitkovci![30] Dakle, može se zaključiti da u navedenim godina nije postojalo selo s jasno određenim imenom Vitkovci kao što su bila jasno određena druga sela kao *mahale* sela Kaloševci! Sva sela koja su predstavljala dijelove (*mahale*) sela Gornja Modriča (Kaloševci) danas su jasno poznata jer su im imena sačuvana u neizmijenjenom obliku a prostorni položaj jasno im je određen. Jedino nije jasno gdje se može ubicirati *mahalu* Kruščica za koju se jasno kaže: „*Mahala Kruščica, u spomenutom selu Gornja Modriča, pripada Tešnju, dio spomenutog* [Gazi Husref-begovog, napomena M. H. Ćeman] *vakufa*:”.[31] Za Kruščicu Amina Kupusović kaže: „*Kruščica je bio naziv za dio sela Kalošević, sjeverozapadno od Tešnja. Nije preraslo u samostalno naselje i danas je nepoznato*”.[32]

Da li se pod imenom *mahale* Kruščica može vidjeti /podrazumjevati selo koje se danas naziva Vitkovci? Šta bi navedenu pretpostavku potvrđivalo? Za takvu pretpostavku danas nema nikakvih dokaza / potvrda! Drugim riječima, ne postoje toponomastička sličnost između navedena dva imena niti to potvrđuju historijski izvori i arheološki ostaci! U Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine navodi se da je Ahmed-paša dao podići (uvakufiti) *džamije* u mjestima / selima Kaloševci i (*mahali*) Kruščica / Kruštica. Taj podatak opovrgava navedenu mogućnost (i pretpostavku) jer u selu Vitkovci danas ne postoji *džamija* a prema dosadašnjim saznanjima nema indicija da je u prošlosti uopće i postojala. U Vitkovcima nisu sačuvani arheološki ostaci *džamije*, ne postoje ostaci islamskih vjerskih objekata i groblja niti toponimi koji bi na bilo koji način svjedočili o značajnijem prisustvu muslimanskog stanovništva i islamskih vjerskih objekata, groblja i sl.

---

[30] Osman Sokolović, *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća*, passim; Osman Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća*, passim.
[31] Amina Kupusović, Nav. dj., *f.* 276, 347, br. 10.
[32] Amina Kupusović, Nav. dj., , *f.* 276, 347, bilj. 9.

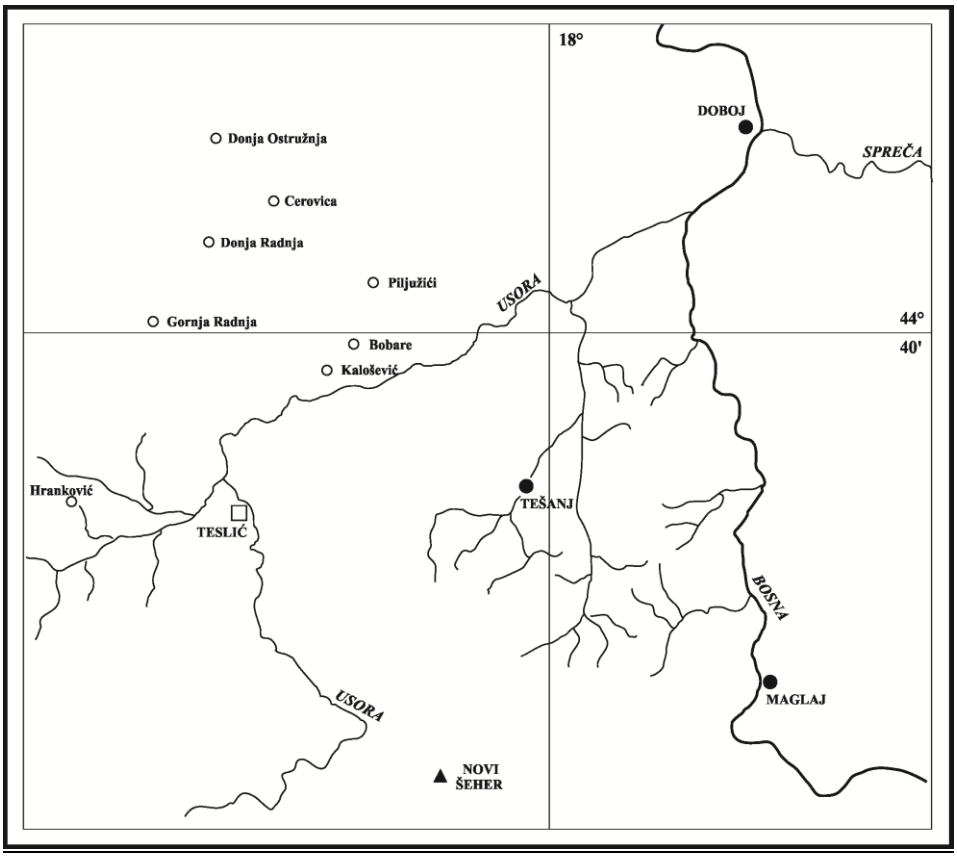

Slika 2. Karta dijela Tešanjske *nahije*. Značenja simbola: ● naseljena mjesta u statusu *kasabe*, ▲naseljeno mjeso u statusu *palanke* i potom *kasabe*, ○ sela, □ naseljeno mjesto razvijeno u 19. stoljeću, rijeke: *Bosna*, *Usora*, *Spreča*, 18º geografska dužina, 44º40' geografska širina. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička izrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Prema svemu navedenom *mahalu* Kruštica treba tražiti na drugoj lokaciji, tj. u užoj okolini sela Kaloševci, tačnije u današnjem selu Bobare. Iako spomenuti Tešanjski *sidžil* ne spominje mjesto / selo Bobare koje se nalazi u neposrednoj blizini Kaloševića (Kaloševaca) u njemu su sačuvani ostaci manje *džamije* jednostavne konstrukcije i groblja (*harem*) oko nje. U slijedećim dijelovima ovog teksta ovo mišljenje biti će detaljnije izloženo.

Veoma je zanimljivo pitanje zašto osmanski popisi (popisivači) iz 1570. i 1604. godine Kaloševce i Krušticu (Kruščicu) promatraju (smatraju) kao dva toponima, odnosno, kao dva dijela jednog te istog sela – Kaloševaca (današnjeg Kaloševića)? O tome se može samo nagađati ili pokušati dati odgovor na temelju analize prostornih, komunikacijskih i naseobinskih odnosa na području šireg područja sela Kalošević. Da li se razlog tome može vidjeti u činjenici da je prema navedenim popisima u Kruštici kao „selu“, odnosno *mahali* kao dijelu Kaloševaca (Kaloševića), bilo: 1570. godine: 13 muslimanskih i 7 nemuslimanskih kuća te 7 muslimanskih

mudžereda, dok je prema popisu iz 1604. godine bilo samo 5 muslimanskih i 10 nemuslimanskih kuća. Drugim riječima autor popisa iz 1604. godine mogao je *mahalu* Kruštica, u određenoj mjeri, promatrati izdvojeno u kontekstu činjenice da je ista *mahala* imala relativnu nemuslimansku većinu nasuprot Kaloševcima u kojima je postojala muslimanska većina stanovnika (stanovništva). Pri tome autor popisa nije vidio nikakvu prepreku u činjenici da je, u stvari, Kruštica predstavljala dio (*mahalu*) sela Kaloševci. Na ovo pitanje tako isto gledao je i autor popisa iz 1570. godine. (Vidj. tabelu 3, 4)

Da li se, upravo, u činjenici da je *mahala* Kruštica godine 1604. imala relativnu većinu nemuslimanskih stanovnika, za razliku od drugih *mahala* s apsolutnom nemuslimanskom većinom (*mahale* Donja Radnja, Gornja Radnja i Cerovica), može vidjeti razlog zašto se Ahmed-paša (spomenut u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine) mogao odlučiti da (i) u toj *mahali* (Kruštici) sagradi *džamiju*? Da li bi se aktivizam Ahmed-paše usmjeren na podizanje *džamije* u mjestu / selu Kaloševci mogao promatrati kao nastojanje ovog *vakifa* da navedenim činom u tom većinski muslimanskom selu ojača muslimansku zajednicu (zajedno s *mahalom* Krušticom) nasuprot prisutnoj većinskoj nemuslimanskoj populaciji u drugim dijelovima većeg sela Gornja Modriča (prema popisu iz 1604. godine), tj., u *mahalama*: Dolnja Radnja (2 muslimanske kuće i 26 nemuslimanskih kuća), Gornja Radnja (8 muslimanskih kuća, 4 neoženjena muslimana i 35 nemuslimanskih kuća), Cerovica (14 nemuslimanskih kuća)?[33] Odnosno, da li bi se aktivizam Ahmed-paše usmjeren na podizanje *džamije* i u mjestu /selu?, odnosno *mahali* Kruščica (osim u Kaloševcima), mogao promatrati kao pokušaj ovog *vakifa* da podizanjem *džamije* u selu (*mahali*) Kruščica „podupre muslimansko stanovništvo“ koje je na njegovoj (njenoj) lokaciji bilo nastanjeno iza 1570. i 1604. pa sve do godine koju navodi *sidžil* iz 1639.-1642. a u kontekstu navoda da je u tom selu (*mahali* Kruščica) 1570. bilo 13 muslimanskih domova (kuća), 7 *mudžereda* i 7 hrišćanskih kuća (domova). Nasuprot tome, godine 1604. u Kruščici je bilo samo 5 muslimanskih i 10 nemuslimanskih kuća?[34] Hipoteza o „podupiranju muslimanskog stanovništva“ u Kruštici ostaje kao mogućnost u kontekstu složenosti demografskih zbivanja na ovom području Tešanjske *nahije* u nešto širem vremenskom razdoblju na kojeg se odnose podaci iz navedenih izvora.[35]

U vezi pojave (izgradnje) navedene dvije (?) *džamije* u selu Kaloševci i *mahali* Kruštica potrebno je postaviti pitanje i pokušati dati na njega odgovor: zašto se u okvirima jednog relativno malog sela skoro u isto vrijeme podižu dvije *džamije*? Može se pretpostaviti da su obje *džamije* bile podignute ili skoro u isto vrijeme ili u relativno bliskom vremenu između 1639.-1642. godine ili, možda, nešto prije spomenutih

[33] Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., *f.* 277, str. 347-349.
[34] Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., *f.* 277, str. 347.
[35] O ovom pitanju vidjeti relevantna djela navedena u bilj. 37.

godina. Navedenu pretpostavku treba promatrati u okviru mogućnosti da je Ahmed-paša mogao podići *džamiju* i u selu Hranković. Naime, Osman Sokolović spominje da je „*Mustafa-bega, sina Ahmed-paše, iz* [sela] *Hrankovića*“. Sukladno tome može se pretpostaviti da je i Ahmed-paša mogao biti rodom iz ovog sela. Međutim, Ahmed-paša nije morao biti rodom iz sela Hranković. On je u ovom selu mogao imati posjed(e), tu mu je, pored ostale djece, mogao biti rođen i sin Mustafa - kasniji Mustafa-beg kojeg prema navodima Osmana Sokolovića spominje Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine. O mogućnostima uvakufljenja i podizanja *džamija* u mjestima / selima Kaloševci, Kruštica i/ili Hranković govorit ću u posebnom poglavlju knjige.

Logično bi bilo pretpostaviti da je prvo podignuta *džamija* u samom selu Kaloševci a potom i u *mahali* Kruštica (Kruščica). Nažalost, nije mi poznat kontekst u kojem se navedene dvije *džamije* spominju u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine. Isti kontekst je veoma važan za razumijevanje onovremenih zbivanja i situacije na samom terenu. Takav zaključak temelji se na prostornoj hijerarhiji, hijerarhiji vjerskih objekata (*džamijā*) i hijerarhiji *džematā*, odnosno, *mahala*. Sve navedene hijerarhije odražavaju broj stanovnika u selu Kaloševci prema broju stanovnika u selu Kruščica koji su evidentirani u navedenim popisima iz 1570. i 1604. godine. Ovdje je važno napomenuti da je od 1570. do 1604. godine u selu (*mahali*) Kruščica zabilježen pad muslimanskog i blago povećanje nemuslimanskog stanovništva. (Vidj. tabele 3 i 4)

Nasuprot tome, stanovništvo u samom selu Kaloševci prema svojoj vjerskoj pripadnosti relativno je bilo stabilno i bez značajnijih promjena od 1570. do 1604. godine. Pri tome je važno napomenuti da se u osmanskim popisima iz 1570. i 1604. godine jasno navodi „*mahala Kruščica kao dio sela Kaloševci*“. Nažalost, popis iz 1604. godine, kao vremenski najbliži Tešanjskom *sidžilu*, ne govori detaljnije o prostornom i društvenom odnosu između sela Kaloševci i *mahale* Kruščica kao njegovog dijela. Iz popisa iz 1604. godine vidljivo je da se u njemu ne spominju niti *džamija* u Kaloševcima niti *džamija* u Kruščici. One u to vrijeme a svakako i 1570. godine, očito, nisu postojale. Može se pretpostaviti dvije mogućnosti. Prvo: u razdoblju nakon 1604. godine moglo je doći do značajnijeg razvoja sela Kaloševci (tj., do povećanja broja stanovnika) pa je u određenom vremenskom razdoblju došlo do podizanja *džamijā* kako u samom selu Kaloševci tako i u jednoj od njegovih *mahala* – Kruščici, koja je, očito, bila nešto prostorno a skoro nikako društveno izdvojena u obliku manjeg *džemata* u odnosu na *džamiju* i samo selo Kaloševci u čijem se širem prostornom okruženju ta *džamija* mogla nalaziti, odnosno, mogla biti podignuta. Potrebno je naglasiti da je samō selo Kaloševci, s obzirom na broj stanovnika, moglo dobiti *džamiju* već u 1604. godini, tj., neposredno nakon provođenja popisa iz 1604. godine. Naime, sam čin popisivanja proveden je nešto ranije i u određenom vremenskom trajanju. Ukupan broj stanovnika u selu Kaloševci bio je 1604. godine kako slijedi: oženjenih muslimana (muslimanskih kuća) 49 i neoženjenih muslimana

6(3)[36] uz 18 kuća nemuslimana. Bio je to dosta brojan *džemat* čije je postojanje predstavljalo dovoljan razlog za utemeljenje (podizanje) *džamije* u ovom selu pa se može reći da se broj stanovnika sela Kaloševci nakon 1604. godine nije morao (trebao) povećati da bi selo tokom 1639.-1642. godine ili nešto prije dobilo *džamiju***.** Međutim, u tih 35 godina koje dijele godinu objave popisa (1604.) i početak vođenja Tešanjskog *sidžila* (1639.) sigurno je broj muslimanskih stanovnika u Kaloševcima u određenoj mjeri povećan. Drugo, uočeni pad muslimanskog stanovništva od 1570. do 1604. godine (nešto preko 50 %) u selu (*mahali*) Kruščica mogao je nakon 1604. godine potaknuti provođenje akcije usmjerene na jačanje (povećanje) muslimanske zajednice u ovom selu (*mahali*) koje se nalazilo u neposrednoj blizini sela Kaloševci, odnosno činilo njegov sastavni dio. Rezultat te akcije, ukoliko za to nisu postojali neki drugi danas nepoznati uzroci, moglo je biti podizanje *džamijā* u Kaloševcima i Kruščici. Naime, i samo selo Kaloševci od 1570. do 1604. godine neznatno je povećalo svoju muslimansku većinu od 45 na 49 kuća (domova) ali je zato smanjilo broj *mudžereda* sa 11 na 6(3). Broj kršćanskih kuća povećan je samo za jednu. (Vidj. Tabelu 3)

Ova pretpostavka treba se uzeti uvjetno, tj., prihvatljiva je ukoliko u navedenom razdoblju nije bilo nikakvih epidemija. Pri razmatranju povećanja broja muslimanskih stanovnika sela Kaloševci, o čemu u određenoj mjeri svjedoči popis iz 1604. godine, te pretpostavljenog povećanja koje je, očito, kao posljedicu imalo podizanje *džamija* u Kaloševcima i Kruščici oko 1639. – 1642. godine, ostaje otvoreno pitanje šta se je desilo u navedenom razdoblju s nemuslimanskim stanovnicima ovog sela? Da li su isti ostali na svojim posjedima, bili pomjereni na druge zemljišne posjede, preselili u drugo selo, emigrirali izvan ovog područja ili prihvatili islam?[37]

---

[36] Ovdje navodim oba podatka prema Ademu Handžiću i Amini Kupusović.

[37] Za pitanja migracija u ovom dijelu Bosne tokom 15. i 16. stoljeća s mogućim odrazima i na vrijeme početkom 17. stoljeća vidjeti radove: Adem Handžić, „Etničke promjene u Sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku". *Jugoslovenski istorijski časopis* 4(1969), 31-37. Beograd. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 7-17; Adem Handžić, „Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka". *Radovi* Muzeja grada Zenice III (1973), 383-381. Objavljeno i u *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 101-109; Adem Handžić, „O etničkim kretanjima u ranijem turskom periodu". *Prilozi* Istituta za istoriju, godina XI-XII, br. 11-12, (1975-1976), 287 –289. Sarajevo; Adem Handžić, „Einige kulturgeschichtliche Besonderheiten der Nahiye Tešanj im XVI, Jahrhundert". *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću* 30(1980), 203-208. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni* pod naslovom „O nekim kulturno-historijskim osobenostima Tešanjske nahije u XVI stoljeću". Istanbul, 1994,1-6; Adem Handžić, „O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća". U: Zbornik *Migracije i Bosna i Hercegovina.* Institut za istoriju, Sarajevo i Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo. Sarajevo, 1990, 57-66. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 19-31; Adem Handžić, „O širenju islama u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku". *Prilozi za orijentalnu filologiju.* Orijentalni institut. Sarajevo, 16-17(1966), 5-48. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 33-74. Za Tešanj u 16. stoljeću posebno vidj. Aladin Husić, „Tešanj u 16. stoljeću". *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Orijentalni institut. Sarajevo, 61(2011), 301-318, posebno 301-305. Sarajevo, 2012. Za Maglaj i područje Maglajske *nahije* vidjeti navedene radove Adema Handžića i Aladin Husić, „Maglaj u ranom

Odgovor na ovo pitanje dali bi kasniji osmanski popisni *defteri* koji, nažalost, ne postoje nakon 1604. godine izuzev onog iz polovine 19. stoljeća.[38]

Kada se danas promotri prostorna situacija u samom selu Kalošević može se zaključiti da je selo prostorno plasirano na lijevoj obali rijeke Usore uz put koji se ispod sela Putešić (smještenog na desnoj obali rijeke Usore) odvaja i prelazi preko navedene rijeke i, potom, proteže na padinama brda Stražba (▲ 288 m) u pravcu današnjeg nešto raspršenog sela Bobare (Lat 44°39'47.75"N, Long 17°54'48.36"E).[39] U neposrednoj blizini središta sela Bobare danas se nalazi muslimansko groblje s ostacima temelja stare mjesne (seoske) *džamije* koja, očito, predstavlja objekt koji je mogao biti popravljan i/ili obnavljan u više navrata na temeljima objekta (*džamije*) koju je, prema mom mišljenju, dao podići Ahmed-paša, otac Mustafa-bega, u godinama tokom 1639.-1642. godine ili nešto prije. (Vidj. sl. 1, 2, 6, 7) Prema mjesnom predanju, koje donosi (prenosi) internet stranica *Medžlisa Islamske zajednice* Tešanj stara *džamija* u Bobarama podignuta je 1603. godine (?).[40] Nasuprot tome, nova *džamija* u Bobarama podignuta je 1984. godine na nešto izmještenoj lokaciji. Lokacija nove *džamije* nalazi se više u središnjem dijelu sela Bobare. (Vidj. sl. 8) Stara *džamija* je u međuvremenu srušena a njena nešto periferna lokacija zadržana je kao mjesno

---

osmanskom periodu (15. i 16. stoljeće). *Anali* GHB 27-28(2008), 113-134, posebno 113-124. Sarajevo.

[38] Ovdje mislim na posljedni osmanski popis područja Bosne i Hercegovine koji je proveden početkom druge polovine 19. stoljeća, tj., nakon uspostave državnog arhiva i institucije gruntovnice. Isti popis nalazi se u *Generalnoj direkciji katastra* u Ankari u Turskoj (*Tapu ve Kadastro Genel Mudurlugu*) i poznat je pod nazivom Tapu Zabit Defteri: *Tapu ve Kadastro Genel Mudurlugu Kuyud-ı Kadime Arşivi*. Kopija navedenog popisa nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Popis ima više svezaka koji se vode pod različitim signaturama. Prema podacima *hafiza* Hamze Lavića, bibliotekara Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, koji mi je omogućio uvid u navedeni popis, kopije popisa koje se odnose na Tešanj nalaze se u 6 različito označenih (signiranih) svezaka s 567 listova. Iz navedenog vidi se da isti popis donosi i područje Tešanjske *nahije*. Stoga se u sagledavanju ovdje iznesenih pitanja treba izvršiti i analizu podataka koje donosi navedeni popis za Tešanjsku *nahiju* i uporedbu istih sa stanjem iz ranijih popisa ali i prvim austro-madžarskim popisom i stanjem na terenu nakon 1878. godine.

[39] Prema ličnoj opservaciji na terenu, topografskoj karti (TK) Derventa 424–4–2 (Jelah) u razmjeru 1:25000 u izdanju *Vojnogeografskog instituta JNA* u Beogradu, izdatoj i štampanoj 1978. godine te uslugama servisa za aero i satelitsko promatranje terena: ©CNES, ©Cnes/Spot Image, Image ©2012 Digital Globe, ©2012 Google Earth, Flash Earth i, posebno, ©MapMartBingMaps.

[40] Vidj. http://iz-tesanj.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=46&Itemid=61 i http://iz-tesanj.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=23&Itemid=37. Dana 1. marta 2013. godine uklonjena je stara i ovdje citirana internet stranica *Medžlisa Islamske zajednice* Tešanj i otvorena nova. Na novoj stranici više se ne nalaze podaci o godini podizanja stare *džamije* u Bobarama. Uklonjeni su svi podaci koji govore o tome da je stara *džamija* u Bobarama podignuta 1603. godine (?). Vidj. http://www.miztesanj.ba/sections/42.
Pristup stranici u više navrata 2012. i 2013. godine. Nije mi poznato koji je razlog ovoj nagloj promjeni. Bez obzira na činjenicu da su podaci koji se odnose na starost *džamije* u Bobarama, koje sam ovdje obrađivao i kritički promatrao, uklonjeni sa navedene internet stranice svoja iznesena mišljenja zadržavam u ovom radu i raspravljam i dalje o istim.

groblje na kojem je uređen prostor za obavljanje *dženaza namaza*. Spomenuto groblje bilo je od ranije u funkciji ali na njemu nisu sačuvani stariji oblici *nišana*. Naime, oko stare *džamije* u prošlosti razvilo se groblje koje se koristi i danas.[41] (Vidj. sl. 6, 7, 8) Konstatacija da danas na području groblja razvijenog u prošlosti oko stare *džamije* u Bobarama nisu sačuvani stariji *nišani* ne znači da oko ove *džamije* nisu mogle biti ukopavane umrle osobe u dalekoj prošlosti. Tj., groblje je moglo biti aktivno već od pretpostavljene godine podizanja (stare) *džamije*. Danas nije jasno da li je stara *džamija* u Bobarama bila u lošem stanju i prije 1977. godine. Nova *džamija* u Bobarama podignuta je 1984. godine na udaljenosti od oko 260 metara od stare *džamije*.[42]

---

[41] Nije poznata tačna godina napuštanja i rušenja stare *džamije* u Bobarama. Godina podizanja nove *džamije* 1984. ne mora i ne može predstavljati i godinu konačnog napuštanja i rušenja stare *džamije*. Vidj. *Austro – madžarska katastarska mapa* u izdanju *K. u. K. Militärisch – Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 5, Viertel b, Sztl. b/3. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Vrela, Bobare, Blaževići, Drinčići, Kalošević. Vermessungsjahre 1882. 4-te Katastral Vermessung Abtheilung. Geometer: Friedrich Edler v. Enhuber, k. k. Hauptmann. Adjunkt: Johann Spula*k. Razmjer 1: 6250. Provjereno i u dokumentaciji nekadašnjeg *Sreza Tešanj* za *Katastarski odjeljak Tešanj*, Spisak parcela *KO Bobare*, Br. čestice 1, Groblje, Broj posjedovnog lista 66, Groblje za *džamiju*, *Vakuf džamije* u Bobarama. Zanimljivo je da austro – madžarska katastarska mapa iz 1882. godine za *KO Bobare* na kat. čestici br. 1 jasno registrira postojanje *džamije* i groblja oko nje. Na navedenoj katastarskoj mapi na parceli br. 1 u Bobarama, na kojoj su se nalazili stara *džamija* i groblje, jasno su ucrtana dva topografska simbola koja označavaju muslimansko groblje i jedan topografski simbol koji označava *džamiju*. Geometar Friedrich Edler v. Enhuber, u svojstvu carsko – kraljevskog kapetana, koji je vršio premjer ovog područja i iscrtao planove, koristio je uobičajene simbole, tj., topografske znakove, koji su korišteni u onovremenoj praksi austro – madžarske geodetske službe (4. *Katastral Vermesung Abtheilung*) a koje je preuzela i služba za izradu topografskih karata. Radi se o simbolima, tj., topografskim znacima, koji se sastoje od polumjeseca na vertikalnoj *hasti*. Takav manji simbol označava groblje a broj ucrtanih simbola prikazanih na jednoj parceli označava veličinu (približnu površinu) groblja. Korištenjem dva takva simbola spomenuti geometar dao je do znanja da se radi o relativno malom groblju smještenom na parceli br. 1. Na istoj površini mape nalazi se jedan identičan ali nešto veći simbol koji označava *džamiju*. Stoga je postojanje stare *džamije* u Bobarama na ovoj lokaciji 1882. godine neupitno. Spomenuti geodeta na navedenoj parceli ucrtao je i geodetski znak – istokračni trokut (trougao) s tačkom u sredini – čime je jasno označio da je na ovoj parceli postavljena i geodetska triangulacijska oznaka koja je vidljiva i danas (2013. godine). Parcela na kojoj se nalazila stara *džamija* i bilo smješteno groblje nalazi se na jednom uzvišenju na padinskim dijelovima brežuljakā smještenih iznad ravničarskog dijela selā Bobare – Kalošević. S ove parcele vidljivi su cijeli prostor uz lijevu obalu rijeke Usore koji se proteže od sela Kalošević do mjesta Jelah, kao i sva sela u okolini koja se protežu na desnoj obali rijeke Usore od sela Putešić do Jelaha. To je razlog zašto je na ovoj parceli postavljena geodetska triangulacijska oznaka. Važnost ove oznake pojačana je i uglavljivanjem dviju šestokrakih metalnih zvijezda u stablo hrasta koje se nalazi u blizini oznake i koje je danas sasušeno zbog udara groma ali je ostalo očuvano zbog njegove važnosti.

[42] Može se zaključiti da su kako parcela o kojoj je ovdje riječ tako i objekt stare *džamije* u Bobarama predstavljali markantne tačke u prostoru pa su kao takve odabrane za postavljanje triangulacijske geodetske oznake. Iz svega se može zaključiti da je stara *džamija* 1882. godine postojala kao objekt i da je bila u funkciji. Stara *džamija* u Bobarama registrirana je i tokom avionskog snimanja terena na ovom području oko 1977. godine i potom ručno ucrtana u

Ovdje je zanimljivo spomenuti podatak objavljen na internet stranici *Medžlisa Islamske Zajednice* Tešanj da je prva *džamija* u Kaloševiću podignuta 1970. godine što, prema mom mišljenju, ne bi moglo odgovarati povijesnoj istini. Sadašnja mjesna predanja ne znaju za podatak iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine po kojem je *džamije* u Kaloševcima i Kruščici dao podići *vakif* Ahmed-paša!? Također, veoma je zanimljiv i podatak objavljen također, na internet stranici *Medžlisa Islamske zajednice* Tešanj, da je prva *džamija* u Bobarama podignuta 1603. godine!?[43] Kako pomiriti ovaj rani podatak o *džamiji* iz 1603. godine kojeg donosi mjesno (?) predanje s podatkom iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine po kojem je *džamije* u Kaloševcima i Kruščici dao podići *vakif* Ahmed-paša te s činjenicom da popis iz 1604. godine ne spominje postojanje *džamija* u navedenim mjestima / selima?! Na navedenoj internet stranici stoji podatak o *džamiji* u mjestu Bobare kao jedinoj *džamiji* između područja Pribinića [selo kraj Teslića] i Doboja početkom 17. st. (1603. godine)!? Navedeni podatak koji govori o nepostojanju *džamije* na prostoru od sela Pribinić (kraj današnjeg gradićaTeslića) do Doboja početkom 17. stoljeća, osim one *džamije* u današnjem selu Bobare (?), neizravno bi se mogao protegnuti ili odnositi i na vrijeme do 1639.-1642. godine, tj., do vremena nastanka Tešanjskog *sidžila*. Iz navedenog podatka moglo bi se zaključiti da na prostoru od današnjeg sela Pribinić do Doboja početkom 17. stoljeća nije bilo niti *džamije* u selu Hranković! U kontekstu razmatranja ovog pitanja važno je postaviti pitanje do kojeg se datuma može odnositi, tj. protezati izraz „*početkom 17. stoljeća*“? Selo ili bolje rečeno skup zaselaka pod imenom Pribinić nalazi se oko 8 km zapadno od sela Hranković kraj Teslića i time se ostavlja ovo selo (Hranković) unutar prostora na koji se podatak odnosi.[44] Podatak koji je ovdje

---

planove iz iste godine u *Službi za katastar, urbanizam i imovinsko-pravne poslove* Općine Tešanj. *Džamija* je ucrtana i u topografsku kartu (TK) Derventa 424–4–2 u razmjeru 1:25000 u izdanju *Vojnogeografskog instituta JNA* u Beogradu, štampanoj i izdatoj 1978. godine. Od *džamije* danas su ostali vidljivi samo temeljni dijelovi koji se jasno razaznaju na površini parcele. Isti dijelovi jasno su vidljivi i pregledom ovog područja satelitskim putem. O kontinuitetu *toposa* stare *džamije* u Bobarama nemam nikakvih drugih pouzdanih saznanja već se zaključci mogu donositi samo posredno prema navedenim podacima. Mogući slijed događanja mogao bi biti: iako popisni *defteri* iz 1570. i 1604. godine u mjestu Kruščica (za kojeg smatram da je identičan selu Bobare) ne regisitriraju niti postojanje *mesdžida* niti *džamije* moguće je da je nakon 1604. godine došlo do podizanja manje *džamije*. Kada se taj događaj zbio ne može se reći tačno. Po svemu sudeći između 1639. i 1642. godine ili nešto prije.

[43] Potrebno je još jedanput naglasiti da popis iz 1604. godine ne spominje ni *džamiju* u Kaloševcima niti *džamiju* u Kruščici.

[44] Današnje selo Pribinić nije navedeno u popisu Tešanjske *nahije* u okviru osmanskog popisa iz 1604. godine. Ono nije navedeno niti u popisu *nahije* Usora u okvirima istog popisa. Vidj. Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlugu (TK) = Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Adem Handžić, „Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine”. *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus octavus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. I/2. Fehim Nametak (ur.). Bošnjački institut Zürich - Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu. Sarajevo, 2000, za *nahiju* Usora 455-461. Pretpostavljam da je na mjestu sela Pribinić moglo postojati neko selo koje je u ovdje spomenutom popisu *nahije* Usora moglo biti navedeno pod drugim imenom. Druga mogućnost je da se pretpostavljeno selo Pribinić nalazilo u okvirima

naveden a koji govori o nepostojanju *džamija* na području od sela Pribinić do Doboja početkom 17. stoljeća (osim one /stare/ u današnjem selu Bobare) dolazi iz krugova *Islamske zajednice* ovog područja. Taj podatak, iako ga uzimam s određenom rezervom, može se promatrati i nešto drugačije. Naime, iako ovaj podatak neutemeljeno govori o starosti *džamije* u Bobarama, (tj., daje ovom selu određenu arhitektonsku sakralnu sadržajnost i važnost u kronologiji podizanja islamskih vjerskih objekata) on ujedno govori i o određenoj vjerskoj arhitektonskoj „praznini", tj. o nepostojanju islamskih arhitektonskih vjerskih objekata na prostoru od sela Pribinić do Doboja u navedenom razdoblju. Ovaj prateći podatak može se i treba promatrati i uzeti kao prihvatljiv, tj. vjerodostojan o određenom kontekstu. Naime, kada taj podatak kaže da na navedenom području u određenom vremenu *džamijā* nema to je mnogo uvjerljivije negoli kada se kaže da je *džamija* u selu Bobare nastala u 1603. godini. Ovaj podatak treba promatrati kritički jer stoji u suprotnosti s navodima iz popisa iz 1604. godine koji ne donosi nikakav podatak o *džamijama* u Kaloševiću niti u Kruščici a niti spominje selo Bobare. Naime, potrebno je postaviti pitanje na temelju kojih podataka se temelji navod objavljen na internet stranici *Medžlisa Islamske Zajednice* Tešanj? Da li su na donošenje takvog zaključka utjecala mjesna predanja Bobara, ili, bolje rečeno, šireg područja Kaloševića i Jelaha ili je posrijedi nešto drugo? Da li ista predanja stvarno postoje i da li ista odražavaju stanje na terenu ostaje otvoreno pitanje.

Do pronalaženja novih i neupitnih podataka mogu istaknuti jedan predzaključak. U ovom slučaju moglo je doći do relativno mlađeg miješanja (onečišćenja, tj., kontaminacije) podataka iz popisa iz 1604. godine na temelju čijeg objavljivanja 2000. godine su mjesna živa predanja mogla graditi svoju nekritičku povijesnu projekciju razvoja ovog sela (Kalošević + Kruščica) i neutemeljeno staviti (navesti) datum o podizanju *džamije* u Bobarama (Kruščici ?) u 1603. godinu iako se Bobare uopće ne spominju u navedenom popisu. Tim činom mjesna živa predanja mogla su istaknuti nešto što je u tom trenutku za nositelje istih predanja bilo veoma poželjno. Tj., bila je to *materia desiderata* koja je za cilj imala što stariju dataciju *džamije* u Bobarama i koja je, prema svemu sudeći, uobličena na prožimanju podataka iz navedenog izvora (popisa iz 1604. godine). Nažalost, takva datacija, prema svemu sudeći, bila je neutemeljena. Potrebno je naglasiti da pri navedenoj neutemeljenoj dataciji *džamije* u Bobarama ta ista živa predanja nisu, po istoj metodi i principima zaključivanja, stavila i nastanak *džamije* u Kaloševcima u 1603. godinu ili oko iste godine. Pri tome treba naglasiti da ista predanja govore i o tome da u Kaloševiću nije postojala *džamija* sve do 1970. godine kada je podignuta sadašnja *džamija* a što, prema prijevodu podataka iz Tešanjskog *sidžila* kojeg je sačinio Ahmed Aličić, ne bi moglo biti tačno. Kao da je takvo stanje stvari pospiješilo uobličenje mjesnog predanja

---

nekog drugog sela koje je u popisu navedeno pod drugim imenom. Vidj. topografsku kartu (TK) 1:25000 Derventa 424-3-4 (Pribinić). Izdanje *Vojno-geografskog instituta JNA* u Beogradu, štampana i izdana 1978. godine.

o *džamiji* u Bobarama podignutoj 1603. godine. Tu bi se, očito, moglo raditi o današnjem mjesnom patriotskom viđenju Bobara kao važnijeg muslimanskog *toposa* nego li je to samō veće selo Kalošević. Mjesna predanja negirala su podatke iz popisā iz 1570. i 1604. godine po kojima je Kruščica (smatram da su to Bobare ?), činila samo jednu *mahalu* sela Gornja Modriča, odnosno Kaloševaca. No, pitanje je koliko su ti podaci uopće bili poznati prenositeljima mjesnih predanja.

Prema svemu sudeći relativno mlada mjesna predanja temeljena na relativno mladom (novom) miješanju (onečišćenju - kontaminaciji) podataka iz popisa iz 1604. godine bila su izvor uredniku internet stranice *Medžlisa Islamske zajednice* Tešanj, da o *džamiji* u mjestu Bobare govori kao o jedinoj *džamiji* između područja Pribinića i Doboja početkom 17. stoljeća (tj., [podignutoj] 1603. godine)!? Ukoliko postoji neki drugi podatak, koji mi je do danas nepoznat, po kojem se *džamija* u Kruščici, tj., u Bobarama, može datirati u 1603. godinu tada je isti trebao biti naveden od strane urednika internet stranice *Medžlisa Islamske zajednice* Tešanj. Stoga, popis iz 1604. godine ostaje izvor koji opovrgava (negira) čin neutemeljenog datiranja podizanja *džamije* u selu Bobare u 1603. godinu, čin kojega su izgradila mjesna živa predanja.

Ovakvo nekritičko datiranje *džamije* u Bobarama djelo je, očito, osobe koja je nakon 2000. godine bila upoznata s podacima koje donosi popis iz 1604. godine i koja je imala određeni interes da se bavi pitanjem datacije *džamije* u Bobarama. Navedeni čin nekritičkog datiranja *džamije* u Bobarama može predstavljati rezultat utjecaja mlađih obrazovanih osoba koje su nakon objavljivanja spomenutog popisa 2000. godine bile upoznate s podacima koje donosi popis iz 1604. godine i s kojima su, potom, upoznali prenositelje mjesnih predanja i dali im osnovicu za neutemeljenu konstrukciju o 1603. godini kao godini nastanka *džamije* u Bobarama. Pri tome je naglasak bio stavljen na mjesno predanje po kojem u Kaloševiću nije bilo *džamije* do 1970. godine zbog čega su žitelji Kaloševića *džumu namaz* tokom 20. stoljeća obavljali u staroj *džamiji* u Bobarama. Na taj način su Bobare izbile u prvi plan po svojoj važnosti u nešto široj mjesnoj sredini. Međutim, i osoba koja je dala podatke kao i osobe koje su na temelju istih gradile mjesno predanje o godini osnivanja *džamije* u Bobarama **nisu bile upoznate** s podacima koje sadrži Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine o djelovanju Ahmed-paše u selima Kaloševci i Kruštica.

Starost *džamije* u Kruščici, tj., u Bobarama (?), nije upitna. Ona je očito podignuta tokom 1639.-1642. godine ili nešto prije i doživjela je svoju relativno duboku starost. Nestala je u nejasnim prilikama koje su prethodile godinama između 1978 – 1984. Mjesna predanja čuvala su sjećanje na staru *džamiju* i groblje koje se tokom vremena razvilo oko nje. Groblje je korišteno za ukop umrlih članova *džemata* a na površini groblja i dijelom stare *džamije* uređen je, kao što sam već rekao, prostor za održavanje *dženaza namaza* s drvenom konstrukcijom koja ima namjenu *mejjit taša*. (Vidj. sl. 7, 8) Kao što je već rečeno, lokacija stare *džamije* napuštena je između 1978. i 1984. godine kada je podignuta nova *džamija* (1984.). Međutim, tu treba biti oprezan. Bez istraživanja arhivske dokumentacije *Medžlisa Islamske zajednice Tešanj*

(što mi u ovom trenutku nije bilo moguće) ne može se govoriti o 1978. godini kao godini kada je stara *džamija* u Bobarama napuštena. Naime, *džamija* je te godine kada je zabilježena na avionskim snimcima i, ponovo, unesena u topografsku kartu razmjera 1:25000 mogla već određeno vrijeme biti izvan funkcije a da sam objekt bude relativno dobro očuvan pa je kao takav bio evidentiram tokom avionskih snimanja i geodetskih premjeravanja provedenih navedenih godina. Nova *džamija* mogla je biti završena tek 1984. godine.

Ako se promotre prostorna, kartografska i katastarska situacija na samom terenu danas nema prostornih mogućnosti za podizanje druge *džamije* u posebnoj *mahali* Kruščica, koja bi se nalazila u neposrednoj blizini postojeće seoske *džamije* u središtu sela Kalošević! Stoga bi se *džamiju* u *mahali* Kruščica trebalo tražiti na nekoj drugoj i u odnosu na središte sela Kalošević nešto izmještenoj ali ne previše dalekoj lokaciji. Današnji raspored stambenih objekata (kućā) parcela i puteva u Kaloševiću predstavlja odraz svojevsnih povijesnih prostornih i graditeljskih situacija na temelju kojih se može zaključiti da iste nisu pružale mogućnosti za ustrojavanje posebne *mahale* Kruščica koja bi se nalazila, kao što sam već rekao, u neposrednoj blizini buduće seoske *džamije* u Kaloševcima (Kaloševiću). Takav smještaj jedne posebne *mahale* Kruščica usred sela Kaloševci bi bio nelogičan. Mogućnost podizanja posebne *džamije* zapadno od glavne seoske *džamije* na udaljenosti od oko 150 - 200 m ili 200 do 300 m sjeveroistočno od glavne seoske *džamije* nije moguće prihvatiti u seoskoj sredini u prvoj polovini 17. st. zbog broja muslimanskih stanovnika, njihove ekonomske moći te odlikā terena. Ukupan broj popisanih stanovnika u selu Kaloševci 1604. godine temeljen na statusu 49 oženjenih muslimana (muslimanskih kuća[45]) i

[45] Uobičajeni način evidentiranja broja stanovnika u osmanskim popisnim *defterima* jeste po oženjenim muškarcima, tj., po broju kuća ili domaćinstava (domova) koje oženjeni muškarci predstavljaju. Status oženjenog muslimana podrazumijeva postojanje i supruge (žene) u domaćinstvu čiji je on nositelj i, uvjetno, određenog broja djece. Naravno, pod uvjetom da nisu živjeli u zajednici s ocem i majkom. Međutim, čak i da su živjeli sa svojim roditeljima oni su bili popisani kao oženjeni muškarci. Ako se pretpostavi prosječan broj djece po bračnom paru 3-4 tada se iz broja od 49 oženjenih muslimana može izračunati prosječan broj stanovnika sela. Naime, 1 suprug + 1 supruga + 3 djece = 5 članova domaćinstva. Ili, 1 suprug + 1 supruga + 4 djece = 6 članova domaćinstva. U razmatranju broja djece kao članova domaćinstva potrebno je imati na umu relativno veliku smrtnost novorođenčadi. U pretpostavku da je jedan dio supružnika bio tek nedavno oženjen i da nije morao imati 4 i više djece uzet ću u obradu pretpostavljene podatke o prosječnom domaćinstvu: 1 suprug + 1 supruga + 3 djece = 5 članova domaćinstva. Prema tome, 49 oženjenih muslimana predstavlja 49 domaćinstava sa po 5 članova. To iznosi 49 x 5 = 245 članova domaćinstava. Ako se tome doda i 6 neoženjenih muslimana (*mudžereda*) tada je ovaj *džemat* mogao brojati 251 osobu. U razmatranju broja stanovnika sela Kaloševci ne smije se zanemariti i prisustvo nemuslimanskog stanovništva u istom. Prema istom izvoru Kaloševci su imali i 18 kuća nemuslimana što prema istom proračunu (18 x 5 = 90) iznosi 90 nemuslimanskih stanovnika. Nasuprot tome *mahala* Kruščica imala je, u trenutku provođenja popisa neposredno pred 1604. godinu, 5 muslimanskih i 10 nemuslimanskih kuća što prema istom proračunu iznosi: 25 muslimanskih i 50 nemuslimanskih stanovnika. Želim posebno naglasiti da broj od 49 oženjenih muslimana ujedno predstavlja i broj kuća koje, u stvari, čine jednu brojem jaku *mahalu*.

6(3) neoženjenih muslimana bio je više nego dovoljan za jedan *džemat,* odnosno za jednu *džamiju* (u ovom slučaju za *džamiju* u selu Kalošević). Međutim, povećanje broja stanovnika od 1604. do oko 1639. godine moglo je, očito, zahtijevati podizanje još jedne *džamije* u relativnoj blizini *džamije* u Kaloševcima. Pojava dviju *džamija* u selu Kaloševci bila bi poželjna jer se radi(lo) o relativno velikom *džematu* koji je 1604. godine brojao oko 251 stanovnika ali je 1639. godine mogao brojati i daleko više stanovnika. No, *džamija* za tako brojni *džemat* nije bila podignuta sve do iza 1604. godine. Ista je podignuta tek graditeljskim aktivizmom Ahmed-paše ili, možda, nešto prije 1639.-1642. godine. Međutim, ako se promatra današnja prostorno-arhitektonska situacija u selu Kalošević (Kaloševci) može se zaključiti da zbog njegove relativne zbijenosti na padinama brda Stražba i u nekim dijelovima protezanja arhitektonskih objekata uz sami put nije bila podignuta druga *džamija* koja bi mogla „oslabiti" svojevrsni brojčani pritisak stanovnika ovog *džemata* na objekt postojeće *džamije* u vrijeme do 1639.- 1642. godine ili nešto prije navedenih godina. Stoga je sasvim logično očekivati da je za potrebe već od ranije postojećeg brojno većeg *džemata* sela Kaloševci podignuta druga (nova ?) *džamija* u neposrednoj blizini samog sela koje je danas jednim svojim dijelom upravo razuđeno duž puta u pravcu današnjeg sela Bobare. Navedeni *džemat* mogao se povećati prirodnim priraštajem ili doseljavanjem novih stanovnika. Stoga bi podizanje *džamije* u *mahali* Kruščica u relativnoj blizini (postojeće) *džamije* u Kaloševiću bilo poželjno jer bi se na taj način rasteretio relativno veliki (iza 1604. godine povećani) *džemat* sela Kaloševci. Navedena mišljenja temelje se na pretpostavci da su obje *džamije*, po svemu sudeći, bile građene ili u određenom vremenskom slijedu, ali ne s tako velikim vremenskim razmakom između gradnje oba objekta, ili istovremeno. Relativni vremenski paralelizam, tj., vremenska bliskost, u gradnji oba objekta u Kaloševcima i Kruštici bio je svakako moguć jer bi se u ovom slučaju moglo raditi o aktivizmu *vakifa* Ahmed-paše koji za opće dobro selā / mjestā Kaloševci i Kruščica podiže dvije *džamije*. Bile su to *džamije* podignute za dosta brojan *džemat* Kaleševaca koji se činom njihove gradnje rascijepio u dva dijela: u *džemat* Kaloševci i *džemat* Kruščica.

Ako bi se postavilo pitanje zašto se za „samo" 25 muslimanskih (naprama 50 nemuslimanskih) stanovnika u *mahali* Kruščica podiže *džamija* i kojim financijskim sredstvima je ista građena otišlo bi se u područje neutemeljenih pretpostavki. Naravno, ukoliko razlog podizanja još jedne *džamije* u relativnoj blizini *džamije* u Kaloševcima (pod uvjetom da su obje *džamije* bile podignute u određenom vremenskom slijedu /razmaku/) nije predstavljalo plansko jačanje muslimanske populacije u Kruščici (Kruštici) koja je mogla iz određenih razloga biti umanjena tokom vremena od 1570. do 1604. i posebno nakon 1604. godine. Ista muslimanska populacija u selu Kruštica umanjena je iz nepoznatih razloga od 1570. do 1604. godine za nešto više od 50 %. Na ta pitanja moglo bi se uopćeno i kratko odgovoriti da je podizanjem *džamije* u *mahali* Kruščica ojačan položaj relativno malobrojnog (1570. i 1604. godine) muslimanskog *džemata* koji je, možda, mogao u određenoj mjeri biti povećan ali kasnije na neki

način i ugrožen smanjenjem broja njegovih članova od 1604. godine do 1639.-1642. godine. Činom podizanja *džamije* bio bi, ujedno i istovremeno, umanjen i relativno veliki pritisak brojnog *džemata* u selu Kaloševci na njegovu seosku *džamiju* bez obzira da li su obje *džamije* građene u nešto manjem vremenskom razmaku ili skoro u isto vrijeme. Naravno, ukoliko se prihvate prostorni odnos između sela Kaloševci i njegove *mahale* Kruščica i izjednačavanje nekadašnjeg sela Kruščica s današnjim selom Bobare.[46]

---

[46] Pitanje kada je podignuta prva *džamija* u mjestu Kruščica ostavio bih na trenutak po strani. Naime, istaknuo bih dio mlađeg slijeda zbivanja relevantanog za ovaj objekt. Austro – madžarska katastarska mapa iz 1882. godine za *KO Bobare* na kat. čestici br. 1 registrira postojanje objekta *džamije* i groblja (to je lokacija stare *džamije*). Međutim, mjesni *džemat* Bobare odlučio se, kao što sam već rekao, nešto prije 1984. godine na napuštanje ove lokacije i podizanje objekta nove *džamije* na novoj lokaciji u sadašnjem središtu mjesta / sela. Izgradnja novog objekta *džamije* završena je 1984. godine. Koji je bio razlog napuštanju *toposa* stare *džamije* nije poznato. Slobodan sam pretpostaviti da tokom vremena nije došlo do pomjeranja (?) središta naselja. Ono je i danas na istom mjestu kao i 1882. godine a tako je bilo i znatno ranije. Stara *džamija*, inače smještena nešto bočno (postranice) prema naselju, izgubila je zbog određenih razloga svoju „atraktivnost“ (?!). Koji je tome činu bio razlog nije poznato. Lokacija stare *džamije* nalazi se na veoma dominantnom mjestu koje nije izloženo plavljenu oborinskim vodama tokom jesenjih i proljetnih kiša. Nešto niže ove lokacije smješteno je selo Bobare. Može se pretpostaviti da je do oko 1977./1978. godine, kada su provedena avionska i geodezijska snimanja ovog područja za potrebe popravki (ažuriranja) katastarskih planova i izrade novih topografskih karata, ova *džamija* već bila u dosta lošem stanju iako je i dalje, možda, bila u funkciji. Stoga je ista *džamija* registrirana i tokom avionskog i geodezijskog snimanja oko 1977./1978. godine. Očito je da je *džamija* uskoro nakon 1977./1978. godine bila izvan funkcije jer je mjesni *džemat* 1984. godine podigao novu *džamiju* u samom selu. Odluka o podizanju nove *džamije* donesena je u poboljšanim financijskim prilikama početkom osamdesetih godina 20. stoljeća. To je i učinjeno a objekt stare *džamije* prepušten je „zaboravu“, tj., prestao je postojati. Pri donošenju odluke o napuštanju stare lokacije i podizanju nove *džamije* na novoj lokaciji (*toposu*) značajan utjecaj mogla je imati i činjenica da se oko stare *džamije*, tj., na staroj lokaciji, već bilo razvilo mjesno groblje što je moglo uobličiti sve jasnije isticanje želje o podizanju nove *džamije* ali ovaj put izvan prostorne cjeline groblja. Iako u muslimanskoj zajednici pojava groblja u blizini ili, čak, u samom središtu rezidencijalnog dijela naselja (*mahale*, posebno u urbanoj sredini uz mjesnu *džamiju*) ne predstavalja problem i ne izaziva određeni animozitet, ipak, bi se moglo, u ovom slučaju, pretpostaviti da je mjesni *džemat* u Bobarama poželio vidjeti novu *džamiju* izvan kompleksa mjesnog groblja. Neki od razloga za napuštanje grobljanske parcele na kojoj se nalazila i stara *džamija* mogli su biti i manja veličina parcele koja je već značajnim dijelom bila pokrivena *mezarovima*, sama konfiguracija terena te potreba za većim objektom *džamije* s obzirom na povećanje broja *džematlija*. Potrebno je naglasiti da konfiguracija terena (parcele) na kojem se nalazila stara *džamija* u Bobarama i prisustvo groblja na istoj, koje će se u budućnosti svakako širiti, nisu otvarali (dozvoljavali) mogućnost prostornog smještaja većeg objekta nove *džamije*. Naime, sama parcela stare *džamije* u Bobarama manjim dijelom je zaravnjena i taj dio bio je je prekriven kako objektom stare *džamije* tako i *mezarovima* u velikoj mjeri. Preostale dijelove parcele predstavljale su padinske cjeline (teren pada, tj., zakošen je) pa stoga ista parcela nije bila pogodna za podizanje nešto većeg objekta nove *džamije*. Možda je i to jedan od razloga da mjesni *džemat* nije novu *džamiju* podigao na području groblja već u samom selu koje se tokom vremena nešto proširilo.

Na temelju svega iznesenog *mahalu* i pripadajuću joj *džamiju* u selu Kruščica moglo bi se tražiti u današnjem selu Bobare sjeveroistočno i nedaleko od današnjeg sela Kalošević. Mjereno od *džamije* u Kaloševiću do stare *džamije* u selu Bobare (koja se /danas/ nalazi nešto izvan samog središta sela) udaljenost u pravcu od 48° 39', prema topografskoj karti, iznosi 1,36 km.[47] Ista udaljenost mjerena satelitskim putem od Kaloševića do Bobara u navedenom pravcu od 48º,39' iznosi 1,38 km.[48] Udaljenost od *džamije* u Kaloševiću do nove *džamije* u Bobarama mjerena prema topografskoj karti iznosi 1,59 km a mjerena satelitskim putem iznosi 1,60 km u pravcu 53º,89'. U svim mjerenjima potrebno je uzeti u obzir toleranciju od 1% zbog visinskih razlika u stvarnim odnosima objekata.[49] Također, potrebno je raspraviti i pitanje *vakufa* kojem je pripadala parcela br. 1 na kojoj je postojala stara *džamija* u Bobarama. Koji je to i kakav je to bio *vakuf* koji je postojao u selu Bobare, kao dijelu sela Kalošević? Do danas nije mi poznat niti jedan *vakuf* u današnjem selu Bobare. Na temelju povijesnog izvora u čitanju, prijevodu i interpretaciji Ahmeda Aličića (Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine), može se pretpostaviti postojanje *vakufa* Ahmed-paše za *džamije* koje je dao podići u selima / mjestima Kaloševci i (*mahali*) Kruščica. Ovdje je potrebno postaviti pitanje da li austro - madžarska katastarska mapa iz 1882. godine za KO Bobare na katastarskoj čestici br. 1 prenosi stanje, odnosno, donosi podatak o *vakufu* iz razdoblja austro-madžarske vlasti ili iz starijeg razdoblja? Hipotetička mogućnost promišljanja bila bi da je netko od žiteljā (*džematlija*) selā Kalošević i Bobare za vrijeme ranog razdoblja austro-madžarske vlasti uvakufio jasno određenu parcelu za potrebe ustrojavanja i podizanja novog *mekteba*. Međutim, takva hipoteza može se odbaciti. Naime austro-madžarska katastarska dokumentacija jasno donosi situaciju koju je zatekla 1878. godine. Istu situaciju potvrđuju i mjesna predanja. Na temelju iznesene argumentacije može se prihvatiti da se pod mjestom (*mahalom*) Kruščica kao dijelu sela Kaloševci može vidjeti današnje selo Bobare koje je u dalekoj prošlosti postojalo i živjelo kao dio većeg sela Kaloševci (Gornja Modriča). Tome u prilog ide i činjenica da su današnja sela Donja i Gornja Radnja i Cerovica nekada u prošlosti također predstavljala dijelove (*mahale*) sela Gornja Modriča (Kaloševci, Kalošević). Na njihovo „upravno“ osamostaljivanje, odnosno, odvajanje od sela Kaloševci, utjecala je struktura stanovnika navedenih sela koje je najvećim dijelom bilo kršćansko / hrišćansko, tj. pravoslavno. Danas selo Bobare postoji i živi kao samostalno muslimansko selo u neposrednoj blizini Kaloševića. Također, na temelju iznesenog

---

[47] Prema topografskoj karti (TK) Derventa 424–4–2 (Jelah) u razmjeru 1:25000 u izdanju *Vojno-geografskog instituta JNA* u Beogradu, štampana i izdata 1978. godine.

[48] Razlika između kartografskog i satelitskog mjerenja je neznatna i ista ne treba predstavljati nikakav sporan podatak.

[49] Korištene usluge servisā ©CNES, ©Cnes/Spot Image, Image ©2012 Digital Globe, ©2012 Google Earth, Flash Earth i, posebno, ©MapMartBingMaps. Datum pristupa: u više navrata tokom 2012. i 2013. godine. Spomenuta razlika između kartografskog i satelitskog mjerenja od 20 m može proizilaziti i iz planski ugrađene „netačnosti“ u program koji se koristi za satelitsko promatranje Zemlje i njeno premjeravanje a koji je za korištenje otvoren (dostupan) široj javnosti.

(predloženog) izjednačavanja mjesta (*mahale*) Kruščica s današnjim selom Bobare, postojećih činjenica i iznesene argumentacije može se, uvjetno, prihvatiti da se u objektu stare *džamije* u selu Bobare vidi objekt *džamije* koju je podigao Ahmed-paša u 17. stoljeću kako to, prema mišljenju Ahmeda Aličića, donosi Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine.

Na temelju svega navedenog moglo bi se rekonstruirati slijed događanja vezanih za utemeljenje, izgradnju i daljnje postojanje i sudbinu *džamije* u selu Bobare. Oko 1639.-1642. godine Ahmed-paša, kao *vakif* porijeklom iz selā Kaloševci ili Hranković ili iz nekog drugog mjesta, koji je u to vrijeme**,** očito, mogao biti nastanjen u Tešnju, podigao je dvije *džamije* u selima (mjestima) Kaloševci i (*mahali*) Kruščica. Ubikacija *džamije* u selu Kaloševci najvećim dijelom činjenično i toponomastički mogla bi biti jasna i prihvatljiva a određene nejasnoće i upitnosti bit će analizirane u jednom od slijedećih odlomaka ovog teksta. Na temelju postojećih činjenica i iznesene argumentacije predložio sam da se u selu (*mahali*) Kruščica može vidjeti današnje selo Bobare. Ukoliko se to prihvati tada se može iznijeti preostali slijed događanja. *Džamija* u Kruščici (Bobarama) doživjela je svoju duboku starost. Postojala je sve do oko 1978. godine. Već sam rekao da je lokacija stare *džamije* napuštena najkasnije 1984. godine (ako ne i nešto ranije) kada je podignuta nova *džamija* na drugoj lokaciji. Potrebno je naglasiti da se ne može sigurno govoriti o 1978. godini kao godini kada je stara *džamija* u Bobarama napuštena. Kao što sam rekao , *džamija* je te godine mogla već određeno vrijeme biti izvan funkcije a da sam objekt bude relativno očuvan kako bi bio evidentiram tokom avionskih snimanja i geodezijskih premjeravanja provedenih oko 1977/1978. godine.

Ovdje bi se, po svemu sudeći, moglo raditi o pojavi muslimanskog sakralnog topičkog diskontinuiteta, odnosno o pomjeranju starog *locus sacer*-a *džamije* sa stare na novu lokaciju. Drugim riječima, stari *locus sacer džamije* bio je napušten i u relativnoj blizini ustrojen je novi *locus sacer* s novom *džamijom*. Također, želio bih naglasiti potrebu da se na lokaciji stare *džamije* u Bobarama provedu arheološka iskopavanja objekta stare *džamije* i istraživanja njegovog odnosa prema mjesnom groblju.

PITANJE POSTOJANJA *DŽAMIJE* U GORNJOJ MODRIČI, ODNOSNO KALOŠEVCIMA (KALOŠEVIĆU)

U razumijevanju datiranj*a džamijā* u Kaloševcima i Kruščici veoma je važno postaviti pitanje zašto na temelju podataka iznesenih u prethodnom poglavlju, očito preuzetih iz popisa iz 1604. godine, mjesna živa predanja na području Kaloševića i Bobara nisu izvršila činjeničnu konstrukciju o 1603. godini kao godini nastanka *džamije* u Kaloševcima već se ista konstrukcija odnosi samo na Bobare?! U popisima iz 1570. i 1604. godine Bobare se ne spominju a mišljenje o izjednačavanju *mahale* Kruščica, kao dijela sela Kaloševci, do sada se nije nikada pojavilo u znanstvenoj javnosti. Takva mogućnost (pretpostavka) prvi put iznesena je u ovoj knjizi. Zaključak po ovom podpitanju mogao bi biti kako slijedi. Potrebno je, prije toga, naglasiti da Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine, koliko mi je poznato, nikada nije preveden ili ukoliko jest preveden tada prijevod nije nikada objavljen. Zbog toga podaci koje donosi Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine, ukoliko se prihvati prijevod određenih odlomaka sačinjen od strane Ahmeda Aličića, o Ahmed-pašinom graditeljskom aktivizmu u mjestima / selima Kaloševci (Kalošević) i (*mahali*) Kruščica (Kruštica) očito nije mogao biti poznat graditeljima mjesnih predanja da bi se na temelju podatka kojeg isti *sidžil* donosi moglo znati da je Ahmed-paša dao podići *džamije* u navedenim mjestima / selima u vremenu prije, tokom ili oko 1639.-1642. godine. Mlađa obrazovana osoba, identitet koje naslućujem na temelju metodologije njenog rada, nije raspolagala podacima iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine pa, stoga, nije mogla biti upoznata o Ahmed-pašinom graditeljskom aktivizmu u mjestima / selima Kaloševci (Kalošević) i (*mahali*) Kruščica (Kruštica). To je razlog što su, očito, mjesno patriotski, iskorišteni samo podaci iz popisa iz 1604. godine (objavljen 2000. godine) kako bi se neutemeljeno datiralo podizanje stare *džamije* u Bobarama u 1603. godinu. Želim ponovo naglasiti da popis iz 1604. godine ne spominje postojanje *džamija* u mjestima / selima Kaloševci i (*mahali*) Kruštica! To je učinjeno tim prije što prema mjesnom predanju selo Kalošević nije imalo *džamiju* (!?) pa su stanovnici Kaloševića morali klanjati *džuma namaz* u 20. stoljeću (da li samo u to vrijeme ili i ranije ?) sve do 1970. godine sa susjednim *džematom* u staroj *džamiji* u Bobarama. Međutim, nije jasno, kao što sam već rekao, zašto je po istom principu razmišljanja i nekritičkog zaključivanja iz čina „datacije“ u 1603. godinu „isključena“ *džamija* u Kaloševcima (Kaloševiću)?

Radi toga, potrebno je kritički razmotriti mlađa mjesna predanjā selā Kalošević i Bobare po kojima su žitelji sela Kalošević *džumu namaz* tokom 20. stoljeća obavljali u staroj *džamiji* u Bobarama jer u „*Kaloševiću nije bilo džamije*“!?

Identične informacije daje i internet stranica *Medžlisa Islamske zajednice* u Tešnju za *džemat* Kalošević. Na stranici doslovno stoji: „*Džemat Kalošević je sagradio prvu džamiju 1970.godine. Sve dok se džamija nije sagradila džematlije su išle klanjati džumu namaz u džemat Bobare*“.[50] Prema svemu navedenom moglo bi se zaključiti da *džamija* nije postojala u selu Kalošević sve do 1970. godine (?!). Međutim, takav zaključak je u suprotnosti s podacima koje donosi Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine, prema prijevodu određenih odlomaka sačinjenih od strane Ahmeda Aličića, a koji navode Ahmed-pašu kao *vakifa* dviju *džamija* podignutih u selima (mjestima) Kaloševci i Kruščica. U nastavku izložit ću složena pitanja ove proturječnosti.

Ukoliko je istina da Kalošević nije imao svoju *džamiju* tada su živa mjesna predanja u selu Bobare imala svojevrsnu osnovicu da Bobare vide kao važniji a time i stariji, muslimanski vjerski *topos* nego li je to samō veće selo Kalošević. Međutim, potrebno je kritički razmotriti izneseni podatak da selo Kalošević nije imalo svoju mjesnu *džamiju*. Šta taj podatak, kojeg donose živa mjesna predanja, u stvari, znači u kontekstu postojanja povijesnog izvora koji kaže da je Ahmed-paša dao podići dvije *džamije* u Kaloševcima i Kruščici, tj., u mjestima / selima u neposrednioj blizini Tešnja? Prema staroj i novoj internet stranici *Medžlisa Islamske zajednice* Tešanj „*džemat Kalošević je sagradio prvu džamiju 1970. Godine*“.[51] Sve navedeno može imati dva značenja ispravnost kojih treba utvrditi. Naime, ukoliko je *džamija* u Kaloševcima zbog određenih razloga stradala sasvim je logično da su u drugoj polovini 20. stoljeća *džematlije* (mještani) u nedostratku mjesne *džamije* „*sve dok se džamija nije sagradila* [u Kaloševiću] ..... *(su) išle klanjati džumu namaz u džemat* [*mahalu*] *Bobare*“. Može se postaviti pitanje kada i u kakvim okolnostima je navedena *džamija* mogla nestati, tj. prestala postojati *džamija* u Kaloševcima ukoliko je ona zaista i bila podignuta oko 1639.-1642. godine? Kakva je bila njena sudbina nakon 1639.-1642. godine? Druga mogućnost je da *džamija* u selu nikada nije bila niti izgrađena od strane Ahmed-paše iako Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine, prema podacima koje sam dobio od profesora Ahmeda Aličića, jasno navodi da je oko navedenih godina ovaj *vakif* podigao *džamije* u Kaloševcima i Kruščici?!

U analizi navedenih mogućnosti potrebno je poći od uvida u osmanski popis Bosanskog *ejaleta* iz 1850. godine, austro-madžarsku katastarsku dokumentaciju i evidenciju *džematā* i mjesnih *džamijā* koju je vodila *Islamska zajednica* u Bosni i Hercegovini od njenog institucijskog utemeljenja po Austro-Madžarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine, kako na središnjoj ravni u Sarajevu tako i na

---

[50] http://www.iz-tesanj.ba/. Pristup stranici u više navrata 2012. i 2013. Vidjeti novu internet stranicu *Medžlisa Islamske zajednice Tešanj* otvorenu 1. marta 2013. godine: http://www.miztesanj.ba/sections/56.

[51] http://iz-tesanj.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=36 Navedena stranica uklonjena je s interneta 1. marta 2013. godine. Isti podatak pojavljuje se poslije 1. marta 2013. godine i na novoj internet stranici *Medžlisa Islamske zajednice Tešanj* – za Kalošević: http://www.miztesanj.ba/sections/56, za Bobare: http://www.miztesanj.ba/sections/42.

mjesnoj ravni *Medžlisa* u Tešnju.[52] Međutim, čak da osmanski popis Bosanskog *ejaleta* iz 1850. godine i spominje, tj., evidentira, postojanje *džamija* u selima Kalošević, Bobare (Krušćica ?) i/ili Hranković to ne mora značiti da su one bile podignute od strane Ahmed-paše ukoliko taj čin ne potvrđuju raniji povijesni izvori. Stoga je analiza popisa iz 1850. godine ostavljena po strani. Ona je važna za druge aspekte istraživanja mjesne historije.

Na odgovarajućoj austro-madžarskoj katastarskoj mapi iz 1882. godine, koja pokriva područje sela Kalošević, zaista nema ucrtane *džamije*. Međutim analiza same mape, druge dokumentacije i situaciije na terenu daje niz dodatnih podataka na temelju kojih se može zaključiti da je u Kaloševiću mogla postojati stara *džamija*.[53] Iz mape je vidljivo da su uz raskrsnicu mjesnih puteva u samom središtu sela postojali: parcela br. 177 s objektom br. 32, parcele br. 175 bez objekta, br. 176 s objektom br. 33, br. 178 (0) bez objekta i br. 179 s objektom br. 34. (Vidj. sl. 3, 4, 5)

U prostornom smještaju parcelā i objekata prikazanih na navedenoj mapi za analizu najzanimljivija je parcela br. 177 s objektom br. 32. Ona se nalazi uz sami mjesni put koji vodi s mjesne raskrsnice u pravcu juga. Preko navedenog puta, zapadno od parcele br. 177 s objektom br. 32, nalazi se parcela br. (38) i ispod nje (južno od nje) parcela br. 329 koja predstavlja mjesno muslimansko groblje. U odnosu na parcelu br. 177 s objektom br. 32 parcela s grobljem nalazi se također jugozapadno preko mjesnog puta.

U *Spisku parcela KO Kalošević*, za česticu (parcelu) br. 177, navedeno je da se tu radi o „kučištu površine 5 *a*“, da je zemljište neplodno a u rubrici primjedba stoji: *vakuf – mekteb*. Drugim riječima radi se o vakufskom zemljištu na kojem se, možda, nekada nalazio mjesni *mekteb* ili koje je u prošlosti bilo namijenjeno za podizanje objekta – *mekteba* (?!). Također, u *Spisku parcela KO Kalošević*, za česticu (parcelu) br. 329, navedeno je da se tu radi o mjesnom groblju. Danas se nekadašnja parcela br. (38) nešto proširila na uštrb parcele s grobljem br. 329. I oblik topografskih oznaka izvedenih na spomenutoj katastarskoj mapi u obliku vertikalne *haste* s polumjesecom na vrhu jasno govori da se tu radi o muslimanskom groblju.[54] Objekt br. 32 koji se nalazi na parceli br. 177 je pravokutnog oblika ali ne predstavlja kvadrat već nešto manje izduženi pravokutnik čime se približava uobičajenom obliku tlocrta *džamije*. Orijentacija dužih stranica tog objekta je oko 170-173º (?!). (Vidj. sl. 3) Iz navedenog pravca vidljivo je da isti poštuje orijentaciju u pravcu jugo – jugoistoka. U orijentaciji navedenog objekta (br. 32) od 170-173º moglo bi se vidjeti njegovu nešto manje preciznu orijentaciju prema Mekki (*kibla*) (geografska orijentacija za područje

---

[52] Ova posljednja dokumentacija nije mi bila dostupna iz određenih razloga.

[53] *Austro-madžarska katastarska mapa* u izdanju *K. u. K. Militärisch-Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 5, Viertel d, Sztl. d/1. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Vrela, Kalošević, Bobare, Mrkotić, Zmajevac. Vermessungsjahre 1882. 4-te Katastral Vermessung Abtheilung. Geometer: Friedrich Edler v. Enhuber, k. k. Hauptmann. Adjunkt: Paul Koladjzn*. Razmjer 1: 6250.

[54] Prema *Spisku parcela KO Kalošević*, broj parcele (čestice) je 177.

Bosne i Hercegovine je: 134,76º) pa bi se moglo zaključiti da se radi o muslimanskom vjerskom objektu koji je u *Spisku parcela KO Kalošević* određen kao *vakuf*, tj. *vakufski* (!) utemeljen *mekteb* i koji se nalazi na vakufskoj parceli br. 177.[55] Neuobičajena orijentacija objekta broj 32 na parceli br. 177 od 170-173º u pravcu Mekke mogla bi predstavljati posljedicu deformacije papira katastarske mape o čemu će biti nešto više rečeno u narednim dijelovima teksta. Dalje, činjenica da se radi o vakufskom zemljištu, da je prema strogoj austro-madžarskoj klasifikaciji isto zemljište određeno kao neplodno te da je predstavljalo parcelu na kojoj je bio ili trebao biti podignut (?) mjesni vakufski *mekteb* (?) govori u prilog tome da se ova parcela i objekt odrede kao *locus sacer islamicus* i da se pokuša odrediti njegov suštinski karakter i značaj na ravni samog mjesta Kaloševci. Razumijevanju i određenju objekta br. 32 koji se nalazi na parceli br. 177 potpomaže i činjenica da se jugozapadno od istih u nepostrednoj blizini (samo preko mjesnog puta) nalazi i mjesno muslimansko groblje. Na području Bosne i Hercegovine veoma često se mjesna groblja, posebno u seoskoj sredini, podižu u nepostrednoj blizini *džamije*. No, mjesna groblja mogu biti i znatno dalje od mjesne *džamije*. Međutim, nije rijedak slučaj da su groblja smještena u neposrednoj blizini *džamije* i da se, usto, nalaze preko (puta) mjesne komunikacije ili *sokaka*. Upravo na takav slučaj nailazi se u Kaloševiću.[56]

Godine 1970. u neposrednoj blizini objekta br. 32 na parceli br. 177 u podignuta je prva (?) *džamija* (dimenzije objekta su: dužina 13 x širina 9,06 m).[57] Nešto prije 1992. godine na temeljima samog objekta br. 32. podignut je novi građevinski objekt koji danas predstavlja novu imamsku kuću (dimenzije objekta:

---

[55] Udaljenost Mekke u odnosu na središnju tačku u Bosni i Hercegovini (Sarajevo) je oko 3.177,63 km u pravcu (oko) 134,76º. Isti pravac (*kibla*) bilo je relativno teško precizno odrediti u nekim slučajevima zbog konfiguracije terena (brdovitost). Stoga ovaj pravac *(kibla*) na području BiH u određenoj mjeri oscilira prema istoku ili jugu u odnosu na optimalnih 134,76º. U nekim slučajevima taj pravac raste čak do oko 160º. Na određenje spomenutog pravca (*kible*) utjecalo je i sezonsko / kalendarsko vrijeme kada je isti određivan. Kako se spomenuti pravac (*kibla*) određivao u starijim vremenima prema suncu stoga isti pravac nije jednak ako je mjeren prema suncu u vremenskom razdoblju od marta do oktobra kada se odvijala glavnina građevinskih radova. To se prvenstveno odnosi na manja mjesta i sela u kojima nije postojala ustrojena služba *muve(k)kita* (i objekta *muve/k/kithane*) koji je na temelju astronomskih promatranja i proračuna bio u stanju odrediti precizniji (tačniji) smjer *kible*.

[56] Analiza prostorne situacije i odnosā izvršena je uvidom na samom terenu, na temelju austro-madžarske katastarske dokumentacije s ažuriranim dopunama i prijepisima iz razdoblja Kraljevine Jugoslavije i SFR Jugoslavije, na temelju topografskih karata rađenih od strane *Vojnogeografskog instituta JNA* u Beogradu i štampanih i objavljenih 1978. godine te korištenjem javnih servisa za satelitsko i aero promatranje i premjeravanje s visokom razlučljivošću objekata: ©CNES, ©Cnes/Spot Image, Image ©2012 Digital Globe, ©2012 Google Earth, Flash Earth i, posebno, ©MapMartBingMaps tokom 2102. i 2013. godine.

[57] Dužine bočnih stranica te čelne i začelne stranice objekata koji se obrađuju u ovom radu i koji su mjereni nisu u potpunosti jednake već osciliraju u neznatnoj mjeri. Drugim riječima navedene stranice nisu u potpunosti (100%) plan-paralelne što je imalo posljedicu blago odstupanje u njihovim dužinama, odnosno širinama. Zbog toga su sva mjerenja provedena najmanje dva puta a u navođenju dimenzija objekata uzete su srednje vrijednosti dužine i širine istih.

dužina 9,06 x širina 8,60 m).[58] (Vidj. sl. 10) Zbog toga se situacija na samom terenu znatno izmijenila u odnosu na 1882. godinu. Danas više nije moguće provesti arheološka iskopavanja na području nekadašnjeg objekta br. 32 na parceli br. 177 kako bi se utvrdili njegov karakter i veličina. To se može učiniti (arheološki iskopavati) samo izvan gabarita novog objekta (tj., nove imamske kuće). Stoga se, iz činjenice da se novi objekt koji je podignut na na temeljima starog objekta broj 32 koji se nalazio na parceli broj 177 koristi od strane mjesnog *džemata* kao imamska kuća, može zaključiti da je isti, po predanju i katastarskoj dokumentaciji, i pripadao istom *džematu* u njegovoj prošlosti. Drugim riječima može se zaključiti da se na području objekta br. 32 pojavljuje topički kontinuitet ali s izmijenjenom namjenom. Istovremeno, to predstavlja funkcionalni diskontinuitet temeljen na prenamjeni korištenja objekta. Zbog nepoznavanja veličine objekta starog *mekteba* danas nije moguće uporediti njegovu veličinu s veličinom današnje imamske kuće. Smatram da je nova imamska kuća u najvećoj mjeri poštivala gabarite starog *mekteba* ali za to nema pouzdanih dokaza. Iz austro-madžarske katastarske mape u razmjeru 1:6250, koja je dosta stara teško bi se moglo izvuči (dobiti, izračunati) tačne dimenzije objekta starog *mekteba*. Naime, takav pokušaj otežavaju dvije činjenice. Prvo: postojeći razmjer katastarske mape od 1:6250 veoma je sitan da bi omogućio precizno uzimanje dimenzija prikaza tada postojećeg objekta br. 32 („*vakuf-mekteb*“) na parceli br. 177 i daljnju obradu dobijenih podataka. Drugo: čak i kada bi se „uzele“ (dobile) dimenzije tada postojećeg objekta br. 32 na parceli br. 177 dobijene dimenzije bile bi nepouzdane zbog promjena dimenzijā papira na kojem je mapa rađena kao i njegovog mogućeg izobličenja kao ravni. Zbog starenja i sušenja papira na kojem je mapa rađena, odnosno štampana, dolazi do promjena dimenzijā i izobličenja same mape i detalja prikazanih na njoj. Stoga su dimenzije objekata i površinā (širina, dužina, površina) koje se na taj način dobiju sa mapa nepouzdane, tj., ne odlikuju se visokim stepenom preciznosti. Ovaj problem zamijećen je pri provođenju arheoloških iskopavanja na lokalitetu Bakr Baba Hadži Alijine *džamije* i *medrese* Hadži Ismaila Misrije na Atmejdanu u Sarajevu od 2005. do 2007. godine. U nastojanju da se utvrdi lokacija *džamije* Bakr Baba Hadži Alije (čiji temelji nisu pronađeni jer su uništeni tokom recentnih građevinskih radova na ovom lokalitetu) predložio sam da se svi relevantni podaci sa stare austro – madžarske mape preračunaju i projeciraju u sami prostor (prema Helmertovoj metodi transformacije koordinata) kako bi se dobila približna lokacija *džamije*.[59] Slična izobličenja i pogreške mogle bi se desiti i s preračunavanjem

[58] Vidjeti prethodnu bilješku.

[59] Naime, matematički je zamijećena mogućnost pojave otklona od najmanje 50 cm u prostoru jer se izvorne preračunate tačke objekata *medrese hadži* Ismaila Misrije nisu poklapale s tačkama objekta u samom prostoru. Provjera mogućeg otklona i mogućnost matematičke (geodetske) prostorne ubikacije objekta *džamije* koji danas nije sačuvan onemogućena je preuzimanjem arheološkog lokaliteta od strane *Arheološkog društva 1894.* iz Sarajeva koje je 2010. godine angažirano na daljnjim arheološkim iskopavanjima na lokalitetu. Nažalost, arheološka ekipa navedenog društva nije se konsultirala s viditeljem prethodne arheološke

dimenzija objekta („*vakuf – mekteb*“) br. 32 na parceli br. 177 prikazanog na katastarskoj mapi. Uvidom u situaciju na samom terenu može se zaključiti da je objekt starog *mekteba* u Kaloševiću svojom veličinom bio veoma sličan dijelu objekta stare *džamije* u Bobarama. Tj., objekt starog *mekteba* u Kaloševiću skoro 100% poklapao se s dimenzijama unutarnjeg prostora za vjernike stare *džamije* u Bobarama. Iz navedene pretpostavke moglo bi se zaključiti da je i objekt stare *džamije* u Kaloševićima bio približno iste veličine kao i stara *džamija* u Bobarama. Naime, smatram da je objekt „*vakuf-mekteba*“ bio u prošlosti podignut na temeljima (pra)stare (prve!) *džamije* u Kaloševiću (Kaloševcima). (Vidj. sl. 9, 10, 11, 12) Dakle, po svemu sudeći stara *džamija* u Kaloševićima predstavljala je relativno skroman objekt. O odlikama stare *džamije* u Kaloševiću bit će riječi u odgovarajućim kontekstima u narednim dijelovima teksta. Orijentacija nove imamske kuće je 126,69º do 128,69º i ista se ne poklapa s orijentacijom starog *mekteba* prikazanog na katastarskoj mapi već predstavlja određeni otklon od nje. Kao što sam već rekao katastarska mapa je mogla, doživjeti deformaciju papira pri čemu su i dimenzije i linije prikazanih objekata na istoj izmijenjene. Ili je objekt nove imamske kuće nešto zakrenut u prostoru pri njegovom podizanju (gradnji). Međutim, potrebno je spomenuti da je spomenuta orijentacija nove imamske kuće dosta blizu optimalne orijentacije pravca *kible* za područje Bosne i Hercegovine koja iznosi 134,76 º. (Vidj. sl. 3, 4, 5)

Na temelju svega izloženog, kao i na temelju prinicipa *per analogiam*, može se pretpostaviti da se u slučaju objekta br. 32 na parceli br. 177 radi o objektu nekadašnje *džamije* koja je u određenoj mjeri stradala u nepoznatom vremenu i nejasnim prilikama. Nakon stradanja *džamije* mjesni *džemat* mogao je u vrijeme krize „obnoviti“ srušenu (da li djelomično ?) *džamiju* u skromnom obimu, s osnovnim konstrukcijskim odlikama, u istoj veličini i s početnom funkcijom mjesnog *mekteba*. Drugu hipotezu predstavlja mogućnost da se ovdje radi o potpuno novom graditeljskom objektu koji je nakon određenog vremenskog razdoblja podignut na temeljima stare *džamije* koja je već bila u potpunosti srušena iz određenih razloga. Novi objekt bio je izgrađen u skromnom obimu, s osnovnim konstrukcijskim

---

kampanje na ovom lokalitetu (M. H. Ćeman) već je bagerom skinula površinski sloj na preostalom dijelu lokaliteta pri čemu je, iz nejasnih razloga, uklonila i bacila preko 20 kontrolnih betonskih stupića koji su postavljeni nakon geodezijskog premjeravanja navedenog lokaliteta s ciljem provođenja *Helmertove transformacije geografskih koordinata* na ovom lokalitetu. Svi navedeni kontrolni stupići imali su brojčanu triangulacijsku uznaku na sebi i predstavljali su osnovicu za provođenje čina transformacije koordinata na lokalitetu. O ovom problemu, ciljevima i načinima rješavanja istih vidjeti moj rad *Primjena Helmertove transformacije geografskih kordinata u arheologiji i historiji umjetnosti* koji je pripremljen za štampu. Up. i Mirza Hasan Ćeman, [Zamisao i koordinacija] *Geodetsko računanje (transformacija koordinata: Stari austro - ugarski premjer-poliedarska projekcija : Novi premjer Gauss-Kriegerova projekcija) u svrhu iznalaženja arheološkog lokaliteta Bakr Baba Hadži Alijine džamije u Sarajevu u kontekstu revitalizacije prostora Atmejdana*. Elaborat. Sarajevo, mart 2007. Elaborat je izrađen (matematički izveden) od strane stručnjaka *JP Geodetski zavod* u Sarajevu za potrebe Općine Stari Grad, Sarajevo.

odlikama, dijelom u veličini sličnoj izvornom objektu i s početnom (novom) funkcijom mjesnog *mekteba*. Stanje *in situ* na samom terenu koje je 1882. godine registrirala austro-madžarska katastarska dokumentacija dopušta obje moguće pretpostavke. Također, u pozadini oba hipotetička slučaja nalazi se mišljenje da je mjesna *džamija* koju je oko 1639.-1642. godine dao podići *vakif* Ahmed-paša u Kaloševcima stradala u nepoznatom vremenu i u nejasnim prilikama. Pretpostavljena obnova *džamije* na njenom izvornom mjestu (položaju, tj., bez pomjeranja u prostoru) ili podizanje novog objekta *mekteba* na temeljima nekadašnje *džamije* kao da je predstavljalo privremeno rješenje. Austro – madžarska katastarska mapa iz 1882. godine registrirala je objekt br. 32 koji se nalazio na parceli br. 177 i koji se, po svemu sudeći, nalazio u lošem stanju i koji je, očito, određen broj godina nakon 1882. godine prestao postojati. Takvo stanje nije pružalo članovima mjesnog *džemata* Kaloševića zadovoljavajuću razinu duhovonog života pa su isti, u tom cilju, *džumu namaz* klanjali tokom 20. stoljeća u staroj *džamiji* u Bobarama. Kako u „*Kaloševiću nije bilo džamije*“ to su žitelji Kaloševića bili upućeni na korištenje stare *džamije* u Bobarama za navedenu namjenu.

Ostaje otvoreno pitanje da li je mjesni *mekteb* u Kaloševiću u nedostatku mjesne *džamije* mogao biti korišten kao *mesdžid*. Ne vjerujem da je u tom slučaju ovaj objekt mogao biti korišten za klanjanje *džuma namaza* jer su stanovnici Kaloševaca u ispunjavanju ove vjerske obaveze odlazili u staru *džamiju* u Bobarama. On je po svom institucijskom karakteru i graditeljskim odlikama predstavljao samo *mekteb* – u krajnjem slučaju *mekteb* s funkcijom *mesdžida.* Prema strogim zahtjevima islamskih vjerskih propisa mogućnost korištenja ovog objekta za klanjanje *džuma namaza* ne bi mogla postojati! Mjesni *mekteb* u Kaloševiću, čije postojanje u određenom vremenu bilježi austro-madžarska katastarska mapa, mogao je biti srušen u nejasnim prilikama i nepoznatom vremenu. Spomenuti „*vakuf-mekteb*“ nije morao više niti postojati kao ustanova nakon što ga je 1882. godine zabilježila austro-madžarska katastarska mapa. Tj., *mekteb* u Kaloševiću nije morao postojati niti kao objekt 1882. godine. U tom slučaju austro-madžarska katastarska mapa zabilježila je prostor „*vakuf-mekteba*“. Međutim, ukoliko je *mekteb,* ipak, postojao kao objekt u ruševnom stanju poslije nepoznatog broja godina mogao je biti u potpunosti srušen iza 1882. godine. U promatranju svega navedenog potrebno je napomenuti da je selo Kaloševci (Kalošević) u stara vremena bilo mnogo veće od današnjih Bobara (nekadašnje Kruščice ?, koja je predstavljala samo jednu *mahalu* sela Kaloševci) pa je nelogično da nije imalo *džamiju*! Pogotovo ako je *džamiju* imala znatno manja *mahala* Kruščica (Bobare ?). Stoga se može, prilično uvjerljivo, rekonstruirati slijed događanja koja se tiču postojanja i podizanja *džamije* u Kaloševiću.

Prema podacima iz Tešanjskog *sidžila,* koje mi je nakon prevođenja ustupio profesor Ahmed Aličić, oko 1639.-1642. godine *vakif* Ahmed-paša dao je podići dvije *džamije*, jednu u selu Kaloševci a drugu u *mahali* Kruščica koja je predstavljala

sastavni dio istoimenog sela. Na temelju iznesene argumentacije predložio sam da se u spomenutoj *mahali* Kruščica može vidjeti današnje selo Bobare.

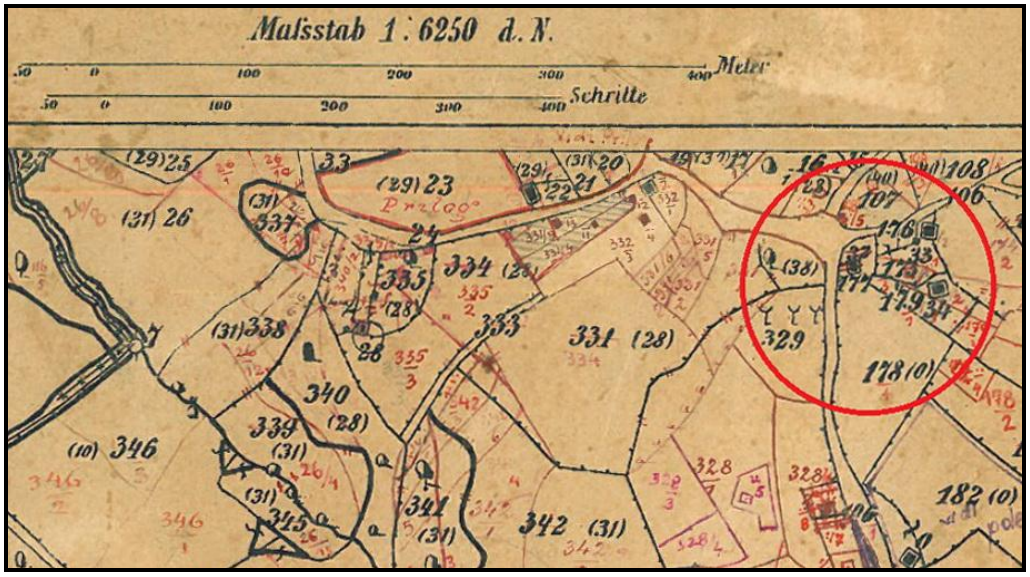

Slika 3. Kalošević – središte sela. Područje od posebne važnosti nalazi se unutar crvene kružnice. *Austro – madžarska katastarska mapa* u izdanju *K. u. K. Militärisch – Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 5, Viertel d, Sztl. d/1. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Vrela, Kalošević, Bobare, Mrkotić, Zmajevac. Vermessungsjahre 1882. 4-te Katastral Vermessung Abtheilung. Geometer: Friedrich Edler v. Enhuber, k. k. Hauptmann. Adjunkt: Paul Koladjzn*. Razmjer 1. 6250. Dolje: detalj mape. Zamisao: M. H. Ćeman, Grafička obrada ilustracije: Nadir Medarić, *Služba za katastar, urbanizam i imovinsko pravne poslove* Općine Tešanj.

Izgleda da je *džamija* u selu Kaloševci, koju je dao podići *vakif* Ahmed-paša, stradala u nejasnim prilikama i nepoznatom vremenu. Teških događanja koja su pored niza drugih posljedica mogla imati i stradanje *džamije* u Kaloševcima (Kaloševiću) bilo je mnogo tokom 17., 18. i 19. stoljeća.[60] Pri tome se ne može isključiti niti ljudska nemarnost (požar iz razloga slabo nadziranog grijanja ili osvjetljivanja *džamije*) ili djelovanje klimatskih pojava (požar izazvan munjom). Pretpostavljam da je izvjesno vrijeme nakon stradanja *džamije*, čije trajanje (dužina) nam danas nije poznato, mjesni *džemat* obnovio objekt stare *džamije* (da li u vrijeme krize ?) u skromnom obimu i sa skromnim konstrukcijskim odlikama. Tj., objekt *džamije* mogao je biti obnovljen samo u određenom obimu i s početnom (novom) namjenom (funkcijom) mjesnog *mekteba*. Stoga, obnovljeni objekt dalje nije funkcionirao kao *džamija* već samo kao *mekteb*. Druga mogućnost je da je mjesni *džemat* mogao podići u potpunosti nov graditeljski objekt koji je podignut na temeljima u potpunosti srušene (pra)stare *džamije* (koja je već iz određenih razloga bila srušena) ali u skromnom obimu, sa skromnim konstrukcijskim odlikama i s početnom namjenom (funkcijom) mjesnog *mekteba*. Ovaj pretpostavljeni pad na nižu ravan funkcije objekta (s institucijske ravni *džamije* na ravan *mekteba*) očito je mogao predstavljati posljedicu nedostatka financijskih sredstava u krizno doba 18. i 19. stoljeća. Želim ponovo naglasiti da austro-madžarska katastarska dokumentacija ne registrira postojanje *džamije* u Kaloševiću već samo jednog objekta koji se nalazio na vakufskom zemljištu i u funkciji *mekteba*. Isti objekt austro-madžarski geodeti zatekli su na toj lokaciji 1882. godine i isti je iz vremena prije uspostave austro-madžarske vlasti.

Mjesna predanja Kaloševića i Bobara pripovijedaju da su žitelji (*džematlije* iz) Kaloševića „*išli klanjati džumu namaz u džemat* [mahalu] *Bobare*“ sve do 1970. godine kada je podignuta prva (?), tj., „nova“ (?) *džamija* u Kaloševiću. *Džemat* Kaloševića je 1970. godine sagradio prvu (?!) *džamiju* u neposrednoj blizini spomenutog objekta br. 32 (nekadašnjeg vakufskog *mekteba*) podignutog na parceli br. 177. U neposrednoj blizini prve (?!) *džamije* u Kaloševiću *džemat* je podigao i staru imamsku kuću koja predstavlja veoma skroman stambeni objekt (dimenzije objekta su: dužina 10 m x širina 7 m) koji je u funkciji još i danas (2013. godine) ali za drugu namjenu. (Vidj. sl. 4, 5) No, *džemat* Kaloševića dao je podići i novi stambeni objekt za potrebe mjesnog vjerskog službenika (*imama*). Prema mom mišljenju taj novi objekt podignut je na temeljima nekadašnjeg vakufskog *mekteba*, odnosno stare (!) *džamije*

[60] Danas ne raspolažemo detaljnim podacima o zbivanjima u Tešnju od 1699. godine pa do kraja 18. stoljeća. O općim prilikama u Bosanskom *ejaletu* i, posebno, Tešnju, tokom 18. stoljeća vidjeti radove: Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699 – 1718.)* Sarajevo, 1989 passim i posebno 89 i d. te 149-235; Enes Pelidija, „Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira 1791. godine”. U: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Sarajevo, 2004, 156 i d.; Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737. – uzroci i posljedice*. Sarajevo, 2003, passim i posebno 279-366; Enes Pelidija, „O prilikama u Bosanskom ejaletu prvih godina XVIII stoljeća”. *Prilozi* Istorijskog instituta, god. XV(1979), br. 16, str. 197 204. Sarajevo; Enes Pelidija, „Prošlost Tešnja i njegove okoline u XVIII stoljeću”. *Anali* Gazi Husrev – negove biblioteke XXXI(2010), 85 i d.

(objekt br. 32 na parceli br. 177) nakon 1970. a nešto prije 1992. godine. Isti objekt i danas služi kao nova imamska kuća (dimenzije objekta su: dužina 9,06 m x 8,60 m). (Vidj. sl. 10)

Na temelju svega navedenog moglo bi se reći i slijedeće: u slučaju *džamije* u Kaloševcima može se raditi o kontinuitetu islamskog sakralnog *toposa* od oko 1639.-1642. godine sve do danas. Međutim, taj *topos* imao je različite faze razvoja koje se oslikavaju u određenim (posebnim) oblicima diskontinuiteta. Negdje u prošlosti korištenje tog islamskog sakralnog *toposa*, tj. objekta (pra)stare *džamije*, funkcionalno je prekinuto iz razloga više sile i isti je preoblikovan iz *toposa džamije* u *topos mekteba*. U tom slučaju radi se i dalje o topičkom kontinuitetu ali i o funkcionalnom diskontinuitetu. Pri tome nije postojao kontiunitet određenog arhitektonskog objekta - *džamije*. Tj., može se govoriti o diskontinuitetu određenog arhitektonskog objekta (*džamije*) ali i o kontinuitetu gradnje na samom *toposu* (novi objekt u funkciji *mekteba*)! Dakle, može se govoriti o graditeljskom kontinuitetu. Godine 1970. djelovanjem mjesnog *džemata* islamski sakralni *topos* nekadašnje *džamije*, odnosno nekadašnjeg *mekteba*, obnovljen je na nešto prostorno pomjerenoj lokaciji u neposrednoj blizini stare *džamije* (*mekteba*) na parceli br. 177 u obliku i funkciji nove (prve ? !) *džamije* u Kaloševiću. U tom slučaju radi se o obnovi i pomjeranju objekta na novi *topos*, tj., na novu mikrolokaciju. Kao što sam već rekao uz taj novi objekt (prve ?!) *džamije* u Kaloševiću podignuta je skromna stara imamska kuća. Na objektu nekadašnjeg *mekteba*, odnosno na temeljima nekadašnje stare *džamije* podignut je objekt za potrebe *Islamske zajednice*, odnosno mjesnog *imama*. To je nova imamska kuća. U tom slučaju *topos* stare *džamije* nikada nije izgubio svoj kontinuitet, Tj., radi se o stalnom topičkom kontinuitetu. Međutim, taj *topos* je ponovo doživio funkcionalni diskontinuitet. Više nije predstavljao objekt *mekteba*, već je sada dobio novu funkciju: kuću za mjesnog *imama*. To je sada nova imaska kuća koja predstavlja novi arhitektonski objekt podignut na temeljima starijeg objekta – (pra)stare *džamije* i (potom) / ili *mekteba*. Dakle, ponovo se može govoriti o diskontinuitetu određenog arhitektonskog objekta – *mekteba* ali i o kontinuitetu gradnje na samom *toposu* (nova imamska kuća)!

Na temelju svega iznesenog može se, dosta sigurno, utvrditi da je u selu Kaloševcima dosta dugo postojala *džamija* koju je mogao (dati) podići *vakif* Ahmed-paša u prvoj polovini 17. stoljeća. Ista *džamija* doživjela je različite faze svog funkcionalnog diskontinuiteta ali nikada nije prestala postojati kao neki drugi određeni (obnovljeni) objekt s topičkim kontinuitetom. Odnosno, kao *topos* s posebnim oblikom graditeljskog kontinuiteta. Taj *topos* predstavljao je, u stvari, *topos* s različitim funkcionalnim sadržajima koji su se smjenjivali u vremenskom slijedu. Odnosno, predstavljao je objekt s promijenjenom funkcijom (namjenom) pa se u tom slučaju može govoriti o kontinuitetu *toposa*, funkcionalnom diskontinuitetu objekta (namjene) te o funkcionalnoj prenamjeni objekta podignutog na području jasno određenog *toposa*.

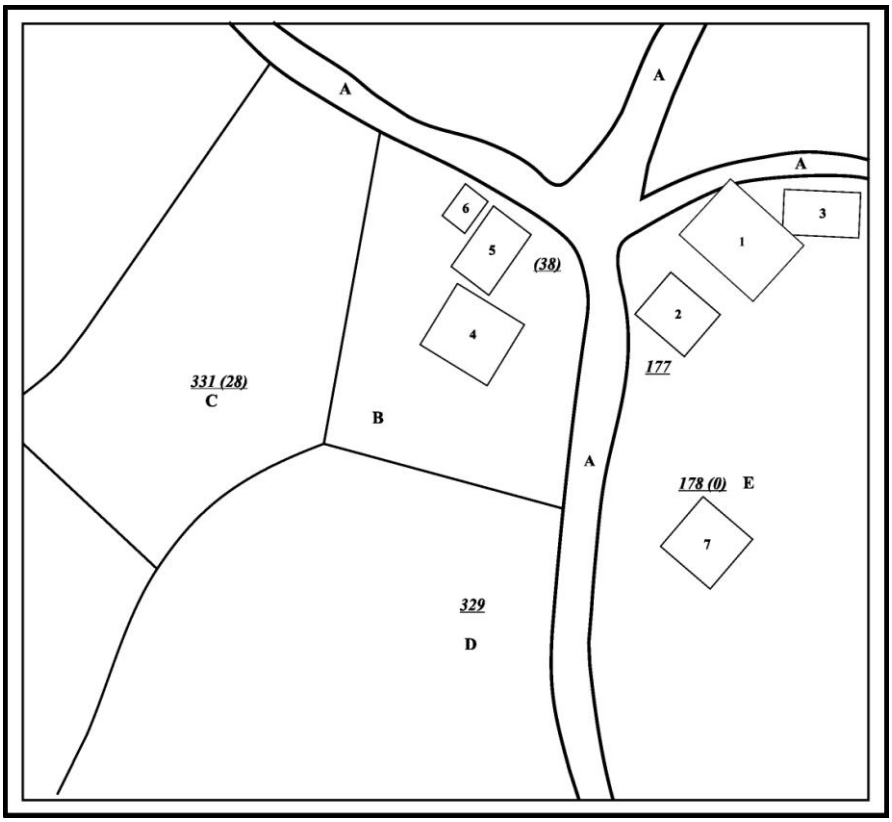

Slika 4. Kalošević – današnji raspored katastarskih parcela (čestica) i objekata u središtu sela. Značenja simbola: A Put, B parcela br. *(38)*, C parcela br. *331 (28)*, D parcela br. *329*, E parcela br. *178 (0)*, 1 nova *džamija*, 2 nova imamska kuća podignuta na temeljima objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli 177 (= stara *džamija*), 3 stara imamska kuća, 4, 5, 6 noviji stambeni i poslovni objekti. Na crtežu prikazani su samo značajniji noviji objekti. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička izrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Potrebno je izraziti određenu opreznost u stvaranju predzaključaka po ovom pitanju. *Spisak parcela KO Kalošević* predstavlja prijepis istog takvog austro – madžarskog spiska s tom razlikom što donosi ažuriranu situaciju po pitanju vlasništva i izmjenā koje se tiču površina pojedinih parcela koje su, u međuvremenu, dijeljene na manje dijelove. Novi *Spisak parcela KO Kalošević* nastao je iza 1975. godine, najvjerojatnije oko ili iza 1977/1978. godine nakon avionskog snimanja terena i geodezijskog premjeravanja u cilju ažuriranja katastra Općine Tešanj. U navedenom *Spisku* za parcelu br. 177 u rubrici **Naziv parcele** upisano je crnom tintom **Kučište**, dok je u rubrici **Primjedbe** upisano grafitnom olovkom *Vakuf – Mekteb*. Inače, svi ostali podaci unošeni su crnom tintom a popravke crvenim tušem ili plavom tintom. Sve **Primjedbe** tiču se vlasništva nad parcelama a unošene su grafitnom olovkom. Iz navedenog moglo bi se zaključiti da u izvornom austro – madžarskom *Spisku parcela* nije stajala **Primjedba** o vlasništvu jer bi se očekivalo da je ista unesena crnom

tintom. Međutim, to nije tako. Novi *Spisak parcela KO Kalošević* ustrojen je u cilju ažuriranja učestalih promjena vlasništva nad parcelama pa je, stoga, rubrika **Primjedbe** popunjavanja grafitnom olovkom u cilju lakšeg mijenjanja podataka o vlasništvu a u cilju ažuriranja stanja vlasništva. Kao da je općinska vlast iz vremena SFR Jugoslavije očekivala, odnosno, pretpostavljala mogućnost promjene vlasništva nad parcelom „*vakuf-mekteba*“ (?). (Vidj. sliku 13) Vlasništvo nad određenim zemljištem dokazivano je i posjedovnim listom, odnosno odgovarajućem **ZK (zemljišno – knjiškim)** uloškom. Time se otklanja određena opreznost prema korištenju podataka pisanih grafitnom olovkom. Stoga, može se zaključiti da navod o namjeni parcele (*Vakuf – Mekteb*) u spomenutom *Spisku parcela* nije upitan, da isti spisak prenosi stanje koje je zavedeno u odgovarajućem i starijem austro – madžarskom spisku (popisu), da isti spisak odgovara stanju na katastarskoj mapi i da se može koristiti kao pouzdan podatak o karakteru i nazivu parcele br. 177 i vlasništvu nad njom. Odnosno, isti spisak kao da govori o mogućoj pripadnosti navedene parcele (određenom) *vakufu* i o nekadašnjem postojanju mjesnog *mekteba* na njoj ili o namjeri, odnosno namjeni, da se na toj parceli podigne (situira) objekt novog mjesnog *mekteba* zabilježenog pod brojem 32.[61]

Također, potrebno je promotriti i činjenicu da se ovdje pojavljuje parcela br. 177 pod nazivom **Kučište** i s primjedbom da se radi o *vakufu*, odnosno *mektebu*. Sami naziv **Kučište** govori da je parcela br. 177 već nekada u prošlosti „nosila na sebi“ određeni građevinski objekt ili je, što je manje vjerovatno, bila rezervirana za njegovo podizanje na njoj. Smatram da je u nepoznatom vremenu i nejasnim prilikama, daleko prije 1878. Godine, Ahmed-pašina *džamija* u selu Kalošević (Kaloševci) stradala i nakon toga nikada nije obnavljana u punom obimu svog gabarita, u svojim izvornim konstrukcijama i obliku te sa svojom izvornom funkcijom (*džamija*). U vremenima političkih, ekonomskih i društvenih krizā otežanih bunama i ratovima mjesna zajednica (*džemat*) u selu Kaloševci nije imala dovoljno sredstava kako bi obnovila spomenutu *džamiju* u njenoj izvornoj veličini, izvornim odlikama i izvornoj funkciji. Stoga, je u cilju očuvanja bilo kakvog sakralnog (*locus sacer*) kontinuiteta posvećenog islamskoj duhovnosti za potrebne mjesne zajednice (*džemata*) na temeljima nekadašnje *džamije* bio ili skromno obnovljen oštećeni objekt pra(stare) *džamije* ili je bio podignut u potpunosti novi i manji objekt. U oba pretpostavljena slučaja obnovljeni ili u potpunosti novopodignuti objekt imali su funkciju mjesnog *mekteba*. Naravno, karakter obnove oštećenog objekta *džamije* ili čin podizanje u potpunosti novog objekta *mekteba* ovisili su o stepenu oštećenja izvornog objekta. U oba slučaja objekt je bio namijenjen za funkciju mjesnog *mekteba*. Zbog toga izvorni austro-madžarski spisak (popis) govori o **Kučištu.** Upotrijebljeni oblik određenja zemljišta (lokacije) korištenjem naziva **Kučište** po svome karakteru i značenju je opći i bio je i

[61] U ovom trenutku nije mi poznata sudbina izvornog austro-madžarskog spiska (popisa) na temelju kojeg je iza 1975. godine, najvjerovatnije oko ili iza 1977./1978., sačinjen novi *Spisak parcela KO Kalošević*.

ostao je uobičajen u katastarskoj praksi. Stoga je njegova pojava dovoljna da odredi karakter zemljišta (lokacije). Eventualno korištenje oblika „džamijište“ nije bilo uobičajeno niti se danas susreće. Takvu situaciju registriraju odgovarajuće austro-madžarske katastarske mape i katastarski popis iz 1882. godine koji je prenešen u nešto mlađi *Spisak parcela KO Kaloević*. Pretpostavljeni slijed gradnje danas se ne može čvrsto dokazati jer su temelji starog *mekteba* (a time i stare *džamije*) ili uništeni znatno ranije ili su podizanjem nove imamske kuće u vremenu znatno iza 1970. a nešto prije 1992. godine uklopljeni u njene temelje. Dimenzije nove imamske kuće danas su: dužina 9,06 m i širina 8,60 m. Navedene dimenzije objekta nove imamske kuće su veoma zanimljive! Iz austro – madžarske mape vidljivo je da objekt starog *mekteba* nije bio pretjerano velik. Drugim riječima, smatram da objekt starog *mekteba* nije bio veći od glavnog prostora za vjernike stare *džamije* na čijim ostacima (temeljima) je mogao biti podignut već je isti objekt, u najvećoj mjeri, mogao ponavljati (poštivati) osnovni oblik i veličinu (pra)stare *džamije* (bez ulaznog trijema sa *sofama*) u formi novog objekta i s funkcijom (namjenom) *mekteba*. Pri tome je potrebno napomenuti da je objekt (starog) *mekteba* bio izveden u jednostavnoj konstrukciji kao i stara *džamija* koja mu je prethodila. Uporedo s tim potrebno je ponovo naglasiti da su gabariti današnje nove imamske kuće u Kaloševiću, koja je podignuta na temeljima nekadašnjeg starog *mekteba* („*vakuf – mekteb*“), u veoma velikoj mjeri identični dimenzijama dijela za vjernike objekta stare *džamije* u Bobarama. (Vidj. sl. 9, 10) O ovim sličnostima nešto više ću govoriti u narednim dijelovima teksta. Iz *svega* navedenog bi se moglo zaključiti da su obje stare *džamije* u Kaloševcima i Kruščici (Bobarama ?) predstavljale manje i veoma skromne objekte. (Vidj. sl. 9) Ovdje je potrebno jasno napomenuti da se u neposrednoj blizini nove *džamije* u Kaloševiću danas nalazi tzv. stara imamska kuća čije su dimenzije: dužina 10 m i širina 7 m. (Vidj. sl. 3, 4, 5) Ovaj objekt nije ucrtan u austro - madžarsku katastarsku mapu pa se može zaključiti da je mlađi od iste.

Da li je objekt stare imamske kuće podignut kao stambeni objekt ne tako dugo nakon što je 1882. godine iscrtana katastarska mapa i za koju namjenu nije poznato. Moguće je da je ovaj objekt bio podignut kao stambeni objekt (njegov izvorni vlasnik danas ostaje nepoznat) i da je potom po podizanju nove *džamije* u Kaloševiću 1970. godine preuzet za potrebe mjesnog *imama* da bi poslužio kao imamska kuća. Također, može se pretpostaviti da je ovaj objekt mogao nastati ili uporedo s podizanjem nove *džamije* u Kaloševiću 1970. godine ili ubrzo nakon toga za istu izvornu namjenu imamske kuće. Od tada je taj objekt poznat kao stara imamska kuća. Međutim, na navadenoj austro – madžarskoj mapi sjeveroistočno od parcele s objektom br. 32 („*vakuf-mekteb*“) na parceli br. 177 nalaze se parcele br. 176, 175 i 106. Na parceli br. 175 uz granicu s parcelom br. 106 u neposrednoj blizini puta koji vodi na istok s mjesne raskrsnice, nalazi se objekt br. 33 koji je, očito, bio stambeni. (Vidj. sl. 3, 4) Da li se u ovom objektu može vidjeti izvornu prastaru imamsku kuću? Smatram da ne jer je isti objekt nešto udaljeniji od parcele br. 177 s objektom br. 32 koji predstavlja

nekadašnji vakufski *mekteb* („*vakuf-mekteb*“), odnosno, kao što pretpostvaljam (pra)staru d*žamiju* u Kaloševiću. Detaljan uvid u situaciju na terenu uspoređen s podacima s navedene mape ne dozvoljava takav zaključak. Naime, stara imamska kuća, za očekivati je, bila bi podignuta mnogo bliže staroj *džamiji*.

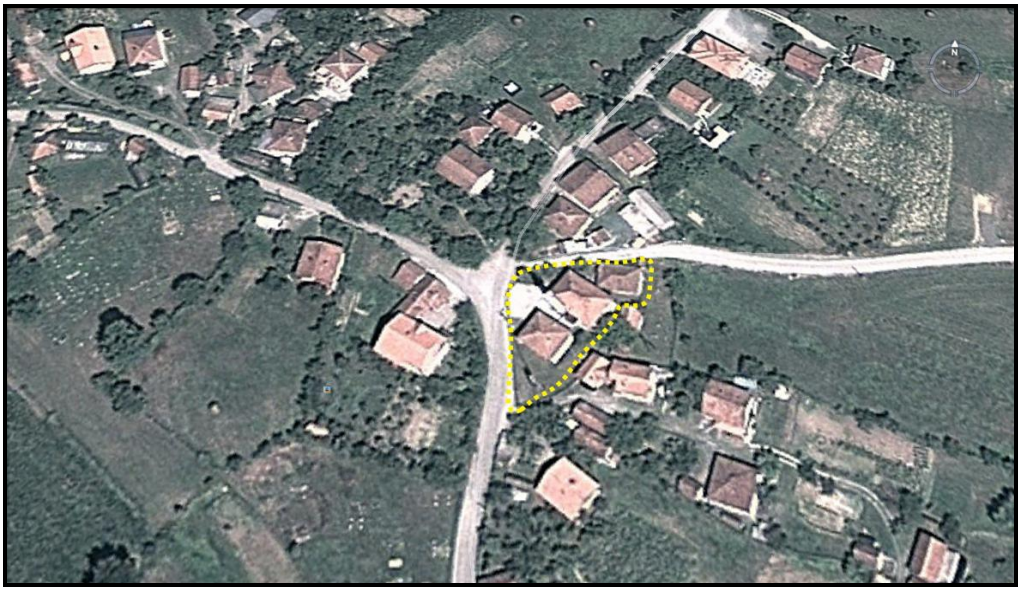

Slika 5. Kalošević - središnji dio sela. Unutar žute tačkaste linije nalaze se: u sredini nova *džamija*, dolje - lijevo - nova imamska kuća podignuta na temeljima objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli 177 (= stara *džamija*), gore - desno - stara imamska kuća. Objavljeno zahvalnošću © CNES, © Cnes/Spot Image, Image © 2012 Digital Globe, © 2012 © Google Earth, © Flash Earth i © MapMartBingMaps. Datum pristupa: u više navrata tokom 2011., 2012. i 2013. godine. Snimak juli 2013. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Uporedo s navedenim potrebno je raspraviti i pitanje (određenog) *vakufa* kojem je pripadala spomenuta parcela br. 177. Koji je to *vakuf* koji je postojao u selu Kalošević? Kao što sam već rekao nije mi poznat niti jedan *vakuf* u Kaloševiću do li podatak koji se spominje u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine (u prijevodu i interpretaciji Ahmeda Aličića) da je Ahmed-paša podigao dvije *džamije* u selima Kaloševci i Kruštica. Vremenski i prostorno najbliži *vakuf* ovome *vakufu* u Kaloševcima jeste onaj za *džamiju* u Kruštici (Bobarama ?) o čemu sam već govorio. Iako ovdje izložene činjenice i korištena metodologija idu u prilog atribuciji objekata o kojima sam ovdje govorio Ahmed-paši kao njihovom *vakifu* ipak pitanje vremenske bliskosti pretpostavljenih *džamija*, one *džamije* u Kaloševcima i stare *džamije* u Bobarama (Kruštici?), odnosno njihove pripadnosti *vakufu* Ahmed-paše, ne može do danas biti sa stopostotnom sigurnošću potvrđeno. I u slučaju *džamije* u Kaloševiću može se hipotetički promišljati, kao što sam već izložio u vezi pitanja *džamije* u Bobarama, da je netko od žiteljā (*džematlija*) selā Kalošević i Bobare za vrijeme ranog

razdoblja austro – madžarske vlasti uvakufio jasno određenu parcelu za potrebe ustrojavanja i podizanja novog *mekteba*. Međutim, kao što sam rekao takva hipoteza može se odbaciti jer austro-madžarska katastarska dokumentacija donosi situaciju koju je zatekla 1878. godine. Istu situaciju potvrđuju i mjesna predanja. Nasuprot tome, mjesna predanja nastala iza 1882. godine ne spominju postojanje nikakvog mlađeg *vakifa* u ovim selima!

PROSTORNI RAZVOJ SELA GORNJA MODRIČA, ODNOSNO KALOŠEVCI (KALOŠEVIĆ)

Pretpostavljam da se prostorni razvoj sela Kaloševci mogao odvijati kako slijedi. Selo Gornju Modriču spominju oba popisa: onaj iz 1570. kao i onaj iz 1604. godine. Očito je bilo moguće da su već prije 1570. godine pedološka i geološka struktura tla praćene migracijama i demografskim i ekonomskim razvojem kao posljedicu mogle imati pojavu dviju prostornih tačaka (Kaloševci i Kruščica) koje su bile naseljene različitim brojem stanovnika i koje su se nalazile u različitom prostornom odnosu i kronološkom slijedu razvoja. Moglo bi se pretpostaviti da je selo Kaloševci ili postojalo već od ranije na njegovoj lokaciji, tj., od razdoblja bosanskog srednjevjekovlja (moglo je biti poznato pod nekim drugim imenom) ili je određeno vrijeme prije 1570. godine uspješno provedeno naseljavanje određenog broja stanovnika i ustrojavanje sela na navedenoj lokaciji u okvirima nove - osmanske - vlasti. Takvo stanje zatiče i potvrđuje u općim crtama i popis iz 1604. godine. Pri razmatranju ovog pitanja potrebno je naglasiti da je seoski topički kontinuitet veoma čest na području Bosne i Hercegovine pa se, stoga, prvo treba ispitati da li je na ovom području postojalo bilo kakvo selo tokom bosanskog srednjevjekovlja.

Iz analize popisa iz 1570. i 1604. godine mogla bi se pretpostaviti mogućnost ranijeg postojanja nešto većeg sela koje je u izvorima poznato pod svojim starim (?) slavenskim nazivom Gornja Modriča. Čini se da se u 16. stoljeću javlja novi (?) naziv za ovo selo: Kaloševci. To bi moglo predstavljati odraz određenih ekonomskih i društvenih promjena. Potrebno je spomenuti da su Kaloševci predstavljali samo jedan dio sela Gornja Modriča te da su (skoro) svi sastavni dijelovi (*mahale*) sela Gornja Modriča zadržali svoje stare slavenske nazive (imena) izuzev samog središnjeg dijela sela koje je, kako bi se na ovom stepenu istraživanja moglo zaključiti, po svemu sudeći, stekao novo (?) ime - Kaloševci. Vrijeme ove promjene (?) očito je moglo biti prije 1570. godine. Međutim, u razmatranju domaćeg (autohtonog) toponima Gornja Modriča i porijekla (da li preuzetog ?) toponima Kaloševci potrebno je biti veoma oprezan i razmotriti i neke druge mogućnosti.

Područje sela Gornje Modriče i pripadajućih joj *mahalā*, odnosno današnjih drugih selā, može se i treba promatrati u povijesnom, političkom, vojnom, privrednom i društvenom kontekstu. Naravno, onoliko koliko to dopuštaju historijski izvori. Na prvi pogled slavenski oblik naziva sela Gornja Modriča (ali i ostalih: Gornja Radnja, Donja Radnja, Cerovica i *mahala* Kruščica) predstavljao bi, po svemu sudeći, stariji oblik (?) koji se na temelju navodā istih u osmanskim popisima uporedo upotrebljavao s oblikom Kaloševci za kojega bi se moglo na prvi pogled zaključiti da je mlađi (?).

Međutim, pitanje starosti, odnosno kronologijskog odnosa između dva oblika navedenih toponima potrebno je i dokazati.

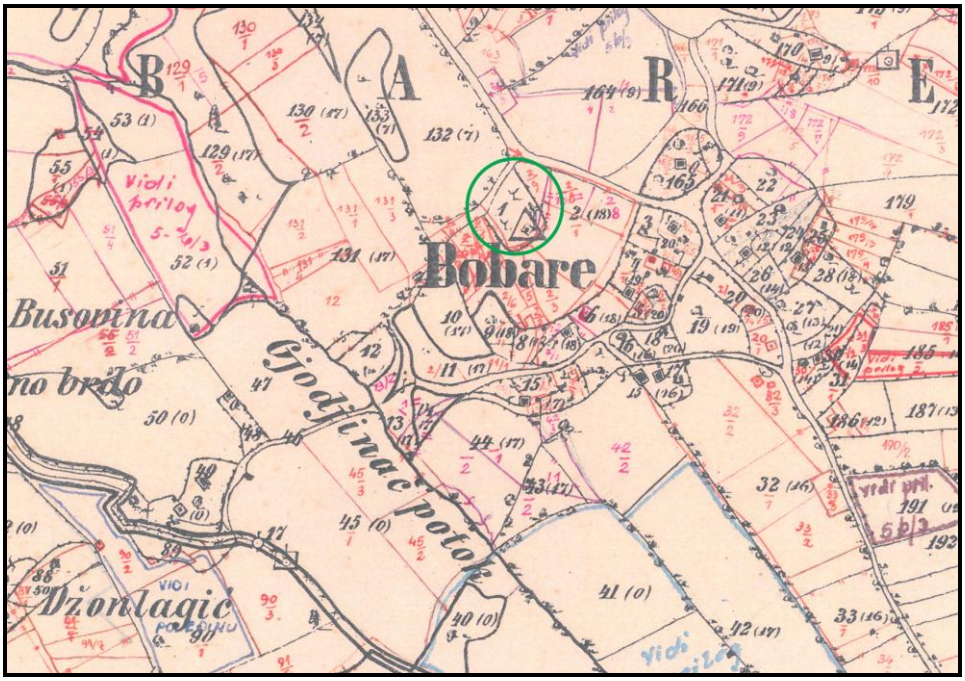

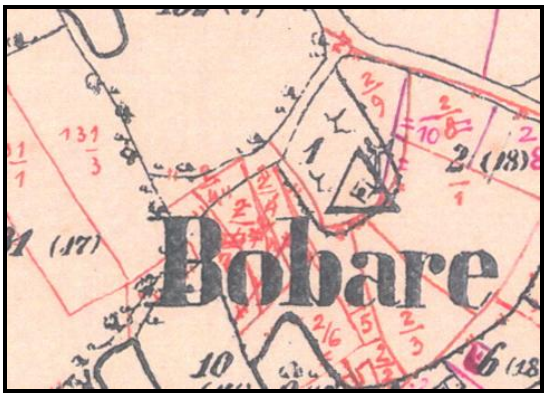

Slika 6. Bobare. Područje od posebne važnosti nalazi se unutar zelene kružnice. *Austro – madžarska katastarska mapa* u izdanju *K. u. K. Militärisch – Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 5, Viertel b, Sztl. b/3. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Vrela, Bobare, Blaževići, Drinčići, Kalošević. Vermessungsjahre 1882. 4-te Katastral Vermessung Abtheilung. Geometer: Friedrich Edler v. Enhuber, k. k. Hauptmann. Adjunkt: Johann Spulak*.Razmjer 1. 6250. Dolje: detalj mape. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

U nastavku razmatranja ovog pitanja potrebno je istražiti porijeklo i značenje imena Kaloševci, odnosno Kalošević(i) bez obzira da li ista predstavljaju toponim ili nešto drugo. Koliko mi je do sada poznato postoji ime *kàloš, kalòša* za jedan cvijet.[62] Da li je ovo selo moglo dobiti naziv prema cvijetu *kàloš* na način da je iz ove imenice nastao posvojni genitiv u deminutivnom obliku *kàloš* > *kàlošev* > *kàlošević* (oblik jednine) ostaje otvoreno pitanje. Ukoliko se to i desilo tada je moguće da je iz oblika *Kàlošević* (oblik jednine) kao naziva određenog toponima mogao nastati i oblik *Kàloševići* (oblik množine) kao moguće ime neke porodice. U tom slučaju to je *etimon*[63] (*Kàloševići*) izveden iz te imenice (*kàloš*, odnosno iz njenih razvijenih oblika *kàlošev* > *kàlošević*). No, moguć je i drugačiji slijed. Iz deminutivnog oblika *kàlošević* (oblik jednine) moglo je nastati prezime neke porodice Kaloševići (oblik množine) koje je, potom, moglo prerasti u (tj., postati) toponim - Kaloševići. Tj., iz porodičnog *etimona* (*Kàloševići*) mogao je nastati toponim Kaloševići.

Ovakav slijed kao da potvrđuju i osmanskodobni oblik naziva mjesta / sela Kaloševci, koji je nešto sažet (kontrahiran) i koji je, možda, bez obzira na njegovo moguće izvorno porijeklo, bio prilagođen starom turskom jeziku i njegovom načinu pisanja (grafiji). Današnji oblik naziva sela je Kalošević a veoma rijetko u govornom jeziku sreće se pluralni oblik Kaloševići.[64]

Oblik naziva sela (Gornja Modriča), za koji bi se moglo smatrati da je stariji (?), spominju (donose) popisi iz 1570. i 1604. godine kao osnovni oblik ali ti izvori navode i drugi (da li je to mlađi ?) oblik - Kaloševci. Potrebno je naglasiti mogućnost da osnovica *kaloš* u imenu sela Kaloševci (Kalošević) po svemu sudeći nije slavenskog podrijetla već je očito, bar na prvi pogled, mogla biti preuzeta iz madžarskog (?) ili turskog jezika (?) da bi tokom vremena ova osnovica svojim sufiksom (*-evci, -ević*) poprimila slavenski oblik. U razmatranju porijekla i prvenstva naziva za navedeno selo (Gornja Modriča – Kaloševci) konačni zaključci ne mogu se donositi dok se ne provjeri da li se ovi oblici pojavljuju prije osmanskih osvajanja ovog područja. Tj., potrebno je razmotriti i pitanje starosti ovih naziva: Gornja Modriča i Kaloševci, odnosno Kalošević. Naime, ne može se, kao što sam već rekao, isključiti niti mogućnost srednjevjekovnog porijekla oba nazivā (toponimā) - Gornja Modriča i Kaloševci. Na temelju analize povijesnih izvora može se reći da isti spominju oba oblika u veoma bliskom vremenskom slijedu ali na određenoj prostornoj

---

[62] Vidj. *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika.* Na svijet izdaje Jugoslavenska akdemija znanosti i umjetnosti. Dio IV. Obrađuje P. Budmani, Zagreb, 1892-1897., str. 775, s. v. *kàloš, kalòša*, m., ime cvijeta, *kàloš - Anemone L., Tulipanus ruber*, odnosno vrtna *anemona* te s. v. *kalòšić*, m. upr. deminutiv od riječi *kàloš*, oblik množine *kalošići* (*Anemone stellata et coronaria L.*). Po pitanju oblika ovog cvijeta koji bi se u prošlosti mogao pojavljivati na području današnjeg sela Kalošević prednost bih dao obliku *Anemona stellata* koji je danas prisutan kako na širem području općine Tešanj tako i na području Kaloševića. Navedeni rječnik donosi i ime sela (toponim) Kalošević na str. 775, s. v. *Kalošević*, m., kojeg određuje kao selo u Bosni u okrugu banjalučkom.

[63] *Etimon*, grč., osnovna riječ ili iskonski oblik riječi, korijen ili porijeklo riječi.

[64] Up. naziv susjednog sela Miljanovci, nešto daljeg sela Dragalovci i sl.

udaljenosti, mnogo prije osmanskih osvajanja na području srednjevjekovnog Bosanskog kraljevstva. Drugim riječima moglo bi se reći da se u ovim izvorima oba oblika spomenutih nazivā (toponimā) pojavljuju vremenski skoro uporedo.

Među općim, odnosno popularnim, djelima koja se na neki način dotiču ovog pitanja i sela Kalošević može se istaknuti navod Mustafe Ćemana koji u svom preglednom tekstu o povijesti Tešnja i okoline donosi podatak o tome da je godine 1329. „*Vukosav Hrvatinić bio (je) vlastelin sela Kalošević*".[65] Mustafa Ćeman ovaj podatak prenosi iz djela madžarskog povjesničara Lajoša Thalloczyja.[66]

Lajoš Thalloczy u citiranom djelu donosi dvije diplome iz srednjevjekovne bosanske povijesti u kojima se spominju oba oblika: ime sela Modrič na području župe Nenavište (bez pridjeva Gornji) i porodično ime Kaloševići. U povelji koju je izdao Bosanski ban Stefan Kotromanić knezu Gregoru Stipaniću 1329/1330. godine navodi se pet sela koja su data u vlasništvo navedenom knezu. To su sela: Čečava, Hrastuš, Unenavišćijakš, Volović i Modrič.[67] U prvi momenat moglo bi se na temelju činjenice da se na početku popisa nalazi selo Čečava a na kraju Modrič zaključiti da navedeni popis predstavlja osim slijeda spominjanja i prostorni slijed protezanja navedenih sela. Međutim, nije tako. Od navedenih pet sela trenutno se može ubicirati samo dva na područe Tešanjske *nahije*. Kako se današnje selo Čečava nalazi oko 13,50 km od današnjeg gradića Teslića i oko 13,50 km od današnejg sela Kalošević to ubikacija spomenutog toponima nije upitna.[68] Ubikacija sela Hrastuš također nije problematična. To je današnje selo Rastuša koje se nalazi oko 5,22 km sjeveristočno od sela Čečava u okolini Teslića.[69] Ostaje da se ubiciraju sela Unenavišćijakš, Volović i Modrič. Kako se u osmanskom popisu iz 1570. i 1604. godine selo Kaloševci naziva i Gornja Modriča to bi se, uz pretpostavku da popis iz povelje koju je izdao Bosanski ban Stefan Kotromanić knezu Gregoru Stipaniću predstavlja prostorni slijed protezanja

---

[65] Mustafa Ćeman, „Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak*, privrednokulturni informator, 1989,, Tešanj, 1989, 98, za godinu 1329., s pozivom na bilješku 137.

[66] Vidj. Lajos Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*. München, 1914., 13-15.

[67] Lajos Thallóczy, Nav. dj., 13-15. Povelju je izdao Bosanski ban Stefan Kotromanić knezu Gregoru Stipaniću. Lajos Thallóczy izdavanje diplome datira u godine neposredno poslije 1323. godinu. U savremenoj historiografskoj literaturi ova povelja se datira u 1326. godinu. Povelja je važna za temu o kojoj govorim iz razloga što spominje pet sela od kojih se dva nalaze u području regiona Tešanj – Teslić. To su sela Čečava i Hrastuš. Pejo Ćošković o tome kaže: „*Grgur, suvremenik Hrvatinovih sinova, prvi se put poimence samostalno spominje u nedatiranoj ispravi Stjepana II. Kotromanića kojom mu je, za vjernu službu, ban darovao sela Čečavu, Hrastuš, Jakeš u Nenavišću, Volović i Modriču, jer je najvjerojatnije 1329-30. na čelu banova izaslanstva išao u Bugarsku da mu dovede zaručnicu*". Vidj. Pejo Ćošković, „Hrvatinići". U: *Hrvatski biografski leksikon* V (Gn-H), Zagreb, 2002, 725-739 – korišteno elektronsko izdanje s izmijenjenim slijedom određenja stranica (paginacijom).

[68] Za selo Čečavu vidj. topografsku kartu (TK) 1:25000 Derventa 424-3-2 (Čečava). Izdanje *Vojno-geografskog instituta JNA* u Beogradu, štampana i izdana 1978. godine.

[69] Za selo Rastušu vidj. topografsku kartu (TK) 1:25000 Derventa 424-4-1 (Rastuša). Izdanje *Vojno-geografskog instituta JNA* u Beogradu, štampana i izdana 1978. godine.

navedenih sela, moglo zaključiti da se na kraju istog popisa nalazi selo Modrič, odnosno Kaloševci a preostala dva (?) sela (Unenavišćijakš i Volović) trebalo bi tražiti između Čečave i Modriča (Kaloševca). No, kao što sam već rekao takvo mišljenje ne odgovara stvarnosti na terenu.

U povelji stoji ime sela (?) *Unenavišćijakš* koje u tom obliku ne postoji u historijskim izvorima a niti danas postoji na terenu. Ovdje se radi o sažimanju (kontrakciji) prijedloga *u* i naziva pojedinih (dva) toponima. Oblik *Unenavišćijakš* može se raščlaniti na prijedlog *u* + *Nenavišći* + *Jakš* (ime sela *Jakiš*). Nenavište je ime srednjevjekovne župe, kasnije istoimene *nahije* (Nenavište). Naselje se spominje u povelji bana Stjepana II Kotromanića iz 1329/1930. godine. Od 1329/1930. godine do osmanskog katastarskog popisa iz 1533. godine Nenavište se ne spominje u povijesnim izvorima. U osmanskom popisu iz 1533. godine spominje se *nahija* Gračac (= Gradačac) koja od 1548. godine nosi naziv *nahija* Nenavište.[70] Potom slijedi ime sela Volović i Modrič. Kako je postojanje srednjevjekovne župe Nenavište, kasnije osmanskodobne *nahije*, poznato to se navedeni dio rečenice iz spomenute povelje može čitati kako slijedi: „ ... *Čečava, Hrastuš, u Nenavišći Jakiš, Volović i Modrič*". Dakle, sela Čečava i Hrastuš nalazila su se na prostoru buduće Tešanjske *nahije* a sela Jakiš, Volović i Modrič na prostoru župe, kasnije *nahije*, Nanavište. Toponim Jakiš predstavlja današnje selo Jakeš, selo Modrič predstavlja današnje mjesto Modriča a selu Volović ne može se odrediti ubikacija. Selo Jakeš je naseljeno mjesto a nalazi se na lijevoj obali rijeke Bosne preko puta grada Modriče.[71] Od 1996. godine nalazi se u okviru entiteta Republika Srpska i ime mu je promijenjeno u Vukosavlje. Danas je sjedište istoimene novouobličene općine - Vukosavlje. U imenu mjesta, odnosno sela Modrič može se vidjeti današnji grad Modriča koji se prvi put pominje 1329/1330. godine u povelji bosanskog bana Stjepana II Kotromanića.[72] Ostaje nejasno gdje bi se

---

[70] Vidj. Marija Brandić - Pavao Živković, „Povijest župe Nenavište u srednjem vijeku i osmanskom periodu". *Bosna Franciscana* 25(2006), 165 i d.; Istanbul, BOA, Tapu Defteri (TD) No 171 = *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine) / = Sumarni popis Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine/.* Dešifrovao, preveo i obradio Adem Handžić. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Srpska akademija nauka i umetnosti. Građa, knjiga XXVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 22. Sarajevo, 1986, 153, s.v. *selo Modriča*. U tekstu se jasno navodi da „*Selo Modriča, pripada Gračacu*", tj., Gradačcu. Također, pod bilj. 392 navodi se da „*Stari naziv ove nahije je Nenavište*". Ovdje se misli da je *nahija* Nenavište prije osmanskog razdoblja nosila isto ime, tj., radi se o župi Nenavište.

[71] Selo Jakiš danas je poznato pod imenom Jakeš. U srednjem vijeku pripadalo je župi Nenavište. U 16. stoljeću bilo je poznato pod istim imenom a pripadalo je *nahiji* Dobor. Vidj. Ankara, TK, No 477, 478 i 479 - Adem Handžić, „*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*," sv. I/2, 365, s. v. *Jakeš*.

[72] Selo Modrič danas je poznato pod imenom grada Modriča. U 16. stoljeću bilo je poznato pod istim imenom ali u ženskom rodu (Modriča) a pripadalo je *nahiji* Gračac (danas Gradačac) u Zvorničkom *sandžaku*. Nešto kasnije ova *nahija* preimenovana je u *nahiju* Nenavište. Vidj. Marija Brandić-Pavao Živković, Nav. dj., 165 i d.; Istanbul, BOA, Tapu Defteri (TD) No 171 = *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)/ = Sumarni popis Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine/,* 153, s.v. *selo Modriča*. Kao što je već navedeno u bilješki

moglo ubicirati selo Volović. Očito je da se tokom proteklih vremena ovaj toponim izgubio iz upotrebe i da je zamijenjen drugim. Pretpostavljam da se selo Volović nalazilo u blizini drugih navedenih mjesta / sela u području oko današnjeg mjesta (gradića) Modriča.

Iako se u navedenoj povelji ne govori o mjestu Modriča, tj. o Kaloševcima, već o mjestu Modrič u župi Nenavište spominjanje istog mjesta navodim kao primjer da je taj slavenski oblik već bio prisutan u toponomastici bosanskog srednjevjekovlja. Dakle, oblik naziva mjesta Modrič bio je prisutan 1329/1330. godine na području župe Nenavišće pa se, *per analogiam*, može zaključiti da je mogao postojati u srednjevjekovnom razdoblju i na širem području Tešnja, tj., i na području buće Tešanjske *nahije*. Kao toponim mogao je dobiti posebne pridjevske oznake: Gornja ili Donja Modriča što je i zabilježeno u oba oblika na području Tešanjske *nahije* u kasnijim (mlađim) osmanskim popisima iz 1570. i 1604. godine. No, do danas nije poznato da li su oblici Gornja i Donja Modriča bili u upotrebi prije ili uporedo s oblicima Kaloševići i Ukrinica /Donja Modriča/ (Lat 44°39'3.62"N, Long 17°46'48.85"E) tokom bosanskog srednjevjekovlja. U osmanskim popisima navode se uporedo: Gornja Modriča ili Kaloševci te Donja Modriča ili Ukrinica. Možda su navedeni toponimi bili u upotrebi i tokom bosanskog srednjevjekovlja da bi u jednom trenutku toponim Gornja Modriča bio zamijenjen toponimom Kaloševići koji je nastao na temelju prezimenskog *etimona*. Dakle, u spomenutoj povelji ne radi se o spomenu sela Gornja Modrič(a), tj., o samom selu Kaloševići, već o selu Modrič (današnja Modriča) u župi Nenavišće, danas u Bosanskoj posavini. Toponim Modrič može poslužiti za uporedbu i zaključivanje prema principu *per analogiam* o postojanju toponimā oblika Modrič i Modriča (Gornja i Do/l/nja) u toponimiji srednjevjekovne Bosne. Iako se u samoj povelji sva navedena sela daju u veoma kratkoj rečenici i u nizu jedno iza drugog to ne znači da su se ista sela nalazila i u prostornom slijedu jedno iza drugog, tj., u neposrednoj blizini. Kako se radi o darovnici to su nabrojana sela koja se daruju spomenuta u istoj rečenici a ista se nisu morala nalaziti u neposrednoj prostornoj blizini.

Nasuprot tome, u povelji koju je izdao Bosanski ban Stefan Kotromanić Vukoslavu, sinu kneza Hrvatina (Vukoslavu Hrvatiniću) a koja se prema mišljenju Lajosa Thallóczya datira u 1326. godinu spominje se porodično ime - Kaloševići.[73] Iz izraza *„A ne htjedoše prići .... Kalošević' ...".* jasno se može zaključiti da se ovdje radi

---

br. 70 u tekstu se jasno navodi da „*Selo Modriča, pripada Gračacu*," te da je „*Stari naziv ove nahije* (*je*) *Nenavište*," tj., radi se o župi Nenavište.

[73] Lajos Thallóczy, Nav. dj., 10-11. Povelju je izdao Bosanski ban Stefan Kotromanić Vukoslavu, sinu kneza Hrvatina (Vukoslavu Hrvatiniću). Lajos Thallóczy izdavanje diplome datira u 1323. godinu a u knjizi je navedena 1223. godina što predstavlja štamparsku grešku. U savremenoj historiografskoj literaturi ova povelja datira se oko 1326. godine. Povelja je važna za temu o kojoj govorim iz razloga što u završnom dijelu jasno stoji navedeno: „*A ne hošteva prijeti od Tebe Kalošević' i Ben'ković' i Div'janović'*" (= „*A ne htjedoše prići od Tebe Kaloševići i Benkovići i Divjanovići*").

o porodičnom imenu Kaloševići (jednako kao i Benkovići i Divjanovići koja su također spomenuta u navedenoj povelji). No, ovdje nije jasno da li je porodično ime Kaloševići nastalo iz toponima Kalošević ili je tokom vremena spomenuto porodično ime bilo preneseno i na sami toponim (Gornja) Modriča koji je potom postao Kaloševići koji je kasnije uspostavom osmanske vlasti mogao poprimiti nešto izmijenjeni oblik: Kaloševci. U svakom slučaju prezime Kaloševići povezano je s kasnijim toponimom Kaloševci. Ne može se isključiti da je prijelazni oblik toponima Kaloševići nastao iz istoimenog prezimena Kaloševići.

Moguće je, kao što sam već rekao, da je iz pretpostavljenog oblika *Kàlošević* (oblik jednine) kao naziva određenog toponima mogao nastati i oblik množine *Kàloševići* kao moguće ime neke porodice (oblik množine). Također, moguć je i drugačiji slijed. Naime, iz deminutivnog oblika *kàlošević* (oblik jednine) moglo je nastati prezime neke porodice Kaloševići (oblik množine) koje je, potom, moglo prerasti (postati) u toponim – Kaloševići. Takav onomastički oblik upravo potvrđuje i njegov spomen u povelji iz 1326. godine da bi isti oblik u osmanskom razdoblju bio preoblikovan (promijenjen) u Kaloševci. Danas je ovo selo poznato pod nazivom Kalošević (rjeđe se susreće pluralni oblik Kaloševići). Iz navedenog bi se moglo hipotetički zaključiti kako slijedi: od 1326. do 1570. godine iz upotrebe je nestalo ime porodice Kaloševići koje je ujedno moglo predstavljati i toponim a zamijenio ga je toponim Modriča s pridjevskom oznakom Gornja. To podrazumijeva postojanje i toponima Donja Modriča. Kako je u župi Nenavište 1329./1330. godine bio prisutan toponim Modrič to bi se moglo reći da ne postoje prepreke da je isti toponim, ali u ženskom rodu (Modriča), mogao biti prisutan i na području starog toponima Kaloševići oko navedene godine. Koliko mi je poznato toponim Modriča, s pridjevskim oznakama Gornja i Donja, bit će zabilježen tek 1570. godine.

U nastavku razmatranja ovog pitanja potrebno je istražiti porijeklo i značenje onomastika Kaloševići i toponima istog oblika Kaloševići te mogućnosti uobličenja toponima iz onomastika i obrnuto onomastika iz toponima.

Nije poznato da li oblik Kaloševići istvoremeno predstavlja oblik porodičnog imena i toponim ili je porodično ime nastalo prema toponimu ili obrnuto - toponim prema porodičnom imenu. Također, nije poznato da li je porodično ime Kaloševići tokom upotrebe moglo biti istovremeno toponimu (Gornja, odnosno Donja) Modriča. Može se pretpostaviti da je toponim Modriča mogao biti stariji ili istovremen porodičnom imenu Kaloševići koje se moglo vezati za već postojeći (?) toponim Modriča. Nešto kasnije moglo je prevladati toponim oblika Kaloševići koji je nastao iz porodičnog imena Kaloševići. U navedenim pretpostvakama ostaje otvoreno pitanje pridjevske toponomastičke oznake Gornja i Donja (Modriča)! Iste pridjevske oznake određenja toponima Modriča mogle su već postojati u srednjevjekovnom razdoblju ili su mogle biti ustrojene u osmansko doba. Naime, ne može se isključiti postojanje toponima Gornja i Donja Modriča u srednjem vijeku na ovom području. Međutim, iste pridjevske oznake (Gornja i Donja) mogla je ustrojiti (tek) osmanska vlast kako bi

adminstrativno uredila ovo područje Tešanjske *nahije*. U oba slučaja relativno veliko prostorno područje sela Modriča mogla je radi olakšanja čina upravljanja istim biti podijeljeno na Gornju i Donju Modriču. Kada se to desilo: u kasnom srednjem vijeku ili u osmanskom razdoblju, ostaje otvoreno pitanje. U svakom slučaju može se zaključiti da je osmanskodobni toponim Kaloševci nastao ili iz predosmanskog toponima Kaloševići ili iz predosmanskog prezimena porodice Kaloševići (koje je moglo uobličiti istoimeni toponim tokom srednjeg vijeka). Drugi slijed i oblik promjena bilo bi preoblikovanje toponima ili onomastika Kalošević u Kaloševci. A to se upravo i desilo.

Pojava oblikā Modriča, Kaloševići i Kaloševci kao da govori o značajnim promjenama u toponimiji ovog područja. Po svome karakteru oblici Gornja i Dolnja Modriča, koji se pojavljuju u osmanskim popisima iz 1570. i 1604. godine, mogli bi biti mlađi jer ih ne nalazimo u srednjevjekovnim dokumentima koji se odnose na ovo područje. Međutim, to što se isti ne spominju to ne znači da isti nisu mogli i postojati na navedenom području tokom srednjeg vijeka. Navođenje sela Modrič uz sela Čečava i Hrastuš u spomenutoj povelji iz 1329/1330. godine, ali na drugoj i nešto udaljenijoj lokaciji, govori o postojanju takvih toponima (Modrič, Modriča) na nešto širem području. Kako bilo da bilo toponomastičke i onomastičke promjene svjedoče o političkim i društvenim zbivanjima koja su kao rezultat imala cijepanje jedinstvenog sela Modriča (ili područja više zaselaka, odnosno sela objedinjenih pod navedenim imenom) u dva sela koja su zadržala isto ime ali u ženskom rodu te stekla pridjevne oznake - Gornja i Do(l)nja.[74] Pitanje vremena korištenja ovog imena (Modriča) i cijepanja sela na dvije cjeline za sada ostaje nepoznato.

Međutim, oba spomenuta popisa donose i drugi oblik imena za selo Gornja Modriča: Kaloševci. Ovaj nešto izmijenjeni oblik (prema obliku Kaloševići) svjedoči da u tradiciji područja o kojem je riječ tokom vremena nije bila izgubljena spoznaja (sjećanje) o porodici Kaloševića. Na temelju svega navedenog smatram da bi se moglo zaključiti da je oblik Kaloševići, u stvari, predstavljao toponim (Kaloševići) izveden (nastao) iz porodičnog imena ugledne porodice (Kaloševići) koja je uživala posjede ili bila nastanjena na području ovog sela. U vrijeme značajnih političkih i društvenih promjena od 1463. do 1570. godine, ovaj domaći oblik naziva (toponima) Kaloševići, koji je bio prisutan u vrijeme bosanskog srednjevjekovlja (u 1326. godini), ne ulazeći u njegovo porijeklo i suštinsko značenje, preživio je i pojavljuje se u osmanskim popisima u obliku Kaloševci. Pridjev *domaći* koristim u relativnom značenju (vidjeti o tome u nastvaku teksta). Na temelju svega iznesenog mogao bi se rekonstruirati slijed pojave i preoblikovanja ovog imena: *Kaloševići* (1326. godine, porodično ime, navedeno je u obliku množine) > **Kaloševići* (1326. godine, * = nepotvrđeni ali

[74] Prema popisu iz 1604. godine selo Do(l)nja Modriča, drugim imenom nazivano je Ukrinica, pripadalo je Tešnju i Gazi Husref – begovom *vakufu*. Vidj. Ankara, TK, No 477, 478 i 479 amina Kupusović, Nav. dj., 350. pod br. 14, bilj. 13. Toponim Do(l)nja Modriča do danas nije se sačuvao. Sačuvan je samo oblik Ukrinica koji se nalazi u području sjeverozapadno od današnjeg gradića Teslića na 8,33 km zračne udaljenosti.

pretpostavljeni toponim /?/ koji je nastao na temelju prezimenskog *etimona*, naveden je u obliku množine) > **Modriča* (* = nepotvrđen, pretpostavljeni toponim u području Kaloševića, ovdje je naveden u obliku jednine na temelju principa *per analogiam*, tj., prema selu Modrič u župi Nenavište spomenutom u povelji iz 1329/1330. godine - današnja Modriča) > *Gornja Modriča* / *Kaloševci* (ili je postojalo u vrijeme bosanskog srednjevjekovlja ili je uobličeno nešto prije 1570. godine, i potvrđeno 1570. i 1604. godine kao toponim Modriča koji je naveden u ženskom rodu u obliku jednine a porodično ime ili toponim *Kaloševići* preoblikovano - promijenjeno - je u toponim *Kaloševci* /naveden u obliku množine/) > danas *Kalošević* (toponim, naveden u obliku jednine).

U razmatranju porijekla toponima Kaloševci (Kalošević) potrebno je naglasiti i mogućnost da bi isti mogao predstavljati kako slijedi: prvo - neslavenski jezički oblik (onomastik ili toponim) preuzet kao onomastički ili toponomastički *adstrat* i potom *superstrat* iz madžarske jezičke tradicije onomastičkog ili toponomastičkog karaktera, i, drugo, neslavenski jezički oblik (onomastik ili, najvjerovatnije, toponim) preuzet kao onomastički ili toponomastički *superstrat* iz onovremene (rane) nove turske jezičke tradicije (?). Drugim riječima, moglo bi se govoriti o slijedu toponomastičkih naziva. Stari izvorni slavenski oblik Gornja Modriča (kao izvorni jezički *substrat*) mogao je u nešto mlađim razdobljima povijesti Bosanskog kraljevstva, posebno tokom 15. stoljeća, biti ugrožen upotrebom onomastika preuzetog iz madžarske jezičke tradicije, koji je potom mogao postati i toponim. Takav toponim predstavljao bi svojevrsni (madžarski) jezički *adstrat* uporedan onom starom slavenskom toponimu (*substrat*) Gornja Modriča. Taj (madžarski) toponim svakako je u svom obliku mogao imati glasovnu osnovicu oblika *kalos* ili *kaloš* koja je mogla biti preuzeta iz madžarskog jezika. O tome će biti riječi u narednom dijelu teksta. U pojedinim trenucima slavenski i pretpostavljeni madžarski naziv (toponim) mogli su biti korišteni uporedo. To i jeste opća odlika toponimskih *substrata* i *adstrata* da se, pa i u ovom slučaju (primjeru), pojavljuju i koriste uporedo. Naime, može se pretpostaviti da je madžarski naziv (toponim) često u početnoj fazi svog postojanja mogao imati odlike jezičkog, odnosno toponomastičkog *adstrata*. No, može se pretpostaviti i mogućnost da je u određenim trenucima madžarski toponim imao i odlike jezičkog *superstrata* koji se nametnuo u upotrebi i počeo zamjenjivati izvorni stari slavenski *substrat* (Gornja Modriča), odnosno, u jednom trenutku (kao) *adstrat*, prema obliku Gornja Modriča. Tj., oblik Kaloševići mogao je zamijeniti stari (izvorni) oblik (Gornja) Modriča. Ovakve pretpostavke temeljim na činjenici da su sjeverni dijelovi Bosne bili pod određenim utjecajem Madžarske kraljevine tokom srednjeg vijeka, posebno od 1463. do 1520. godine. Drugim riječima oba hipotetička toponima (Kaloševići i Gornja Modriča) mogla bi u 16. stoljeću predstavljati, odnosno, predstavljaju toponomastičko naslijeđe preuzeto iz vremena kasnog bosanskog srednjevjekovlja. Naime, hipotetički madžarski toponim s korijenom *kalos* ili *kaloš*, odnosno toponim s korijenom *kal*, mogli su biti uobličeni tokom svakodnevnog života na ovom području već od kraja 14. pa sve do

početka 16. stoljeća što, u suštini, ne isključuje i moguće utjecaje iz turskog jezika. Odnosno, ne može se isključiti određena jezička bliskost s nekim oblikom iz turskog jezika a da značenja istih oblika ne budu niti identična niti bliska. O tome će biti govora nešto kasnije.

Već sam istaknuo potrebu da se razmotri mogućnost srednjevjekovnog porijekla oblikā (imenicā) *kalos* ili *kaloš* za koje smatram da nisu slavenskog jezičkog porijekla. Po ovom pitanju naglasio sam mogućnosti utjecaja madžarskog jezika u vrijeme bosanskog srednjevjekovlja (posebno kasnog) i turskog jezika u ranom osmanskom razdoblju. Da bih sagledao mogućnosti utjecaja madžarskog jezika bilo je neminovno pomoć zatražiti od poznavatelja ovog jezika. U vezi pitanja o prisustvu oblikā (imenica) *kalos* ili *kaloš* u madžarskom jeziku posavjetovao sam se s prof. dr. sc. Orsolyom Žagar Szentesi s *Katedre za hungarologiju* Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Mišljenje prof. Orsolye Žagar Szentesi po ovom pitanju je kako slijedi: "*U za mene dostupnim bazama podataka nisam naišla na opću imenicu [**kalos**] s običnim pojmovnim značenjem. Međutim, pronašla sam dosta podataka o tome da su oblici **kálos** i **kalós** relativno često prisutni u današnjem madžarskom jeziku kao prezimena. Vjerovatno se u slučaju oblika **kálos** i **kalós** ne radi o previše starim oblicima jer sufiks - **os** koji se prepoznaje kao nastavak na kraju riječi do 13-14. stoljeća obično se bilježio sa zatvorenim vokalom - **u** - (umjesto današnjeg - **o** -). Stoga se može pretpostaviti da su oblici **kálos** i **kalós**, po svemu sudeći, nastali iz nekog oblika poput izvornog **kalus**. Na temelju iznesenog, posebno na temelju svršetka - **os**, može se pretpostaviti da je u samom korijenu naziva tog naselja (Kaloševići) mogao stajati neki madžarski prezimenski etimon. To je utoliko više moguće što su u predturska vremena madžarski utjecaji obuhvaćali i međurječje Drave i Save pa time donekle i sjevernu Bosnu. Prijenos nekog obiteljskog prezimena na naziv naselja općenito je jedan od najrasprostranjenijih modela (načinā) 'imenodavanja' manjim naseljima*".[75]

Na kraju, potrebno je naglasiti hipotetičku mogućnost da je toponim Kaloševići, koji je u svome korijenu bio izvorno (po svojoj suštini) neslavenski i koji je s vremenom poprimio slavensku jezičku formu - Kaloševići (sa sufiksom - *evići*), u sebi mogao objedinjavati istovremeno i madžarsku i tursku jezičku tradiciju toponimskog karaktera. Potrebno je naglasiti da pitanje izvornosti, tj. prvenstva oblika Kaloševići kao porodičnog imena (*nomen familiae*), kao i pitanje njegovog određenja kao mogućeg prezimenskog *etimona* iz kojeg je mogao biti uobličen toponim Kaloševići u ovom trenutku ostaju otvorena. U navedenim jezičkim tradicijama (madžarskoj i turskoj) uporedna upotreba ovog toponima mogla je biti temeljena na obliku (formi) i više ili manje na bliskoj jezičkoj zvučnosti. Ta sličnost ogleda se u njegovom korijenskom (osnovničnom) dijelu s obzirom da oba jezika (madžarski i turski), prema nekim mišljenjima, pripadaju ugro – finskoj skupini jezika (finski,

[75] Elektronska (e mail) komunikacija tokom oktobra 2013. godine.

madžarski i estonski).[76]Pri tome navedeni oblici u madžarskoj i turskoj jezičkoj tradiciji toponimskog karaktera nisu morali imati (i) isto značenje.

Već sam istaknuo da osnovica *kal,* odnosno *kaloš pa* i oblik *kalos,* u imenu sela (Kaloševići > Kaloševci > Kalošević) po svemu sudeći nije slavenskog podrijetla već je očito ista mogla biti preuzeta iz madžarskog da bi tokom vremena ista osnovica svojim sufiksima *-evići* i *-evci* poprimila slavenski oblik. No, činjenica da se 1326. godine pojavljuje onomastik Kaloševići, odnosno moguće i kao toponim Kaloševići, dovodi u pitanje tursko porijeklo osnovice *kal,* odnosno *kalos* u ovom prezimenu. Naime, ranija pojava onomastika i (ili) toponomastika Kaloševići isključuje utjecaj turskog jezika i ostavlja mogućnost utjecaja madžarskog jezika na uobličenje istog. Međutim, ne može se isključiti da je po osvajanju ovog područja od strane Osmanskog carstva (oko 1520. godine), ako ne čak i nešto ranije tokom osmansko – madžarskih ratova od 1463. do 1520. godine, predosmanski (jezički: predturski) oblik Kaloševići, bez obzira da li se radi o onomastiku ili toponimu madžarskog ili nemadžarskog, tj. srednjevjekovnog podrijetla, bio veoma lahko asimiliran od strane predstavnika mjesne osmanske vlasti što potvrđuju nešto kasniji popisi iz 1570. i 1604. godine. Da li je oblik Kaloševići bio asimiliran i od strane lokalnog muslimankog (bez obzira na njegovo porijeklo) i novodoseljenog *haymanskog* stanovništva može se samo pretpostavljati. Međutim, ukoliko se radi o domaćem stanovništvu koje je prihvatilo islam tada se ne može govoriti o asimilacji toponima Kaloševići već o nastavku njegove upotrebe u svakodnevnom životu u okviru mjesne tradicije. Ono što se je moglo izgubiti tokom političkih zbivanja i društvenih procesa na ovom prostoru jeste spoznaja o nekadašnjem porijeklu i značenju imena Kaloševići kao porodičnom imenu nekog od uglednih usorskih rodova. No, činjenica da je isti oblik preživio do danas u obliku Kalošević potvrđuje preptostavku da je isti oblik bio korišten veoma dugo. Navedeni oblik mogao je biti sačuvan od izvornih nositelja mjesne tradicije ili biti preuzet (asimiliran) od strane doseljenog stranovništva, Može se zamijetiti samo promjena oblika: *Kaloševići* > *Kaloševci* i kasnije Kalošević. Na temelju svega navedenog može se postaviti pitanje: da li je postojanje oblika Kaloševići u ranom osmanskom razdoblju predstavljalalo čin njegovog očuvanja u domaćoj društvenoj sredini, čin formalnog preuzimanja toponima po inerciji povijesnih događanja (preuzimanja od strane predstavnika osmanske vlasti, ali bez suštinskog razumijevanja njegovog značenja i porijekla) ili se u ovom slučaju može raditi o preuzimanju navedenog oblika (Kaloševići) na temelju sličnosti oblika (forme) korijena imenice (u ovom slučaju *kal*)? Taj oblik mogao je postojati i u starom turskom jeziku koji je u navedenom vremenu bio u službenoj upotrebi na području o kojem je ovdje riječ?

[76] Neki istraživači smatraju da ugro-finski jezici (finski, madžarski i estonski) imaju zajedničko jezičko porijeklo s turskim i japanskim jezikom. Naime, turski, finski i madžarski jezik imaju zajedničku nit koja ih povezuje s uralsko- altajskom skupinom (familijom) jezikā. Sva tri jezika predstavljaju tzv. *aglutinativne jezike* kod kojih se riječi uobličuju različitim kombinacijama *morfema* (najmanjih jezičkih jedinica koje imaju, odnosno, nose neko značenje).

Također, pored pretpostavljene mogućnosti preuzimanja toponima Kaloševići na temelju sličnosti oblika (forme) korijena imenice (*kal*) ne može se isključiti niti mogući utjecaj značenja neke riječi s osnovicom *kalos, kaloš* ili *kal* koja je mogla postojati u turskom jeziku (također i imenice *kal*) koji je u navedenom vremenu bio u službenoj upotrebi na navedenom području. Prema mišljenju prof. dr. Kerime Filan s *Odsjeka za orijentalnu filologiju* Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu oblici *kalos* i *kaloš* ne postoje u turskom jeziku.[77] Međutim, smatram da bi se moglo pokušati tražiti postojanje riječi određenog (sličnog) značenja u turskom jeziku kroz čin sužavanja korijena (osnovice) riječi na najmanji broj glasova koji bi mogli imati određeno značenje (*morfem*). Na taj način, a koristeći (sa)znanja iz arheologije i etnologije te ličnih životnih iskustava, došao sam do imenice *kal* [78] koja postoji u

---

[77] Smatram da izuzetak koji se pojavljuje u savremenom turskom jeziku kao imenica *kaloş* predstavlja tuđicu *galoche f.* preuzetu iz francuskog jezika sa značenjem *kaljače*, odnosno *galoše, galoša*. Drugim riječima imenica *kaloş* ne može se smatrati izvornom u turskom jeziku i smatram da se ona ne javlja u ovom obliku na periferiji Osmanskog carstva, tj. na području Bosanskog *ejaleta* u navedenom razdoblju, već znatno kasnije. U Bosni i Hercegovini do danas je sačuvan oblik *kaloše*. Kao imenica posebna značenja javlja se u starom provansalskom (provancal-*galocha*) iz kojeg je prešla (preuzeta) u starofrancuski (*galoche, gololosh, galoshes*) i, potom, u srednjevjekovni engleski jezik (*galosh* ili *galoshe n.* 1). U svim navedenim slučajevima ova imenica ima značenje posebnih navlaka koje se nose preko redovite obuće tokom snježnog ili kišovitog vremena. S industrijskom obradom gume *galoche / kaloše* se obično proizvode iz ovog materijala. O govoru tešanjskog kraja vidjeti Refik Bulić, *Ekavsko - jekavski govori tešanjsko - maglajskog kraja*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2013, passim i Kemal Ljevaković, *Rječnik tešanjskog kraja - prilog leksikografiji bosanskog jezika*. Tešanj, 2014, passim.

[78] *Kāl, -ala*, m., tur., s osnovnim značenjem čina topljenja rude. Jedno od drugih značenja je i keramički (lončarski, grnčarski) rastvor od žitke gline pripremljen za izradu keramičkih posuda. Riječ *kal* je upravo na području Tešanjske *nahije* označavala i još uvijek označava i relativno žitku smjesu gline pripremljenu za zidanje peći s lončićima. Ovo drugo značenje koje dolazi iz keramičkog zanata možda je pomoglo u preuzimanju toponima Kaloševići po (na temelju) sličnosti oblikā osnovicā *Kalošević* i *kāl*. Vidj. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo, 1973, 385, s. v. *kāl*; Upor. Kemal Ljevaković, *Rječnik tešanjskog kraja ....*, 157 s. v. *kalóše*, 158 s. v. *káljati, kàljav*[1], *kàljav*[2], *kàljače*. Iznenađujuće je da Kemal Ljevaković ne donosi oblik *kāl* s ovdje navedenim značenjem? Naime, imenica *kāl* veoma česta na području tešanjskog kraja. Pedologijska struktura zemljišta (tla) na području sela Kalošević i Bobare je takva da su se u kišnim i sniježnim razdobljima mjesni putevi pretvarali u blatne i žitke i teško prohodne kolotečine (*spurila, špurila,*) uobličene točkovima volovskih ili konjskih kola. Vidj. *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akdemija znanosti i umjetnosti. Dio V. Obrađuje P. Budmani, Zagreb, 1898 – 1903., str. 213, s. v. *kolotečina* sa značenjem a) *brazda*, odnosno *koloteč*, kojeg na putu kolo (kotač) urezuje u putu (tj. u putnoj podlozi), i b) *put*. Oblici *spurila* i *špurila* predstavljaju narodni izraz koji je u najvećoj mjeri sačuvan na području nekadašnje rimske provincije Dalmacije a imaju isto značenje: *brazda*, odnosno *koloteč*. U kraškim dijelovima navedene provincije *spurila* su često planski (tj., ljudskom rukom) usječena u kameno tlo kako bi se na kritičnim dijelovima puta olakšalo kretanje kola (zaprege) ili kako bi se spriječilo iskakanje kolā na dijelovima koji su imali kritični uspon i/ili kritični bočni nagib (posebno kada je isti kombiniran sa zakretanjem kola na putnoj trasi) koji su prijetili iskakanjem kola iz svojevrsne putne „trake". Ovaj termin (*špurila*) u znanstvenu arheološku

turskom jeziku i koja ima jasno značenje. Da li se u ovom slučaju može raditi o preuzimanju predosmanskog i jezičkog predturskog oblika Kaloševići i dovođenja istog u bilo kakvu vezu s osnovicom oblika *kal* iz turskog jezika na temelju sličnosti korijenskog (osnovičkog) oblika i njenog značenja? Ukoliko je to moguće tada su zajednice (dio stanovništva ili svo stanovništvo) koje su rabile ove oblike (*Kaloševići* i *kal*) mogle zadržati značenja koja su navedeni oblici imali u njihovim različitim tradicijama. Prvo: autohtona domaća zajednica (dio stanovništva ili svo stanovništvo) mogla je zadržati oblik Kaloševići i značenje istog sačuvati u mjesnoj tradiciji. Drugo: doseljene zajednice (dio stanovništva) u osmansko doba mogle su preuzeti predosmanski i predturski oblik Kaloševići (*Kaloš + ev + ići*) i s vremenom ga promijeniti u nešto drugačiji oblik - Kaloševci (*Kaloš + ev + ci*) - ne razmišljajući (i ne istražujući) pri tome šta isti oblik znači u predosmanskoj i predturskoj jezičkoj i onomastičkoj a potom i u toponomastičkoj tradiciji. U činu preuzimanja samo je promijenjen sufiks koji je dodan osnovici: *-evići* > *-evci*. Međutim, poznavanje općeg značenja turske riječi *kal* moglo je pospiješiti preuzimanje oblika Kaloševići i njegovo preoblikovanje u Kaloševci od jednog manjeg dijela doseljenog stanovništva, tačnije, od strane osmanske administracije, koje je (u određenom obimu) poznavalo turski jezik. No, razumijevanje značenja obične riječi *kal* moglo je, svakako, biti poznato i dijelu authtonih stanovnika koji su došli u doticaj s turskim jezikom. Kao da se značenje turske riječi *kal* poklopilo s pedologijskim odlikama terena u području Kaloševića i na taj način (pot)pomoglo čin(u) preuzimanja predosmanskog i predturskog oblika Kaloševići i njegovo preoblikovanje u Kaloševci. Suštinski nije se

---

terminologiju uveli su arheolozi školovani na (u) njemačkom jezičkom području, tj. na tradiciji njemačke arheološke terminologije. Upravo pod utjecajem njemačkog jezika termin *spurila* promijenjen je u govornom obliku u *špurila*. Pri tome je poštivan izgovor suglasničke skupine *sp* koja je dala govorni oblik *šp* što je odlika njemačkog jezika. Inače, termin *spurila* dolazi iz latinskog jezika, tj., od glagola *spurco* 1., sa značenjem *uprljati, opoganiti, ognusiti*, od pridjeva *spurcus* sa značenjem *prljav, isprljan, pogan, gnusan* te od pridjeva *spurcificus* sa značenjem *poganeći, prljajući* i *gnusan*. Oblik *spurila*, očito, predstavlja pluralni oblik prisutan u vulgarnom latinitetu, odnosno, oblik koji je kasnije razvijen iz tog istog latiniteta. Pluralni oblik svjedoči o dvojnosti „trakā“, odnosno brazdā (dvije paralelne) usječenih, kako u kamenu tako i u zemljenu podlogu pri čemu se u ovoj posljednjoj djelovanjem kiše i snijega brazde pretvaraju u blatne (prljave) *kolotečе*, tj., u *kāl*. U Dalmaciji iz ovog glagola nastali su jezički oblici glagol *šporkati* (uprljati nešto ili sebe), odnosno pridjevi *šporak* i (*u*)*šporkan* (prljav, *masc*., s varijacijama za druge oblike roda). Vidj. Mirko Divković (priredio), *Latinsko- hrvatski rječnik za škole*. Izdanje drugo. Zagreb, 1900, reprint izdanje 1997., str. 1004, s. v. *spurco*, *spurcus* i *spurcificus*. Teško prohodne i prljave kolotečine postojale su donedavno na području navedenih sela - Kaloševića i Bobara. Tek stalna nasipavanja kolovozne trake od kraja 60-ih godina 20. stoljeća potisnula su pojavu blatnih (kaljavih) kolotečina (*špurila*) u ovim mjestima. Čak i danas na sporednim dijelovima mjesne putne mreže koji nisu obimnije nasuti i čvrsto nabijeni šljunkom ili asfaltirani (posljednjih desetljeća 20. stoljeća) mogu se nazrijeti pojave i ostaci blatnih kolotečina (*spurila, špurila*). Potrebno je naglasiti da riječi bliskog i jasnog značenja predstavljaju imenice *kaljuža, kaljuga, kàljače*, glagol *ukáljati, káljati* te pridjev *kȁljav*. Navedene imenice i pridjevi imaju isto značenje kao i spomenute latinske imenice i pridjevi koji su izvedeni iz latinskog glagola *spurco* 1.

ništa promijenilo osim oblika sufiksa (*-ići* > *-ci*) na kraju imenice / toponima. Tj., toponimski oblik Kaloševci nije izgubio onu prvotnu vezu s porodičnim naslijeđem (onomastik) koju je imao izvorni oblik Kaloševići. No, uporedo s toponimom Kaloševci korišten je i stari oblik Gornja Modriča. Međutim, osmanska vlast koja je provodila popis na ovom području Tešanjske *nahije* uopće nije morala poznavati značenje preuzetog toponima / onomastika Kaloševići niti s njim dovoditi u vezu značenje turske riječi *kal* da bi preuzela i sačuvala isti toponim / onomastik Kaloševići i preoblikovala ga u oblik Kaloševci.

Pretpostavljena važnost područja nekadašnjeg sela Gornja Modriča, budućih Kaloševaca, mogla se temeljiti na dvije činjenice. To su hipotetičke mogućnosti**.** Prvo: prostorni položaj, pedologijske odlike i kvaliteta područja ovog sela mogle su biti zamijećene, cijenjene i korištene već kroz razdoblje bosanskog srednjevjekovlja. Očito je i neupitno da se to i desilo. S nestankom srednjevjekovnog Bosanskog kraljevstva, uspostavom nove osmanske vlasti i novog ekonomskog sistema prostorni položaj, pedologijske odlike i kvaliteta područja ovog sela i dalje su bili cijenjeni. Stoga je mogao biti sačuvan i stari pretpostavljeni slavenski naziv za ovo središnje selo (Gornja Modriča) bez obzira što je već postojao i njegov izravni srednjevjekovni naziv Kaloševići koji je mogao biti izvoran ili uobličen na temelju utjecaja iz madžarskog jezika i jedno vrijeme postojati kao madžarski jezički (toponimski) *adstrat* uz izvorni naziv Gornja Modriča. Tokom vremena taj toponimski *adstrat* (Kaloševići) mogao je postati i toponimski *superstrat* istog jezičkog (madžarskog) porijekla (Kaloševići) koji je potisnuo iz upotrebe domaći jezički *substrat* oblika Gornja Modriča. Nešto kasnija promjena preuzetog oblika Kaloševići u oblik Kaloševci mogla bi predstavljati i svojevrsni turski jezički (toponimski) preoblikovani *superstrat* koji je nastao na starijoj jezičkoj tradiciji (u ovom slučaju moguće je na tradiciji srednjevjekovnog bosanskog jezika /ma kako se on u ono daleko vrijeme nazivao/ ili madžarskog jezika).

Ekonomski i populacijski razvoj sela Kaloševci mogao je tokom vremena a svakako dosta prije 1570. godine, usmjeriti naseljavanje određenog broja, bilo stanovnika iz sela Kaloševci kroz prirodni priraštaj bilo doseljenika izvan sela Kaloševci, u pravcu sjeveroistoka na središnje područje današnjeg obližnjeg sela Bobare u kojem bi se moglo vidjeti spomenuto selo Kruščicu kao *mahalu* Kaloševaca (Kaloševića). Pri tome se ne smije zanemariti činjenica da je selo Kaloševci 1570. godine imalo većinu muslimanskih stanovnika prema kršćanskom / hrišćanskom stanovništvu te da je isti odnos ostao skoro neizmijenjen i u popisu iz 1604. godine. Nasuprot tome u selu Kruščica popis iz 1604. godine pokazuje samo jedan trenutak u povijesti tog mjesta / sela. U Kruščici kao *mahali* Kaloševaca godine 1604. zabilježeno je smanjenje muslimanskog stanovništva za nešto preko 50 % u odnosu na kršćansko stanovništvo. Novo stanje iz 1604. godine je: 5 muslimanskih i 10 nemuslimanskih kuća prema starom stanju iz 1570. godine: 13 muslimanskih kuća, 7 *mudžereda* i 7 kršćanskih kuća. (Vidj. tabele 3, 4) Dakle, zbog određenih zbivanja od 1570. do 1604. godine znatno je smanjen broj muslimanskih a povećan broj nemuslimanskih

stanovnika ovog sela (*mahale*). Iz svega navedenog moglo bi se zaključiti da je iza 1604. godine, tj., nakon mogućih demografskih promjena, u selu Kruščica mogla biti podignuta jedna *džamija* za muslimanski *džemat*, koji je brojčano oslabio u odnosu na 1570. godinu, a s ciljem da se ojača broj njegovih članova. Navedeni muslimanski *džemat* mogao je u određenim prilikama čak i povećati (da li planski - naseljavanjem ?) broj svojih članova iza 1604. godine. Međutim, to se, očito, nije desilo sve do pretpostavljenog aktivizma Ahmed-paše koji se pojavljuje kao *vakif* u selu Kaloševci i njegovoj sastavnoj *mahali* Kruščica u kojima je on, prema prijevodu podataka iz Tešanjskog *sidžila*, dao podići 2 *džamije* između 1639. i 1642. godine ili nešto prije.[79]

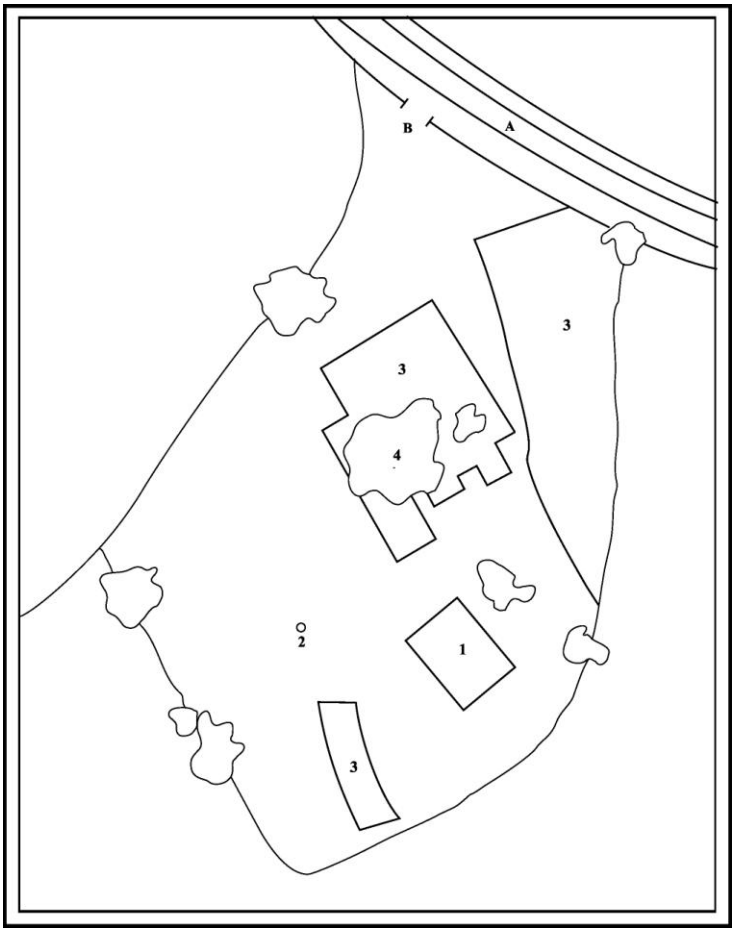

Slika 7. Bobare – stara *džamija*. Značenja simbola: A Put, B Ulaz u *harem džamije*, 1 Temelji stare *džamije*, 2 Stari hrast s trigonometrijskom geodezijskom oznakom, 3 Parcele *harema džamije* s *mezarovima*, 4 Drveće. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička izrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

[79] O demografskim promjena u 16. stoljeću na području Tešanjske i susjedne Maglajske *nahije* vidj. literaturu navedenu u bilj. 37

Moj prijedlog o izjednačavanju sela Kruščica sa selom Bobare predstavlja samo hipotezu koja se temelji na analizi podataka iz povijesnih izvora, uporedne toponomastike i prostornih odnosa na području selā Kaloševci i Bobare (Kruštica ?). Za sada nema pouzdanih (sigurnih) toponomastičkih potvrda kako na samom terenu tako niti u katastru Općine Tešanj (u skladu s uvidom u dokumentaciju ovog katastra, koji mi je bio omogućen) o toponimu Kruščica na području uže prostorne cjeline sela Kalošević i/ili Bobare, koje bi predstavljale pouzdan temelj za ovu hipotezu.

Slika 8. Bobare - središnji dio sela. Lijevo gore unutar žute linije: groblje s ostacima temelja stare *džamije* - strelica pokazuje ostatke temelja stare *džamije*. Desno gore unutar crvene linije: nova *džamija* s (novom) imamskom kućom. Objavljeno zahvalnošću © CNES, © Cnes/Spot Image, Image © 2012 Digital Globe, © 2012 Google Earth, © Flash Earth i © MapMartBingMaps. Datum pristupa: u više navrata tokom 2011., 2012. i 2013. godine. Snimak juli 2013. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: prof. Pavel Pavelka.

Hipotezu koju predlažem podupirala bi, u određernoj mjeri, i detaljna analiza topografije, toponomastike i pedologije ovog područja, koja bi omogućila tumačenje određenih toponima. Toponim Kruščica je toponim izrazitog slavenskog korijena (up. osnovno značenja *kruh*, *hljeb*) s jasnim sugestijom značenja plodnosti i poljodjelskog bogatstva temeljenog na određenim krušnim žitaricama. Takav zaključak sugerira i sam toponim. Nasuprot tome toponim Bobare je dosta složen što zahtijeva pokušaj nešto drugačijeg tumačenja njegovog značenja. Prvu mogućnost predstavljalo bi razumijevanje naziva Bobare kao toponima koji označava selo na rubu vlažnog, da ne

kažem barovitog područja.[80] Zbog ravničarskih odlika područje koje se proteže od Kaloševića u pravcu Jelah Polja i same rijeke Usore dosta je vlažno. Stoga bi se za ovo područje očekivao toponim Bare koji je po svom porijeklu, također, slavenski. Toponim Bare sačuvan je istočno od Bobara i sjeveroistočno od susjednog sela Poljaci. (Vidj. sl. 1) To područje predstavlja ravničarski dosta vlažan dio koji se proteže u pravcu Jelah Polja i same rijeke Usore. Spomenuto područje proteže se nakon blagih padinā brežuljakā koje se spuštaju od brdovitog prijevoja Križ smještenog sjeveroistočno od Bobara.[81] Navedeni prijevoj dijeli područje selā Piljužići (zajedno s Kaloševićem, Bobarama i Drinčićima kao zaseokom Bobara) od selā Vitkovci, Radnja Donja, Radnja Gornja, Ostružnja Donja (selo je danas raspršeno oko geografske tačke Lat 44°45'18.03"N, Long 17°51'27.94"E) i Cerovica. Međutim, kada se govori o samom naselju jasno je sačuvan toponim Bobare. Bobare su smještene na blagim donjim prisojnim dijelovima brežuljaka masiva planine Krnjin, koji se spuštaju do ravničarskog i u određenoj mjeri barovitog (ovisno o godišnjem dobu) područja na lijevoj obali rijeke Usore. Blagi padinski dijelovi sela Bobare nalaze se na prisojnoj strani i isti su veoma plodni. To otvara drugu mogućnost razumijevanja naziva Bobare i njegovog izjednačavanja po značenju s toponimom Kruščica kojeg navode spomenuti povijesni izvori. Kako je područje sela Bobare dosta plodno to bi se na temeljima spoznaje o plodnosti njegovog tla i po poljoprivrednoj kulturi *boba* (lat. *Faba vulgaris L.*), koji je na ovom području (tlu) mogao uspješno biti uzgajan, a u određenoj mjeri i jeste, moglo oprezno tumačiti pojavu i uobličenje toponima Bobare. Kako *bob* kao kultura mahunarki svojim imenom simbolički subkonotira *krušnost* graholike prehrambene kulture (*boba*) to bi se, uz određenu opreznost u zaključivanju, možda, moglo vidjeti (tražiti i tumačiti) substituciju (zamjenu, odnosno preslojavanje) starijeg toponima Kruščica mlađim toponimom Bobare.[82] Tj., toponim Bobare koji

---

[80] Vidj. *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akdemija znanosti i umjetnosti. Dio I. Obrađuje Đ. Daničić, Zagreb 1880 - 1882, str. 483 s.v. *Bobare* (selo) u Travničkom okrugu.

[81] Lanac navedenih brda i brežulja predstavlja padine planine Krnjin koja se proteže sjeverno od Jelaha. Vidj. topografski kartu (TK) 1:25000 Derventa 424–4–2 (Jelah) u izdanju *Vojno - geografskog instituta JNA* u Beogradu, štampana i izdana 1978. godine.

[82] Uporedbe radi može se navesti podatak da se na rijeci Kruševici na sjevernoj strani Kruševa Brda, jugoistočno od sela Gavranovići a sjeverno (preko puta Kruševice rijeke) od sela Novakovići nalazi toponim Bobovice za kojeg na temelju nejasnog kartografskog simbola nije moguće jasno zaključiti šta isti predstavlja. Rijeka Kruševica ulijeva se u rijeku Vrbanju između Vilenog i Kruševog Brda. Vidj. Topografsku kartu 1:25000 Zenica 474-1-1 (Šiprage) i 474-1-2 (Ugodnovići), u izdanju *Vojno-geografskog instituta JNA* u Beogradu, štampana i izdana 1978. godine. Također, potrebno je navesti da su imenice s osnovicom *kruš-* relativno česte na području Bosne. Kao primjer mogu se navesti Kruševica, Kruščica, Kruševo i sl. Osim imenica pojavljuje se i pridjevska oznaka *krušev(o)* sa značenjem *krušan, kruševni, krušičast* i sl. Npr., Kruševo Brdo i Krušev Dol jugoistočno od mjesta Šiprage, toponim Krušnica - prigradski *džemat* u Bosanskoj Krupi i sl. U oba slučaja imenice i pridjevska oznaka s osnovicom *kruš* predstavljaju na području Bosne opće toponime, odnosno hidronime i oronime koji imaju simboličko značenje kako plodnosti (simbolički: *krušnost*) tla, tako i blagorodnosti vode koja tlo čini plodnim a život održivim. Međutim, u slučajevima s pridjevskom oznakom

subkonotira, tj., sadrži značenje *krušnost* graholike kulture *boba* mogao je zamijeniti toponim Kruštica (Kruščica) koji, također, u svom obliku ima značenje *krušnosti*! U tom slučaju radilo bi se o zamjeni (substituciji) različitih toponima bliskih po značenju ali ne i jezički jednakih. Takvu ili sličnu mogućnost potvrđivao bi u određenoj mjeri i sačuvani obiteljski onomastik Kruško koji bi mogao predstavljati svojevrsni ostatak (relikt) toponomastika Kruščica (Kruštica). Naime, na nešto širem području sela Bobare u zaseoku Drinčić sačuvan je do danas onomastik Kruško kao ime jedne od mjesnih porodicā. Da li se ovdje radi o mogućem očuvanju sjećanja na toponomastik Kruščica (Kruštica) u obliku onomastika Kruško i svojevrsnom relativnom onomastičkom kontinuitetu ostaje samo da se pretpostavlja jer za to ne postoje sigurne potvrde. Ostaje otvoreno pitanje da li se onomastik Kruško mogao uobličti u određenim društvenim odnosima iz naziva za plod jasno određenog voća: *kruška*. Potrebno je naglasiti da se i plodovi *kruške* odlikuju određenim stepenom *krušnosti* što je moglo utjecati na uobličenje toponima Kruščica (Kruštica). To, u konačnici razmišljanja, može sugerirati i bogato kultiviranje ove voćne kulture (kruška) u području sela Krušćica (Kruštica) što je i samom mjestu / selu moglo dati ime (naziv).[83] No, spominjanje onomastika Kruško kao temelj za dokazivanje očuvanja sjećanja na toponomastik Krušćica (Kruštica) može izgledati malo nategnuto. Naime, može se pretpostaviti da su preci današnje porodice Kruško mogli imigrirati u ovo područje (u selo Bobare) u mlađim razdobljima mjesne historije. Takav prigovor mogao bi biti valjan (i primjeren potrebi kritičkog sagledavanja ove problematike i primjenjeni znanstvene metodologije) ali upravo iz istih razloga podatak o postojanju onomastika Kruško potrebno je spomenuti, tj., ne može ga se ignorirati i prešutiti! Također, ostaju otvorena pitanja o načinu i vremenu promjene toponima Kruščica u toponim Bobare. O ovoj mogućnosti krajnji zaključak mogu dati lingvisti i toponomastičari.

Međutim, postoji i jedna druga mogućnost u tumačenju porijekla i značenja toponima Bobare. Tešanjski *sidžil* donosi jedno neobično ime Bobar u funkciji

---

krušev(o) ne bi se uvijek moglo raditi o simboličkom značenju plodnosti već je blizina posebno važnih toponima (npr., *ekonima* ili *ojkonima* kao naseljenih mjesta, npr. Kruščica) i hidronima (npr., Kruševica) mogla odrediti naziv oronima (planine ili brda). Npr., Kruševo Brdo u blizini rječice Kruševice jugoistočno od mjesta Šiprage očito je dobilo naziv po spomenutoj rječici. U drugom primjeru toponim Krušev Dol mogao je nastati po spomenutoj rječici Kruševici ali se ne može isključiti niti utjecaj pedologijskih odlika nekog *dol*-a koje svojom plodnošću određuju spomenuti *dol* kao plodan, tj. *krušan* ili *kruševan*. Daljnji slijed uobličenja toponima je jednostavan: pedologijske odlike > *krušan* ili *kruševan dol* > *Krušev*[*ni*] *Dol* > *Krušev Dol* s mogućom varijacijom oblika *Krušni Dol*. O svemu navedenom u toponomastičkom kontekstu vidjeti Mirza Hasan Ćeman, *Toponomastička i onomastička razmatranja graničnog pojasa između Tešanjske nahije i nahije Kotor na području planine Očauš prema popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine.* Pripremljeno za štampu.

[83] Vidj. *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akdemija znanosti i umjetnosti. Dio V. Obrađuje P. Budmani, Zagreb, 1898 – 1903, str. 680 s. v. *Kruščica* kao deminutiv od *kruška*, pod. br. 1 te kao mjesno ime *Kruščica* pod. br. 2 za dva sela u Bosni u Travničkom okrugu.

svojevrsnog prezimena ili nadimka.[84] Nažalost, nije mi poznato u kojem kontekstu se ovo ime spominje u navedenom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine. Tj., nije mi poznato da li se ovo ime spominje u bilo kojem kontekstu vezano za selo Kaloševci, njegovu *mahalu* Kuščica ili (eventualno) područje današnjeg sela Bobare. Ukoliko se ovaj onomastik (Bobar) može na bilo koji način vezati (dovesti u vezu) za (uz) toponim Bobare tada je on, svakako, mogao dati ime ovom selu. Ili obrnuto, samo selo (toponim) Bobare moglo je odrediti onomastik (prezime) dijela njegovih stanovnika oblika Bobar.[85] U tom slučaju toponim Bobare bio bi mlađi od toponima Kruščica. Potrebno je naglasiti da Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine ne spominje toponim Bobare ali spominje toponim Kruščica. To znači da se pretpostavljeni čin substitucije toponima Kruščica toponimom Bobare, možda izvedenim iz onomastika Bobar, mogao zbiti u godinama (desetljećima i stoljećima) nakon spominjanja istih u Tešanjskom *sidžilu*.[86]

---

[84] Osman Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća*, 176.

[85] Prezime Bobarić danas postoji na području sela Kalošević. Navedeno prezime je, očito, izvedeno (kao onomastik) iz toponomastika Bobare i prema tome bilo bi mlađe od onomstika Bobar. Međutim, ne može se isključiti niti mogućnost njegovog uobličenja iz prezimenskog *etimona* Bobar kojeg spominje Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine. Tj., oblik -onomastik- Bobar mogao je prerasti u onomastik Bobarić (Bobar > Bobarić).

[86] Onomastik Bobar prije 1992. godine bio je u značajnoj mjeri prisutan na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Poslije 1992. godine pojava ovog onomastika može se, zbog složenih i ratom uvjetovanih migracijskih procesa, očekivati i na području Srbije. No, ne može se isključiti niti mogućnost da je onomastik Bobar postojao na području Srbije i prije 1992. godine. Onomastik Bobar nije bio vezan isključivo za stanovništvo samo određene (jedne) vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini onoga vremena.

DRUŠTVENI KONTEKST DOGAĐANJA

Na temelju povijesnih podataka moglo bi se, uvjetno, rekonstruirati slijed događanja po ovom pitanju na navedenom području. Nakon popisā iz 1570. i 1604. godine koji registriraju broj i vjersku strukturu stanovnikā u selu Gornja Modriča (kojeg je današnje selo Kalošević bilo samo jedan i to središnji dio) i nepostojanje *džamije* u ovom mjestu izgleda da je došlo do povećanja broja stanovnika ovog sela pa je, pretpostavljam, po pozivu mjesnog *džemata* ili inicijativom samog Ahmed-paše, oca Mustafa-bega, ovaj uglednik koji je u to vrijeme možda živio u Tešnju (?) ili je na neki drugi način bio vezan za ovaj grad, podigao *džamiju* u Kaloševcima. To je mogao učiniti tokom 1639.-1642. godine ili nešto prije. Međutim, kao što sam rekao, nije mi poznat kontekst u okviru kojeg se spominje ovaj navod u *sidžilu*.

Prvo pitanje koje se može i treba raspraviti jeste mogućnost porasta broja stanovnika, tj., članova *džemata* u Kaloševcima. Kako je područje o kojem je ovdje riječ trajno došlo pod osmansku vlast najkasnije oko 1520. godine to se može zaključiti da je na području sela Kaloševci do 1604. godine (tj., u roku od 84 godine) na toj lokaciji bilo zatečeno ili je bilo naseljeno toliko stanovnika da je njihov broj 1604. godine iznosio 49 oženjenih muslimana (kuća), 6(3) neoženjenih muslimana te 18 kuća nemuslimana. (Vidj. tabele 3 i 4) Stanje iz 1604. godine predstavlja neznatnu promjenu stanja zabilježenog u popisu iz 1570. godine.[87] Ovdje je važno spomenuti da se tu radi o stanovništvu koje je po svojoj vjerskoj pripadnosti većinom muslimansko a manjim dijelom nemuslimansko, tj., hrišćansko / kršćansko. Ovakav broj stanovnika

[87] U razmatranju broja i strukture stanovništva kao i migracijskih procesa na ovom području ne smije se važna pitanja uopćavati i zanemarivati. Npr., područje o kojem je riječ svakako je imalo svoje stanovništvo i tokom bosanskog srednjevjekovlja i u vrijeme osmansko - madžarskih sukoba od 1463. do 1520. godine. Ako se govori o imigraciji određenog stanovništva na spomenuto područje u okviru širih migracijskih procesa tada se ne smije zanemariti niti činjenica o mogućim emigracijskim procesima iz spomenutog u neka druga područja izvan sjevernog dijela današnje Bosne i Hercegovine. Upravo su višedesetljetni osmansko-madžarski sukobi na ovom graničnom pojasu od 1463. do 1520. godine kao posljedicu imali i emigraciju domaćeg stanovništva izvan ovog područja. To je otvorilo mogućnost i potrebu pokretanja planskih imigracija usmjerenih u područje Doboj – Maglaj – Tešanj – Teslić a koje je pokrenula osmanska vlast. Pri tome se ne smije nikada isključiti mogućnost i ostanka dijela autohtonih stanovnika u području iz kojeg je pokrenut emigracijski proces. Ti *ostanici* predstavljali su svojevrsni populacijski prežitak (kontinuum) na navedenom području i oni su ostvarili svojevrsnu vezu između tla, mjesnih predanja i izvorne toponomastike i onomastike na jednoj strani i imigranata na drugoj strani. Važnost tog populacijskog prežitka koji je činio vezu prema bosanskom srednjevjekovlju je veoma velika. O demografskim promjena u 16. stoljeću na području Tešanjske i Maglajske *nahije* vidj. radove navedene u bilj. 37.

i stanje na terenu u navedeno vrijeme podrazumijevaju dvije mogućnosti: čin naseljavnja stanovništva koje je prije toga bilo naseljeno izvan ovog područja ili čin prihvatanja islama od strane mjesnog nemuslimanskog stanovništva.

Ako pretpostavimo da je Ahmed-paša navedenu *džamiju* podigao između 1639.-1642. godine, ili neposredno prije navedenih godina, tada se može postaviti pitanje koliko se broj stanovnika muslimana (članova *džemata*) u Kaloševcima mogao povečati tokom 69, odnosno 35 godina (do 1639.-1642. godine) u odnosu na popise iz 1570. i, posebno, 1604. godine? Može se zaključiti da je *džemat* u Kaloševcima ili ostavši na približnom broju iz 1604. godine ili svojim određenim povećanjem jednostavno činom svog postojanja, simbolički rečeno, „tražio" podizanje *džamije* u Kaloševcima. Već sam rekao da je osnivanje seoske *džamije* u Kaloševcima moglo biti potaknuto ili inicijativom stanovnikā sela Kaloševci (/budućeg/ mjesnog *džemata*) na poziv kojeg se odazvao Ahmed-paša, otac Mustafa-bega, ili inicijativom samog Ahmed-paše kao *vakifa* a u cilju zadovoljavanja potrebā stanovnikā sela Kaloševci (mjesnog već postojećeg *džemata*). Šta je od dvije navedene mogućnosti istinito danas nije pouzdano poznato. Ovaj uglednik (Ahmed-paša), koji je svojim porijeklom mogao biti iz selā Hrankovića ili Kaloševaca ili nekog drugog mjesta (uključujući i Tešanj), a u Tešnju je, po svemu sudeći, mogao biti samo nastanjen, podigao je dvije *džamiju* u Kaloševcima i Kruštici i/ili Hrankoviću. Ahmed-paša je mogao imati svoje posjede na području sela Hranković i/ili Kaloševci, uključujući i područje sela Kruštica. Nema pouzdanih podataka na temelju kojih bi se moglo zaključiti koje godine je podignuta navedena *džamija* u Kaloševcima. Očito je da je bila podignuta između 1639.-1642. godine ili nešto prije. O tome bi se nešto više, možda, moglo saznati iz konteksta u kojem se spominju obje *džamije* u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine a koji mi u ovom trenutku, nažalost, nije poznat.

Podaci koje donose popisi iz 1570. i 1604. godine po kojima je *mahala* Kruštica predstavljala dio sela Kaloševci i koja je 1570. godine imala: 13 muslimanskih kuća, 7 *mudžereda* i 7 nemuslimanskih kuća a 1604. godine imala 5 muslimanskih i 10 nemuslimanskih kuća[88] veoma su zanimljivi ali i važni. (Vidj. tabele 3 i 4) Iz navedenih podataka moglo bi se zaključiti da je spomenuto selo (*mahala* Kruščica) 1604. godine bilo manje naseljeno nego li će biti u vrijeme neposredno pred 1639.-1642. godinu. Ukoliko se prihvati takva mogućnost može se postaviti pitanje koji su bili razlozi za povećanje broja stanovnika ovog mjesta / sela Kruščica poslije 1604. godine? Da li se tu radi o prirodnom prirastu stanovništva ili doseljavanju određenog broja stanovnika sa strane danas nije poznato. Odnosno, kakvo je to postojeće stanovništvo koje je svojim brojem povećano, ali i hipotetičko doseljeno stanovništvo, bilo po svom porijeklu, društvenom položaju i vjerskoj pripadnosti?[89] Na temelju svega navedenog moglo bi se postaviti pitanje da li je

[88] Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., 342.

[89] Za migracije i njima izazvane demografske promjene u 16. stoljeću na području Tešanjske i Maglajske *nahije* vidj. radove navedene u bilj. 37.

osmanska vlast, možda, više ili manje uspješno, naselila određen broj stanovnika na područje sela Kruščica jer se za njih uskoro (oko 1639.-1642. godine ili nešto ranije) podiže *džamija* od strane Ahmed-paše kao *vakifa*. Da li su to stanovništvo činili njegovi brojem povećani muslimanski ili nemuslimanski činitelji koji su tokom vremena mogli prihvatiti islam ostaje otvoreno pitanje. Ako se prihvati pretpostavka o doseljavanju određenog broja novog stanovništva ostaju otvorena pitanja određenja područja iz kojeg isti dolaze (emigriraju, odnosno imigriraju) i njegove vjerske pripadnosti. Mogu se pretpostaviti dvije mogućnosti. Da li je tokom vremena od 1604. godine do nešto prije 1639.-1642. godine broj stanovnika muslimana u selu (*mahali*) Kruščica porastao toliko da je predstavljao toliko brojan /postojeći/ *džemat* da je potreba za podizanjem objekta *džamije* za njega bila u potpunosti opravdana i logična? Ili je, nasuprot tome, podizanje *džamije* u selu Kruščica predstavljalo cilj i imalo intenciju da se u ovom selu planski poveća broj muslimanskog stanovništva? Takav cilj i intenciju treba posebno promatrati kao mogućnost, odnosno, razlog u kontekstu činjenice o određenom (relativnom) smanjenju broja muslimanskog a povećanju nemuslimanskog stanovništva od 1570. do 1604. godine. Da li je i u slučaju sela (*mahale*) Kruščica seoska (*mahalska*) *džamija* mogla biti osnovana (podignuta) inicijativom stanovnika sela Kaloševci (i same *mahale* Kruščica, tj., članova /postojećeg/ mjesnog *džemata* Kruščica) na poziv koje se odazvao Ahmed-paša, otac Mustafa-bega? Ili je ista *džamija* bila podignuta inicijativom samog Ahmed-paše kao *vakifa* a u cilju zadovoljavanja potreba kako stanovnika većeg sela Kaloševci tako i /postojećeg/ mjesnog *džemata* u *mahali* Kruščica kao dijelu spomenutpog sela. Ovo pitanje za sada ostaje otvoreno. Nažalost, nema pouzdanih podataka na temelju kojih bi se moglo zaključiti koje godine je podignuta *džamija* u Kruščici. Bilo bi logično da je *džamija* mogla biti podignuta tokom ili nešto prije 1639.-1642. godine ali svakako ne previše dugo iza *džamije* u Kaloševcima. No, moguća je i njihova vremenski paralelna gradnja.

Ovdje iznesene relacije između Kaloševaca i Kruščice, odnosno *džamijā* u selima (mjestima) Kaloševci i *mahali* Kruščica predstavljale bi odraz organskih razvojnih procesā i zbivanjā ukoliko je *džamija* u Kruščici bila podignuta nešto kasnije (tj., vremenski iza) od *džamije* u Kaloševcima. Međutim, ukoliko su obje *džamije* bile podignute približno u isto vrijeme, što bi moglo izrazitije predstavljati odraz planskog graditeljskog aktivizma Ahmed-paše, tada bi relacije između spomenutih mjestā i *džamijā* izgledale znatno drugačije. U ovom trenutku bilo kakva razmišljanja o takvim odnosima koja ne bi bila temeljena na čvrstim dokazima ne bi imala smisla. Želio bih naglasiti da dimenzije objekata stare *džamije* u Bobarama i činjenično restituirane stare *džamije* u Kaloševiću sugeriraju zaključak da su oba objekta mogla biti građena približno u isto vrijeme. O ovom pitanju govorit ću u nastavku ovog teksta.

Na temelju svega navedenog može se postaviti pitanje šta je motiviralo Ahmed-pašu, oca Mustafa-bega, da u mjestima / selima Kaloševci i Kruščica podigne

dvije *džamije*? Ovdje se radi o seoskim *džamijama* čija konstrukcija i cijena izvedbe i opremanja nisu bile složene i visoke. Da li je Ahmed-paša u ovom slučaju djelovao kao *vakif* koji se odazvao pozivu stanovnika navedenih selā (mjestā), tj., (postojećih) mjesnih *džemata*, i u istima podigao dvije *džamije* ili je ovaj *vakif* djelovao vlastitom inicijativom tokom koje je podigao dvije *džamije* u navedenim selima za potrebe mjesnih *džemata*? U navedenom kontekstu otvara se i pitanje da li je Ahmed-paša na neki način osim za mjesto / selo Hranković bio vezan i za druga dva navedena mjesta - za selo Kaloševce uključujući i *mahalu* Krušticu? Iako se u *sidžilu* navodi da je Mustafa-beg, sin Ahmed-paše, iz sela Hranković potrebno je razmotriti neke druge mogućnosti po tom pitanju. Naime, Ahmed-paša je mogao biti: a) porijeklom iz sela Kaloševci (zajedno s *mahalom* Kruštica) ali su mu posjedi koje je uživao mogli biti dijelom i u selu Hranković ali i drugdje, b) stvarno porijeklom iz sela Hranković, c) iz Tešnja ali mu se dio posjeda koje je uživao mogao nalaziti i u selu Hranković, d) iz nekog drugog sela u blizini Tešnja i e) iz nekog daljeg mjesta izvan Tešanjske *nahije*! Sve navedene mogućnosti ne isključuju da je Ahmed-paša mogao biti vezan za selo Kaloševci i ženidbenim vezama. Da li je Ahmed-paša na jedan od navedenih načina bio vezan za Kaloševce pa je kao *vakif* koji djeluje u korist općeg dobra ovog (da li rodnog ?) mjesta, u istom podigao dvije *džamije*?

I, na kraju, treba napomenuti mogućnost da je Ahmed-paša mogao djelovati i po zahtjevu lokalne ili provincijalne osmanske vlasti da na području sela Kaloševci i njegovog zaseoka (*mahale*) Kruštica podigne dvije *džamije*!? Na takav aktivizam Ahmed-paša mogao je biti potaknut željom lokalne ili provincijalne osmanske vlasti da na određenim područjima Tešanjske *nahije* ojača određena muslimanska naselja u odnosu na (pretpostavljenu) nomadsku (*hajmansku*[90]) nemuslimansku većinu stanovništva nekih područja iste *nahije*.[91] Konkretno, mogao je to učiniti na području mjestā / selā Kaloševci i (*mahale*) Kruščica koja su u davno vrijeme predstavljala dio većeg sela Gornja Modriča. Ostale *mahale* mjesta / sela Gornja Modriča činile su: Gornja i Do(l)nja Radnja i Cerovica koje danas predstavljaju samostalna sela. Jedan od oblikā ojača(va)nja istih naselja moglo je biti i podizanje *džamijā* za potrebe mjesnog stanovništva, Tj., već činjenično (brojčano, brojem) postojećih *džemata*. U navedenom kontekstu povećanje broja muslimanskih stanovnika (postojećih ali i budućih *džematlija*)[92] u Kaloševcima i Kruščici moglo je zahtijevati i podizanje vjerskih objekata (*džamija*) za potrebe tih stanovnika. Pri tome je potrebno pretpostaviti mogućnost djelovanja Ahmed-paše i(ili) osmanske vlasti s ciljem i intencijom ojača(va)nja oslabljelog broja muslimanskog stanovništva u mjestu (*mahali*) Kruščica. (Vidj. tabele 3 i 4) Ahmed-paša je mogao podići navedne objekte i po zahtjevu

---

[90] Tur. *haymane*, izv. iz ar. imenice *hayma* sa značenjem šator i persijskog sufiksa - *ane*. U kontekstu u kojem je upotrijebljena složenica ima značenje nomadskog stanovništva.

[91] Prostorni raspored i struktura stanovnika današnjih brojnih selā razmještenih oko Tešnja kao da na to upućuju. Vidj. Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., 339 i d.

[92] Koristim izraz muslimanski *džemat* u kontekstu upotrebe termina *džemat* u određenju zajednica hrišćanskog / kršćanskog stanovništva – *hrišćanski / kršćanski džemat*.

osmanske vlasti. Međutim, potrebno je naglasiti da prema podatku kojeg sam dobio od profesora Ahmeda Aličića u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine stoji samo to da je Ahmed-paša podigao *džamije* u navedena dva sela. Pretpostavljeno podizanje dviju *džamija* od strane Ahmed-paše po zahtjevu pokrajinske osmanske vlasti također bilo bi riješeno (ostvareno) kroz instituciju *vakufa* kao i uobičajeni način uvakufljenja *džamija* na temelju osobnog *nijjeta*. Stoga je teško govoriti o karakteru navedenih *džamija* koji bi bio određen razlozima njihovog podizanja (osobni *nijjet* ili zahtjev pokrajinske osmanske vlasti). U daljnjim istraživanjima, posebno po priželjkivanom i očekivanom objavljivanju prijevoda Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine, bit će potrebno obratiti pažnju na kontekst u kojem se spominju navedene ličnosti i toponimi te sami čin uvakufljenja *džamijā*. Podatke koje donosim na temelju susretljivosti profesora Ahmeda Aličića nisam mogao promatrati u određenom kontekstu u okviru kojeg se spominju u *sidžilu* jer mi isti kontekst nije poznat.

Na temelju podatka iz Tešanjskog *sidžila*, prevedenih od strane Ahmeda Aličića, da je Ahmed-paša u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica, tj., u seoskoj okolini Tešnja, sagradio 2 *džamije* te da je njegov sin Mustafa-beg, po svemu sudeći, dao podići *džamiju* u Tešnju moglo bi se, kao što sam već rekao, u Ahmed-paši i njegovom sinu Mustafa-begu vidjeti domaće ljude koji osim u Tešnju grade *džamije* „i“ po selima. Ili obrnuto, to su domaći ljudi koji osim što po selima u okolini Tešnja grade *džamije* čine to „i“ u samom mjestu (*kasabi*) Tešanj! Nije poznato da li je Mustafa-beg dao podići *džamiju* u *kasabi* Tešanj uz pomoć oca Ahmed-paše. Ta *džamija* će po nekim mišljenjima kasnije biti poznata (i) pod imenom Avdi-paše (?).[93] Međutim, to ne potvrđuju nikakvi povijesni podaci pa se to može samo pretpostaviti!

Činjenica da je Mustafa-begov otac Ahmed-paša (već ?) mogao podići dvije *džamije* u navedenim selima, a možda i treću u Hrankoviću, govori o relativno bogatom graditeljskom aktivizmu članova ove porodice. Ostaje samo pitanje da li su objekt Mustafa-begove (da li buduće Avdi-pašine ?) *džamije* i *vakuf* za nju (?) mogli biti utemeljeni, odnosno mogli nastati prije nego li je njegov (Mustafa-begov) otac Ahmed-paša dao podići *džamije* u selima Kaloševci i Kruštica, ili poslije podizanja istih *džamija*? Moglo bi se pretpostaviti da je i objekt Mustafa-begove *džamije* u Tešnju mogao nastati uz potporu samog Ahmed-paše iako taj objekt, prema Ahmedu Aličiću, nosi ime njegovog sina Mustafa-bega a ne njega (tj., Ahmed-paše) kao mogućeg stvarnog (istinskog) *vakifa*? Objekt Mustafa-begove *džamije* u Tešnju, kao i *vakuf* za istu, bili bi, kao što je već rečeno, nešto manji, odnosno skromniji. Skromnost pretpostavljenog objekta Mustafa-begove *džamije* u Tešnju i pretpostavljenog *vakufa* za istu mogla bi posebno dolaziti do izražaja ukoliko su iz zajedničkih porodičnih sredstava Ahmed-paše i sina mu Mustafa-bega nešto ranije bile podignute *džamije* u selima Kaloševci i Kruštica i/ili Hranković. Ovdje se, očito, moglo raditi o svojevrsnom „razlijevanju“ sredstava namijenjenih za opće dobro (za uvakufljenje)

[93] Vidj. Mirza Hasan Ćeman, *Abdullah-pašina (Avdi-pašina) džamija u Tešnju*.... U štampi.

koja se plasiraju preko institucije *vakufā*. Stoga su, po svemu sudeći, i *džamije* u selima Kaloševci i Kruštica i/ili Hranković i Mustafa-begova *džamija* u Tešnju, kao i *vakuf* koji je, prema Ahmedu Aličiću, bio ustrojen za istu *džamiju* u Tešnju, ostali u skromnoj izvedbi i skromnom financijskom iznosu. Pri tome je potrebno naglasiti da je Avdi-pašina *džamija* u Tešnju, ukoliko ona zaista predstavlja Mustafa-pašinu, odnosno Mustafa-begovu *džamiju*, bila građena kao nešto veći i konstrukcijski i dekoracijski nešto složeniji objekt nego li su to mogle biti *džamije* u Kaloševcima i Kruščici i/ili Hrankoviću. Očito je njeno podizanje u urbanoj sredini zahtijevalo nešto veću i solidniju gradnju. Pri tome je ostvareni slijed prvenstva podizanja objekata, u *kasabi* ili u spomenutim selima, jako važan. Očito je da svi objekti nisu mogli biti a niti su morali biti u potpunosti podignuti istovremeno pa se njihovo podizanje, svakako, moglo odraziti na njihov obim i kvalitetu izvedbe i oni se trebaju promatrati u kontekstu mogućeg postojanja gotovih financijskih sredsta za njihovo podizanje ili u kontekstu prikupljanja sredstava za njihovo podizanje kroz određeno vrijeme potrebno za taj čin**.** Slijed podizanja objekata ne može se utvrditi ali je očito da graditeljska moć i moć uvakufljenja financijskih sredstava za *vakuf* od strane kako Ahmed-paše tako i sina mu Mustafa-bega nisu mogli i morali bili izrazito veliki. O razlozima za ovu moguću povezanosti oca Ahmed-paše i sina Mustafa-bega kroz čin pretpostavljenog uvakufljenja navedene *džamije* u Tešnju ne može se pouzdano govoriti. Da li je to moglo predstavljati odraz upućenosti sina (Mustafa-bega) na oca (Ahmed-pašu) ostaje da se samo pretpostavlja. Sve što bi se moglo reći bez utemeljena u povijesnim izvorima predstavljalo bi samo neutemeljenu hipotezu. Naravno, sve se to razmatra uvjetno i to u kontekstu činjenice da su otac (Ahmed-paša) i sin mu (Mustafa-beg) mogli djelovati zajedno i u skladu sa zajedničkim interesima za postizanje općeg dobra, kako žitelja Tešnja tako i žitelja mjestā / selā Kaloševci i njegove *mahale* Kruščica i/ili mjesta / sela Hranković. Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine, prema Ahmedu Aličiću, upravo govori o njihovom aktivizmu kroz dva ustrojena *vakufa*.

Kada se govori o pitanjima strukture stanovništva na području Tešnja potrebno je poći od vremena osmanskog osvajanja područja Tešnja i njegovog uključena u strukture osmanske političke vlasti i ekonomskog sistema. O tome je dosta pisao Adem Handžić. Pored općih prilika u sjeverenoj Bosni Adem Handžić donosi mišljenje o vremenu dolaska Tešnja pod osmansku vlast (između 1512. i 1521. godine) te govori o prilikama na području Maglajske i buduće Tešanjske *nahije*.[94] Adem Handžić kaže: „*Definitivno osvojeno tešanjsko područje bilo je prvobitno pripojeno maglajskoj nahiji. To je jasno ne samo iz činjenice što su u popisu iz 1528-1530. godine pored maglajske ne spominje i tešanjska nahija, premda su tim popisom bila obuhvaćena i znatno zapadnija područja od Tešnja, nego se u fermanu od 23. jula 1533. godine, povodom izdavanja carske temlikname Husrev-begu, izričito navodi tešanjsko područje u okviru maglajske nahije. Međutim, u samoj Husrev-begovoj*

[94] Adem Handžić, *Gazi Husrev- begovi vakufi Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću ...*, 161-162.

vakufnami iz približno istog vremena, za tešanjsko područje se kaže da je u tešanjskoj nahiji pa je jasno da je tešanjska nahija približno u to vrijeme administrativno formirana. Sama ta činjenica jasno govori da se turska vlast na tešanjsko područje proširila iz Maglaja, odnosno govori ujedno da su maglajski vlasi znatno doprinijeli osvojenju Tešnja, u čije su se područje zatim proširili i naselili. Maglajski vlasi, koji su pripadali sandžak-begovu hasu, još i prije 1516. godine bili su se proširili u susjedne nahije: Ozren, Trebetin (područje s lijeve strane [rijeke] *Bosne, nasuprot Maglaju), zatim nahiju Usoru (područje zapadno od Tešnja, između* [rijeka] *Usore i Male Usore) i Vrbanju (Kotor – Varoš). A to znači, da ako do te godine tešanjsko područje i nije bilo potpalo pod tursku vlast, ono je već dobrim dijelom bilo zaobiđeno i okruženo. Ovdje, uvodno samo napominjem te činjenice, koje su općenito važne. One doprinose boljem razumijevanju demografske i privredne strukture tešanjskog područja u ovom ranom periodu*".[95] Svoje izlaganje o tešanjskom području Adem Handžić zaključuje kako slijedi: „*Zbog relativno dugo vremena nestabilizovane političke situacije na toj krajini* [uz sjevernu granicu prema Madžarskoj kraljevini], *mi nemamo jasnu predodžbu o tešanjskoj nahiji ni iz opširnog popisa bosanskog sandžaka od 1540-42. godine, premda su sama njena varoška naselja Tešanj i Doboj, bila pojedinačno popisana kako 1528-30. tako i 1540-42. godine. Tek popisom iz 1570. godine imamo jasan teritorij tešanjske nahije i pregled naselja u njenim okvirima. Moguće je ta šutnja prvih popisa dolazila i otuda što je Husrev-begov vakuf, osnovan početkom četvrtog decenija* [16. stoljeća], *obuhvatao u toj nahiji većinu naseljenih mjesta, koja su zbog toga bila privilegovana (serbest) od bilo kakvih popisivanja i miješanja u to pitanje*".[96] U kontekstu izlaganja o prilikama na osmansko – madžarskoj graničnoj liniji u sjevernoj Bosni u drugoj polovini 15. i početkom 16. stoljeća i o migracijskim procesima Adem Handžić dalje kaže: „*Zbog strategijske važnosti te oblasti* [krajine, odnosno područja oko gradova Maglaja, Doboja i Tešnja] *Turci zatim usmjeravaju ovamo i koloniziraju brojnije skupine vlaha – stočara da čuvaju tu krajinu*".[97]

---

[95] Adem Handžić, Nav. dj., 162. O povijesti Tešnja i Maglaja te migracijama i demografskim promjenama na području Tešanjske i susjedne Maglajske *nahije* u 15. i 16. stoljeću vidj. radove navedene u bilj. 37.

[96] Adem Handžić, Nav. dj., l. c. Up. i ostala djela navedena u bilj. 37.

[97] Adem Handžić, Nav. dj., l. c. O zbivanjima u području sjeverne Bosne i Posavine, pored navedenog, vidjeti i druge radove Adema Handžića ali i drugih istraživača, koji su navedeni u prethodnoj bilj. 37.

PITANJE POSTOJANJA *VAKUFA* ZA AHMED-PAŠINE *DŽAMIJE* U KALOŠEVCIMA I KRUŠTICI

O mogućoj povezanosti oca Ahmed-paše i sina Mustafa-bega kao *vakifā* koji su djelovali kroz čin uvakufljenja *džamijā* u mjestu / selu Kaloševci i *mahali* Kruštica kao dijelu Kaloševaca od strane Ahmed-paše kao *vakifa* i uvakufljenja *džamije* u Tešnju od strane Mustafa-bega kao *vakifā* nema mnogo podataka u objavljenoj literaturi. Pri razmatranju ovih veza potrebno je voditi računa i o pretpostavljenom (mogućem) djelovanja Ahmed-paše kao *vakifa* u mjestu / selu Hranković. Samo Osman Sokolović spominje Ahmed-pašu i Mustafa-bega. Osman Sokolović kratko govori o uvakufljenju određenih sredstava od strane Mustafa-bega, „*za razne popravke (česme, puta, hana, džamije) i rasvjetu ...*".[98] Kao što sam već rekao nije jasno da li se ovdje radi o uvakufljenju sredstava za održavanje (poprake) vlastite *džamije* ili općenito za sve *džamije* po potrebi ali i *česmi*, puteva i *hanova*. Prema mišljenju profesora Ahmeda Aličića radi se o uvakufljenju sredstava za održavanje (popravke) vlastite *džamije*. Osman Sokolović za Ahmed-pašu samo kaže da je iz (sela) Hrankovića.[99] Osman Sokolović ne govori ništa o podizanju *džamijā* u selima (mjestima) Kaloševci i (*mahali*) Kruštica što je veoma zanimljivo. On samo spominje postojanje ovih sela / mjesta. Donošenjem činjenično nedovoljno povezanih izvadaka iz *sidžila* Osman Sokolović je javnosti izneo samo sažete podatke bez navođenja kontekstā u kojima se oni spominju. On se usredotočio samo na istraživanje ekonomskih prilika u Tešnju u vremenu kojeg pokriva spomenuti *sidžil*. Na taj način on je izostavio navovođenje drugih ključnih podataka važnih za razumijevanje prilika i odnosa koje *sidžil*, očito, sadrži. Iz prijevoda dijela *sidžila* koji se odnosi na Mustafa-bega i oca mu Ahmed-pašu, kojeg je sačinio Ahmed Aličić, vidljivo je da je Ahmed-paša podigao dvije *džamije* u navedenim selima. Nije mi poznato da li se u navedenom *sidžilu* govori o bilo kakvim sredstvima uvakufljenim za održavanje navedenih *džamija*. Stoga se može zaključiti da nije jasno da li su osim čina podizanja navedenih *džamija* bila uvakufljena bilo kakva financijska ili druga sredstva za njihovo održavanje. Konačnu informaciju o navedenom morat ćemo čekati do objavljivanja prijevoda Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine.

U knjizi o Abdulah-pašinoj (Avdi-pašinoj) *džamiji* u Tešnju[100] naglasio sam da se među podacima i komentarima koje donose pojedini istraživači o *vakufima džamija* u Tešnju posebno zanimljivim čini da Aladin Husić ne donosi nikakav podatak o

---

[98] Osman Sokolović, *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća*, 127.
[99] Osman Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća*," 170.
[100] Vidj. Mirza Hasan Ćeman *Abdullah-pašina (Avdi-pašina) džamija u Tešnju*.... U štampi.

vakufu Mustafa-bega za njegovu (?) *džamiju* u Tešnju, niti donosi bilo kakav podatak o Ahmed-paši koji je, prema Ahmedu Aličiću, dao podići dvije *džamije* u selima (mjestima) Kaloševci i (*mahali*) Kruštica.[101] Također sam naglasio da kako Aladin Husić donosi izvor o kontroli *vakufa* iz 1757. godine očekivalo bi se da se u istom dokumentu nalaze određeni podaci i o *vakufu* Mustafa-bega za njegovu *džamiju* u Tešnju kao i o podizanju *džamija* u selima Kaloševci i (*mahali*) Kruščica i/ili Hranković.[102] Naravno, ukoliko se prihvati da se čin uvakufljenja određenih sredstava od strane Mustafa-bega namijenjenih „*za razne popravke (česme, puta, hana, džamije) i rasvjetu* ...", u stvari, odnosi na njegovu *džamiju* kako to smatra Ahmed Aličić. Međutim, Aladin Husić ne donosi nikakve podatke iz kojih bi bilo vidljivo da spomenuti dokument o kontroli *vakufā* iz 1757. godine na bilo koji način spominje Mustafa-begov i Ahmed-pašin *vakuf*, tj., *vakufe*.[103] Zašto je to tako u ovom trenutku nemam saznanja. Pretpostavljam da razlog za navedeno može biti dvojak. Prvo: moguće je da Aladin Husić nije upoznat s podacima koje donosi Tešanjski *sidžil* a koji se odnose kako na *vakuf* Mustafa-bega za njegovu (?) *džamiju* tako i na čin podizanja *džamija* u selima /mjestima Kaloševci i (*mahali*) Kruštica i/ili Hranković od strane *vakifa* Ahmed-paše. Kao razlog za nepoznavanje podataka koje sadrži Tešanjski *sidžil* naveo sam moguću nedostupnost istog *sidžila* za širu javnost pa time i za Aladina Husića.[104] Međutim, moglo bi se očekivati da je Aladin Husić bio upoznat s podacima o Mustafa-begu i Ahmed-paši koje donosi Osman Asaf Sokolović u svom radu a iz kojih je vidljivo da je Mustafa-beg uvakufio određena sredstva "*za razne popravke (česme, puta, hana, džamije) i rasvjetu* ..." u Tešnju.[105] Može se pretpostaviti da je Aladin Husić protumačio podatak kojeg je iz *sidžila* objavio Osman Sokolović na način da se iz istog podatka ne može govoriti o uvakufljenju za vlasitu *džamiju* već općenito za sve *džamije* po potrebi ali i *česme*, puteve i *hanove*. Također, Osman Sokolović nigdje ne navodi da je Ahmed-paša dao podići dvije *džamije* u navedenim selima.[106] Osim toga, naveo sam i drugu mogućnost po kojoj spomenuti izvor o kontroli *vakufa* u Tešnju kojeg citira Aladin Husić ne donosi nikakav podatak o *vakufu* Mustafa-bega za njegovu (?) *džamiju* niti bilo kakav podatak o Ahmed - Pašinom *vakufu* za održavanje *džamija* za koje je se pretpostavlja da ih je ovaj *vakif* podigao u selima (mjestima) Kaloševci i (*mahali*) Kruštica i/ili Hrankoviću.[107] Stoga je sasvim logično očekivati da Aladin Husić ne spominje niti navedeni Mustafa-begov *vakuf*, koji je, inače, na poseban način spomenut kod Osmana Sokolovića, niti pretpostavljeni

---

[101] Aladin Husić, *Tešanjski vakufi*, 41 i d. passim.
[102] Aladin Husić, Nav. dj., l. c. s citiranjem navedenog izvora..
[103] Aladin Husić, Nav. dj., l. c.
[104] Kao što sam naveo u uvodnom dijelu knjige navedeni *sidžil* nije bio dostupan ni meni.
[105] Osman Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća*, 170; Osman Asaf Sokolović, *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća*, 127.
[106] Osman Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća*, 170; Osman Asaf Sokolović, *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća*, passim.
[107] Aladin Husić, Nav. dj., l. c. s citiranjem navedenog izvora.

Ahmed-pašin *vakuf* za održavanje *džamija* u navedenim selima za kojeg nije sigurno da li je uopće postojao. Kako, po svemu sudeći, Aladinu Husiću podaci koje donosi Tešanjski *sidžil* nisu bili poznati iz opravdanih razloga koji su ovdje navedeni iste nije mogao niti komentirati na ravni uvida u izvor. Napomene po pitanju izostanka podataka u dokumentu o kontroli *vakufā* koji bi se odnosili na Mustafa-begov i pretpostavljeni Ahmed-pašin *vakuf*, ukoliko su oba zaista i postojala kao *vakufi* za jasno određene *džamije* (Mustafa-begovu u Tešnju i Ahmed-pašine u Kaloševcima i Kruštici i/ili Hrankoviću), završio sam naglaskom (konstatacijom) da mi navedeni izvor nije bio dostupan kako bih ga dao na prevođenje i potom proveo daljnju analizu podataka.

Kako objasniti izostanak spominjanja Ahmed-pašina *vakufa* za *džamije* u selima (mjestima) Kaloševci i (*mahali*) Kruštica i/ili Hrankoviću u dokumentu o kontroli *vakufā* iz 1757. godine? Prije svega potrebno je naglasiti da prema radu Osmana Sokolovića taj *vakuf* nije niti spomenut, tj., ne zna se da li je uopće postojao. Također, Ahmed Aličić u prevođenju određenog dijela Tešanjskog *sidžila* kaže samo to da je Ahmed-paša podigao dvije *džamije* u navedenim selima. Prema svemu navedenom moguća su dva hipotetička zaključka. Prvo: u Tešanjskom *sidžilu* ne spominje se *vakuf* ustrojen za održavanje *džamijā* koje je dao podići Ahmed-paša u selima (mjestima) Kaloševci i (*mahali*) Kruštica i/ili Hrankoviću. Prema navedenom sasvim je logično da se taj *vakuf* iz istog razloga ne može niti spominjati u dokumentu o kontroli *vakufa*. Drugo: ukoliko je, ipak, na neki način postojao (bio ustrojen) Ahmed-pašin *vakuf* za održavanje navedenih *džamijā*, iako o tome nemamo svjedočanstva ili se ista kriju u *sidžilu* u kontekstu spominjanja djelovanja Ahmed-paše, tada je isti pretpostavljeni *vakuf* mogao tokom vremena prestati postojati, tj. ugasiti se. Naime ako je Ahmed-paša ustrojio *vakuf* iz kojeg su se, pretpostavimo (prihvatimo to kao hipotezu), trebale održavati *džamije* u selima (mjestima) Kaloševci i (*mahali*) Kruštica i/ili Hrankoviću, i ako je taj *vakuf* bio skroman 1639.-1642. godine, tada je njegovo finansijsko stanje nakon 1699. godine moglo biti veoma problematično a finansijske mogućnosti za daljnje održavanje spomenutih *dažmija* veoma upitne. Poznato je da je 18. stoljeće vrijeme političke, ekonomske i opće društvene krize koje su kao posljedicu imale i krizu *vakufā* – posebno tokom i nakon Velikog Bečkog rata 1683./1684. -1699. godine. Stoga je pretpostavljeni Ahmed-pašin *vakuf* za navedene *džamije* u Kaloševcima i Kruštici, za kojeg pretpostavljam da je bio ustrojen na relativno skromnom novčanom iznosu, mogao tokom vremena osiromašiti i biti u krizi tako da nije imao snage da se iz njega održavaju spomenute dvije *džamije*. Situacija bi se znatno usložila ukoliko bi se prihvatila pretpostvaka o mogućem podizanju *džamije* u selu Hranković i utemeljenju *vakufa* za nju od strane Ahmed-paše. Drugim riječima isti pretpostavljeni *vakuf* se mogao ugasiti. Gašenje *vakufa* moglo bi biti razlog zašto Ahmed-pašin *vakuf*, ukoliko je uopće i postojao, nije spomenut u dokumentu o kontroli *vakufa* iz 1757. godine. Kao što sam rekao u vezi Mustafa-begova *vakufa* neka pretpostavljena ranija kontrola *vakufā* u Tešnju (o kojoj danas nemamo saznanja)

mogla je konstatirati gašenje pretpostavljenog Ahmed-pašinog *vakufa* za dvije *džamije* u selima (mjestima) Kaloševci i (*mahali*) Kruštica i/ili Hrankoviću pa stoga u dokumentu iz 1757. godine nije moralo biti konstatirano da je isti *vakuf* postojao, odnosno da je s vremenom ugašen.

ARHITEKTONSKE ODLIKE *DŽAMIJE* U BOBARAMA (KRUŠTICI ?)

Prva („nova“ ?) *džamija* u selu Kalošević (podignuta 1970. godine) i nova *džamija* u Bobarama (podignuta 1984. godine) predstavljaju uobičajene tipove *džamija* koje su na području Bosne i Hercegovine podizane tokom 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća. Iste su zidane ciglom ili ciglenim blokovima i danas su pokrivene falcovanim[108] crijepom. Dimenzije *džamija* su kako slijedi**:** nova *džamija* u Kaloševiću - dužina 13 m x širina 9,06 m i nova *džamija* u Bobarama - dužina 14,5 m x širina 12,5 m. Obje *džamije* imaju jedinstveni prostor za vjernike, ulazni trijem sa *sofama* i *minaret*. Orijentacija nove *džamije* u Kaloševiću je od 125,11º do 126,53º a nove *džamije* u Bobarama je 150,60 do 152,68º. Nasuprot tome orijentacija stare *džamije* u Bobarama je od 134,93º do 137,95º, tj. sa središnjom orijentacijom preko linije ulazna vrata - *mihrab* od 133,97º.[109] (Vidj. sl. 5, 6)

Stara *džamija* u selu Bobare, za koju ne znamo kada je tačno podignuta, a za koju pretpostavljam da je njen *vakif* Ahmed-paša, danas je sačuvana samo u svojim temeljnim dijelovima. (Vidj. sl. 6, 7, 8) Može se samo pretpostviti da je *džamija* do njenog rušenja prije 1984. godine bila pokrivena ili *falcovanim* ili *biber* crijepom. Ukoliko se ovdje spomenuti prvi način pokrivanja prihvati kao mogućnost tada se može postaviti pitanje da li je zbog korištenja *falcovanog* ili eventualno nešto ranije *biber* crijepa krovna konstrukcija stare *džamije* u Bobarama morala biti prerađena (ojačana) kako bi izdržala veća opterećenja navedenih oblika crijepa? Naime, smatram da je izvorno *džamija* mogla biti pokrivena drvenim pokrovom tipa *šindra* (*šimla*) koji je nešto lakši nego li navedeni tipovi crijepa. Površina groblja stare *džamije* u Bobarama koristi se danas, kao što sam rekao, jednim dijelom kao prostor za odvijanje *dženaza namaza* na mjesnom groblju i na njemu je postavljena drvena kostrukcija koja ima funkciju *mejjit taša*.[110] Vanjske dimenzije temeljnih ostataka stare *džamije* su: dužina 11,05 m i širina 8,64 m. Unutarnje dimenzije prostora za vjernike su: dužina 7,75 m i širina 7,34 m. Dimenzije ulaznog trijema s malim *sofama* su unutarnja širina:

---

[108] Izv. iz njem. *falzen*, sa značenjem preklopiti. O ovom pitanju već sam govorio o prethodnim dijelovima teksta.

[109] Mjerenja orijentacije *džamijā* i drugih objekata, osciliraju ovisno o tome da li se isti mjere (uz)duž dva bočna zida ili preko uzdužne osi (tj., sedla) krova ili čak kompasnim smjeranjem pravca od sredine ulaznih vrata preko središta *mihraba*.

[110] *Mejjittaš, mejtaš,* izv. iz tur. *meyyit* (mrtvac, umrla osoba) + *taşi* (kamen) sa značenjem „mrtvački kamen,“ odnosno konstrukcije izvedene u kamenu unutar ili u blizini *harema džamije* na koju se odlaže *tabut* s umrlom osobnom (*meyyit*) za vrijeme klanjanja *dženaza namaza*. Istim imenom ponekad se označava i prostor na kojem se nalazi ovaj kamen te, ponekad, i dio naselja, npr., Mejtaš u Sarajevu. *Mejtaš* se mogao nalaziti unutar *harema džamije* ili izvan njega, tj., u njihovoj neposrednoj blizini istih.

7,34 i unutarnja dubina 1,35 m (bez debljine temeljnog zida na ulazu - s njegovom debljinom dubina trijema iznosi 2 m). Ako bi se promatrao samo prostor za vjernike *džamije* (tj., bez ulaznog trijema) tada su njegove dimenzije: dužina 9,05 m i širina 8,64 m. Temeljni zidovi stare *džamije* danas su u cilju njihove zaštite pokriveni cementnim malterom (žbukom). Zbog nepreciznog nanošenja i sadašnje derutnosti malternog sloja preko temeljnih zidova njihova debljina se kreće između 65 do 70 cm. Pri mjerenju uzeta je vrijednost od 65 cm debljine temeljnih zidova. Temeljni dijelovi imaju visinu na zarvani ispred *džamije* oko 15-20 cm, dok na padinskom dijelu iza *mihraba džamije* visina iznosi najviše oko 35 – 40 cm (ovisno o tački mjerenja). U vizualnoj analizi temeljnih dijelova *džamije* nije zamijećen istak za temelje prizidanog *minareta*. Na temelju toga moglo bi se pretpostaviti da je *džamija* mogla imati drveni *minaret* koji je izbijao iz drvene krovne konstrukcije koja je u početnoj fazi svog postojanja mogla imati drveni pokrov izveden u *šindri* (*šimli*) a kasnije on je mogao biti riješen upotrebom tzv. *biber* ili *falcovanog* crijepa. Da bi se nešto više moglo govoriti o temeljnim ostacima a time i cijele konstrukcije stare *džamije* u Bobarama bilo bi potrebno provesti arheološka iskopavanja na ovoj lokaciji. (Vidj. sl. 6, 7, 8, 9)

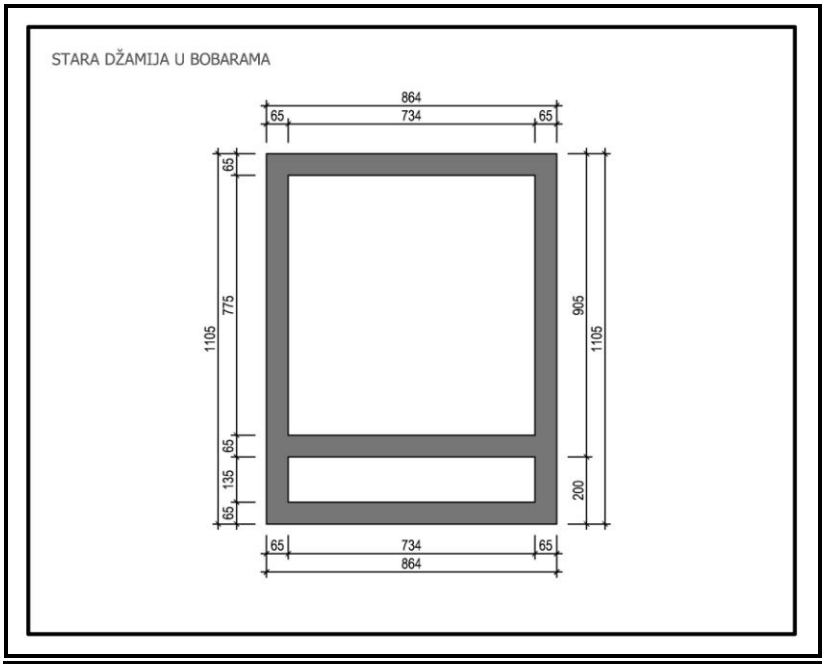

Slika 9. Bobare – tlocrt stare *džamije*. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: MrArch, dipl. ing arh. Lajla Padalo.

ARHITEKTONSKE ODLIKE PRETPOSTAVLJENE *DŽAMIJE* U KALOŠEVCIMA (?)

Uporedo s argumentima kojima podupirem postojanje *džamije* u Kaloševcima (Kaloševiću), koji su izloženi u iznesenim analizama, mogu navesti i podatke vidljive na samom terenu za koje smatram da nisu upitni a koji proizilaze iz uporedbe veličina (dimenzija) objekata stare *džamije* u Bobarama i nove imamske kuće, odnosno objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177 u Kaloševiću. (Vidj. sl. 9, 10 i tabelu 5)

Iz priložene tabele uporednih dimenzija navedenih objekata vidljivo je da su njihove dimenzije skoro u centimetar identične. Pri tome je potrebno napomenuti da je objekt nove imamske kuće u Kaloševiću koji je sagrađen prije 1992. godine[111] iznad temelja objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177 nešto (neznatno) kraći. Moglo bi se zaključiti da isti objekt tokom izgradnje nije (?) zahvatio cjelokupnu površinu nekadašnjeg objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) sagrađenog u prošlosti na nekadašnjoj parceli br. 177. Izvan gabarita objekta nove imamske kuće kao da je ostao ulazni trijem pretpostavaljene (hipotetičke) stare *džamije* u Kaloševiću. Pri gradnji novog objekta kao da je on bio i nešto slučajno „zakrenut“ u odnosu na uzdužnu os ranijeg postojećeg objekta na parceli br. 32 podignutog kao „*vakuf – mekteb*”. Također, moglo bi se pretpostaviti da je zbog ovog „zakretanja“ objekta nove imamske kuće izvan gabarita objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) dio temeljnih struktura starog objekta ranijeg postojećeg objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) podignutog na parceli br. 177 mogao ostati izvan objekta današnje nove imamske kuće u Kaloševiću. Tj., navedena dva objekta nisu se u temeljima poklopili u najvećoj mogućoj mjeri. Nema sumnje da su se gabariti oba objekta, ipak, u najvećoj mjeri poklopili. Pod objektom br.. 32 („*vakuf – mekteb*“) podignutim na parceli br. 177 podrazumijevam obnovljeni objekt (stare) *džamije* ili novopodignuti objekt *mekteba* koji je bio izgrađen na temeljima nekadašnje (stare) *džamije* u Kaloševiću. Ako se dužini nove imamske kuće u Kaloševiću (odnosno objektu „*vakuf – mekteba*“) „doda“ hipotetički ulazni trijem dužine (dubine) od 2 m tada se dobije hipotetička dužina nekadašnjeg objekta br. 32 (tj., objekta stare *džamije*) za kojeg smatram da je postojao na nekadašnjoj parceli br. 177. Ta dužina iznosi 11,06 m što je skoro identično dužini stare *džamije* u Bobarama mjerene s ulaznim trijemom. Pri mjerenju može se zamijetiti da se dužine oba objekta razlikuju samo za 1 cm dužine i za 4 cm širine (stara *džamija* u Bobarama - 8,64 m : „nova“ imamska kuća u Kaloševiću - 8,60 m). (Vidj. sl. 9, 10, 11, 12 i tabelu 6)

Na temelju podataka iz povijesnih izvora, analize stanja i provedenih mjerenja na terenu moguće je danas, dosta utemeljeno, činjenično (tj., faktografski) restituirati

[111] Prema informacijama dobijenim od žitelja Kaloševića tokom ljeta 2013. godine.

„staru“ *džamiju* u selu Kaloševci za koju smatram da je bila podignuta djelovanjem *vakifa* Ahmed-paše između 1639. i 1642. godine ili nešto ranije. Dimenzije nove imamske kuće u Kaloševiću sagrađene prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177 poklapaju se u visokom stepenu podudarnosti s dimenzijama stare *džamije* u Bobarama. To poklapanje je skoro 100% u području dimenzija gabarita nove imamske kuće i dimenzija gabarita unutarnjeg prostora za vjernike stare *džamije* u Bobarama.

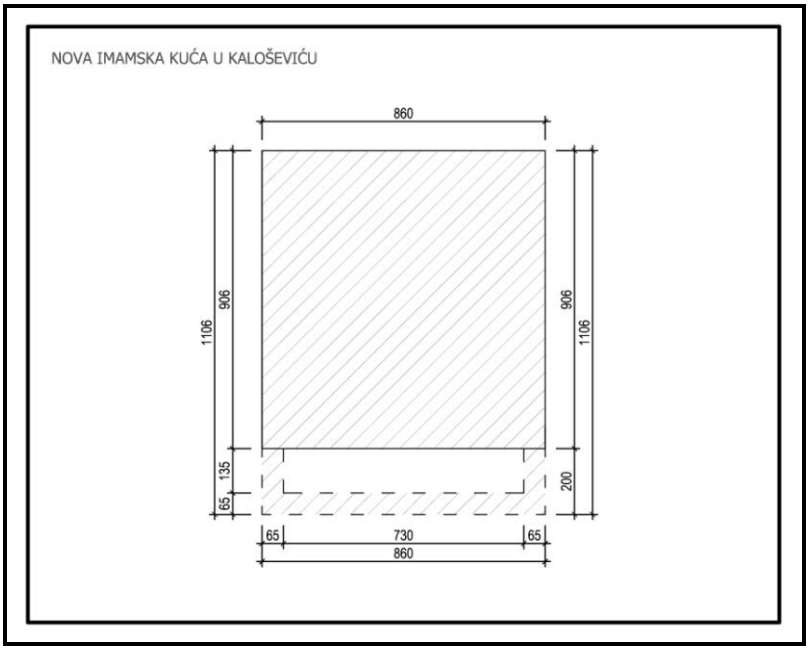

Slika 10. Kalošević – dimenzije nove imamske kuće. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: MrArch, dipl. ing arh. Lajla Padalo.

Suštinska razlika postoji u činjenici da stara *džamija* u Bobarama ima manji ulazni trijem sa *sofama* dok ovakav konstrukcijski detalj u slučaju (pra)stare (hipotetičke) *džamije* u Kaloševiću (tj., danas nove imamske kuće) očito nije postojao jer nije zabilježen u izvorima a niti pronađen na terenu. Na lokalitetu oko nove imamske kuće do danas nisu provedena arheološka iskopavanja. No, to ne znači da takav trijem nije mogao postojati u slučaju stare (hipotetičke) *džamije* u Kaloševiću (tj., danas nove imamske kuće). Naime, dimenzije nove imamske kuće u Kaloševiću, za koju smatram da je podignuta iznad temelja objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177, poklapaju se skoro 100% samo s dimenzija unutarnjeg prostora za vjernike stare *džamije* u Bobarama. Drugim riječima kod „stare“ *džamije* u

Kaloševiću“ nedostaje hipotetički ulazni trijem dužine (dubine) od 2 metra da se gabariti oba objekta 100% poklapaju i na taj način pružaju osnovicu za zaključivanje da su stare *džamije* u Bobarama (Kruščici ?) i Kaloševiću (Kaloševcima) bile 100% jednake po dimenzijama a po svemu sudeći i po njihovom tipu.

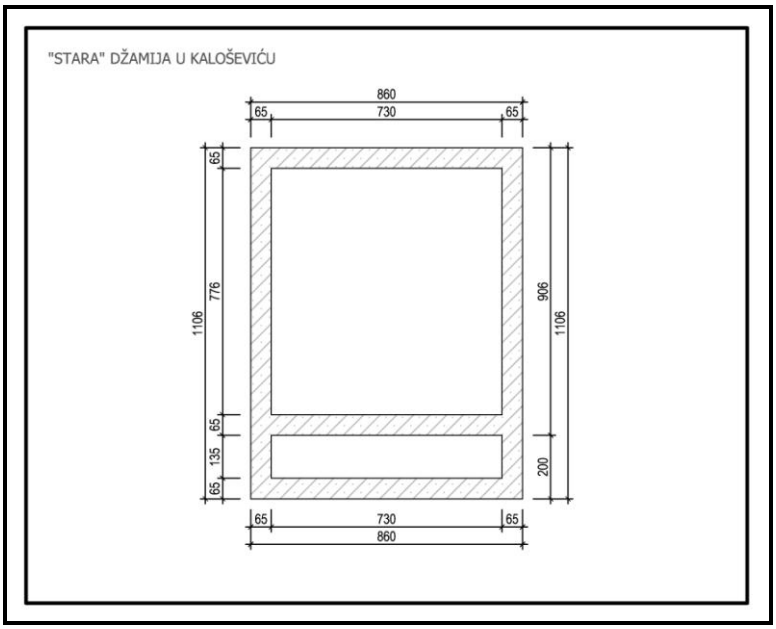

Slika 11. Kalošević – zamišljena rekonstrukcija temelja stare *džamije*. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: MrArch, dipl. ing arh. Lajla Padalo.

Kako objasniti nedostatak hipotetičkog ulaznog trijema dužine (dubine) od 2 metra u odnosu na novu imamsku kuću u Kaloševiću sagrađenu prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177? Postoje četiri moguća objašnjenja za ovaj nedostatak:

Prvo**:** moguće je da je hipotetički ulazni trijem (pra)stare *džamije* u Kaloševiću dužine (dubine) od 2 metra izvorno postojao ispred prvog objekta *džamije*, na temeljima kojeg je u mlađim razdobljima mogla biti obnovljena *džamija* ili podignut objekt br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177 kako to potvrđuje austro – madžarska katastarska mapa iz 1882. godine. Može se pretpostaviti da je novi objekt br. 32 („*vakuf – mekteb*“) koji je podignut na parceli br. 177 pri gradnji zahvatio (pokrio) samo unutarnji prostor za vjernike stare *džamije* ali ne i ulazni trijem. Navedeni trijem mogao je ostati izvan gabarita (novog – obnovljenog) objekta br. 32 na parceli br. 177. Razlog tome može biti sama konstrukcija objekta „stare“ *džamije*. Naime, prostor za vjernike „stare“ *džamije* u Kaloševiću mogao je svojim gabaritom biti konstrukcijski čvršće i masivnije definiran (izgrađen) nego li ulazni trijem sa

sofama iste *džamije*. Prostor za vjernike „stare“ *džamije* mogao je biti zidan u *ćerpiču* ili izveden u drugim oblicima konstrukcija. Kao takav bio je relativno čvrst i masivan. Nasuprot tome ulazni trijem sa *sofama* mogao je biti izveden u lahkoj drvenoj konstrukciji i oslanjati se na kamene postamente i baze u zemlji (tlu). Kao lahka drvena konstrukcija nije se morao a po svemu sudeći niti mogao sačuvati. Isto tako desilo se i pri podizanju objekta nove imamske kuće iznad (novog – obnovljenog) objekta br. 32 na parceli br. 177. Naime, nova imamska kuća nove *džamije* u Kaloševiću sagrađene je prije 1992. godine u okvirima gabarita i dimenzija objekta br. 32 na parceli br. 177. I u ovom slučaju hipotetički trijem „ostao“ je kako izvan objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177, tako i izvan gabarita objekta nove imamske kuće podignute iznad objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177. Ovako restituirano stanje na ovom potencijalnom arheološkom lokalitetu pruža mogućnost pretpostavljanja da je temeljna konstrukcija ulaznog trijema ostala izvan (odnosno ispred) gabarita kako objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177 tako i (izvan) gabarita objekta nove imamske kuće podignute iznad objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177. Ako se ovakav zaključak prihvati tada bi slijedeći zaključak u potpunosti bio utemeljen. Taj je: arheološkim iskopavanjima izvan gabarita nove imamske kuće u Kaloševiću bilo bi, možda, moguće pronaći: 1) ostatke temeljne konstrukcije ulaznog trijema *džamije*, 2) ostatke temeljne konstrukcije objekta br. 32 (s obzirom da je objekt nove imamske kuće svojom osi nešto zakrenut u odnosu na os objekta br. 32) i 3) složeni *arheološki kontekst* koji svjedoči o gradnji objekta „(pra)stare“ *džamije*, njene moguće obnove i podizanja mlađeg objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) te podizanja nove imamske kuće u Kaloševiću. Također, moguće je očekivati i nalaze ostataka temeljnih dijelova relativno lahke konstrukcije ulaznog trijema: baza ukopanih u zemlju (tlo) i kamenih postamenata za nošenje drvenih stupova.

Drugo**:** moguće je da stara *džamija* u Kaloševcima nije imala ulazni trijem sa *sofama* već je bila reducirana samo na prostor za vjernike. Ovakav tip *džamija*, prvenstveno u seoskom ambijentu, poznat je u arhitekturi islamskih vjerskih objekata u vrijeme osmanske vlasti na području Bosne i Hercegovine.[112] U slučaju ove mogućnosti *arheološki kontekst* koji bi bio utvrđen u ulaznom dijelu u staru *džamiju* u Kaloševcima, koja nije imala ulazni trijem, trebao bi, ukoliko nije uništen kasnijim (vremenski mlađim) radovima oko „stare“ *džamije*, „*vakuf – mekteba*“ i nove imamske kuće, pokazati da „stara“ *džamija* nije imala ulazni trijem.

---

[112] Nešto više o tipovima *džamija* vidjeti kod Madžida Bećirbegović, Nav. dj.: *džamija* u tvrđavi u Kušlatu: 59, 110-112. *Dizdareva džamija* u Jajcu: 119-121, *džamija* u Stijeni: 131-133. *Džamija* za gradom u Velikoj Kladuši: 60, 133-134, Konatur *džamija* u Travniku: 69, 115-118, *Sukija džamija* u Maglaju: 64-65 te dalje passim.

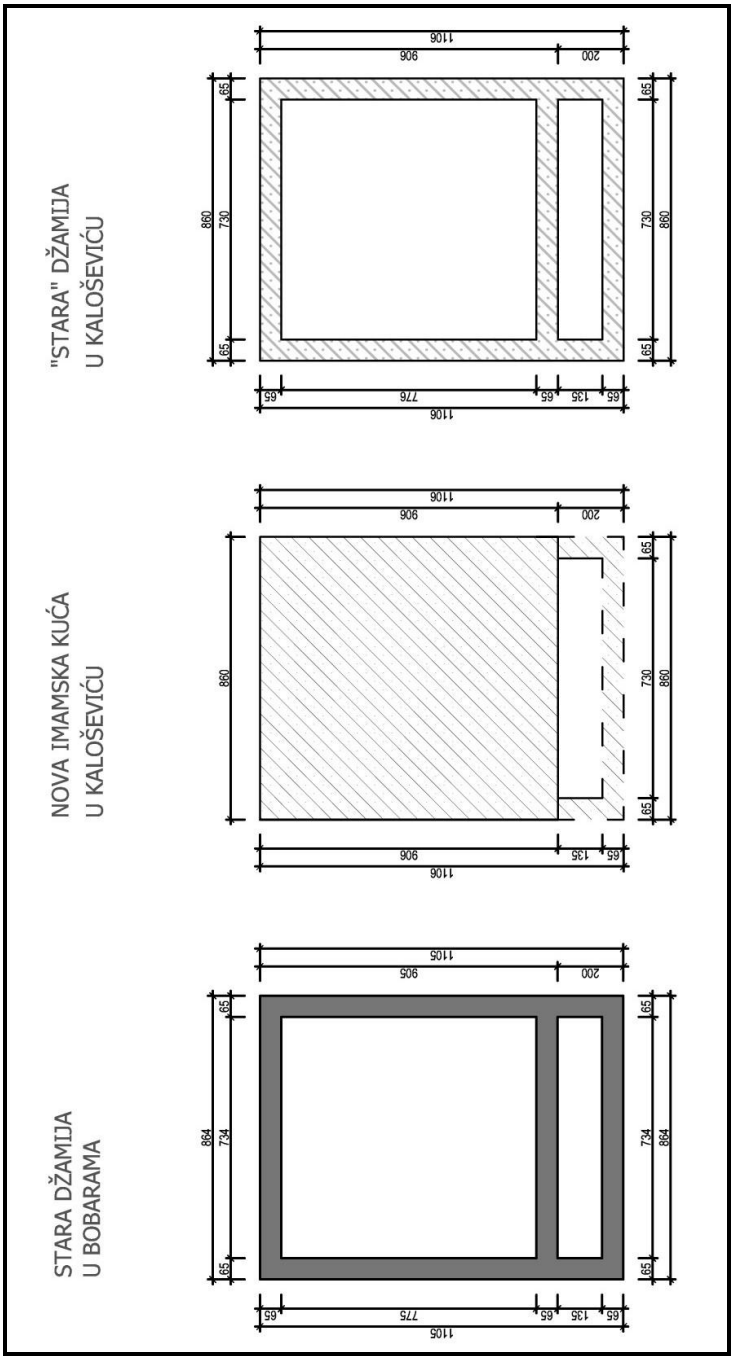

Slika 12. Uporedni pregled objekata: Lijevo - Bobare – tlocrt stare *džamije*, u sredini - Kalošević – dimenzije nove imamske kuće i desno - Kalošević – zamišljena rekonstrukcija temelja stare *džamije*. Zamisao: M. H. Ćeman. Grafička obrada ilustracije: MrArch, dipl. ing arh. Lajla Padalo.

Treće: moguće je da je stara *džamija* u Kaloševcima imala ulazni trijem sa *sofama* ali je isti bio izveden na način da cijela konstrukcija *džamije* nije imala dijelove temeljnih zidova upravo u području ulaznog trijema, već samo u području prostora za vjernike. Drugim riječima, krovnu konstrukciju stare *džamije* u Kaloševcima iznad ulaznog trijema nosili su drveni stupovi koji su bili oslonjeni na kamene postamente a ovi na temeljne kamene baze koje su mogle biti ukopane u zemlju. Navedene baze jednim manjim dijelom mogle su stršiti iznad površine zemlje. Na taj način baze i postamenti omogućavali su uobličavanje postraničnih *sofa* na ulaznom trijemu u *džamiju*. Cijela konstrukcija ulaznog trijema sa *sofama* nije imala temeljne zidove koji bi bili vezani s temeljima glavnog dijela (prostora za vjernike) *džamije*. Ovako ostvaren ulazni trijem bio je jednostavniji po konstrukciji ali nije predstavljao jedinstvenu zidnu (konstrukcijsku) cjelinu s glavnim zidovima prostora za vjernike *džamije*. I ovakav tip *džamije* poznat je u arhitekturi islamskih vjerskih objekata u vrijeme osmanske vlasti na području Bosne i Hercegovine.[113] Relativno je bio čest i u seoskom ali i gradskom ambijentu. Stoga se pri eventualnim arheološkim istraživanjima koja bi bila provedena na području oko „stare“ *džamije*, „*vakuf – mekteba*“, odnosno nove imamske kuće uopće ne moraju pronaći ostaci tragova postojanja ulaznog trijema sa *sofama* ukoliko su oni bili izvedeni u ovdje navedenom obliku konstrukcije. Odsustvo nalaza ulaznog trijema sa *sofama* ne bi značilo da on nije postojao ispred stare *džamije*. Tragovi trijema i *sofa* mogli su nestati tokom vremena, posebno usljed podizanja nove imamske kuće na temeljima „stare“ *džamije*, odnosno „*vakuf – mekteba*“. No, možda bi se, ipak, tokom poželjnih arheoloških iskopavanja mogli pronaći ostaci temeljnih kamenih baza ukoliko one zajedno s pretpostavljenim kamenim postamentima nisu tokom radova na objektu obnove „stare“ *džamije* ili podizanju objekta „*vakuf-mekteba*“ iskorištene kao dragocijeni kameni materijal. (Vidj. sl. 9, 10, 11, 12)

Četvrto: Ahmed-paša kao *vakif* mogao je u svom pretpostavljenom aktivizmu podići *džamije* u selima / mjestima Hranković i Kruštica (kao *mahali* sela Kaloševci) a u samim Kaloševcima podići samo manji *mekteb*. O ovoj mogućnosti govorit ću nešto više u slijedećem poglavlju.

Ova razmatranja izložena od 1 do 4 temelje se na pretpostavci da su obje *džamije* u Kaloševcima i Kruštici kao i ona treća i hipotetička (pretpostavljena) u selu / mjestu Hranković mogle pripadati istom tipu, tj., da su bile skoro identične. No, iako su sve tri *džamije* imale, tj., mogle imati, istog *vakifa* Ahmed-pašu, nisu postojali obavezujući razlozi da sve tri *džamije* budu identične po tipu i veličini. Međutim, izložena metodologija restitucije činjenica iz povijesnih izvora, analiza stanja i provedenih mjerenja na terenu sugerira predzaključak da su obje *džamije*, uključujući i onu hipotetičku u selu Hranković, mogle biti identične po tipu i veoma bliske po

[113] Za primjere ovakvog tipa *džamija* vidjeti kod Madžida Bećir begović, Nav. dj.: *džamija* u Gornjoj *mahali* u Seonici kod Konjica: 142-146, *Čaršijska džamija* u Srebrenici: 112-114 te niz drugih primjera: passim.

veličini. Sve navedeno podupire i pretpostavku da je sasvim logično očekivati da je Ahmed-paša dao podići (tj., mogao dati podići) *džamije* u selima Kaloševci i Kruščica i/ili u Hrankoviću, koje su bile ako ne identične u svemu, tada svakako bliske po tipu i veličini. Pretpostavljam da Ahmed-paša ne bi u navedena dva, odnosno tri mjesta načinio značajniju razliku među uvakufljenim objektima (*džamijama*). Krajnji zaključak mogao bi biti da je Ahmed-paša kao *vakif* podigao dvije *džamije* u selima Kaloševci i Kruščica koje su u krajnjoj izvedbi predstavljale identične objekte.

Navedene *džamije* kao da su predstavljale svojevrsne „tipske“ objekte. Ovdje se ne radi o nekom specijalnom tipu građevine (*džamije*) već o građevini (*džamiji*) manje veličine, jednostavnih oblika (forme) i konstrukcijske izvedbe te skromne dekoracije njenog eksterijera i enterijera. Za treću i najstariju moguću *džamiju* (najraniju po slijedu nastanka) za koju se može samo pretpostaviti da je bila podignuta u selu Hranković do danas nema nikakvih potvrda da je zaista bila i podignuta. U slučaju prihvaćanja njenog pretpostavljenog postojanja, tj., ukoliko bi ono bilo potvrđeno historijskim izvorima i ukoliko bi arheološka iskopavanja provedena u selu Hranković potvrdila sličnost njenog oblika, veličinu i bliskost arhitektonske konstrukcije tada bi se navedena *džamija* mogla svrstati u navedeni tip *džamija* podignutih u Kaloševcima i Kruštici.

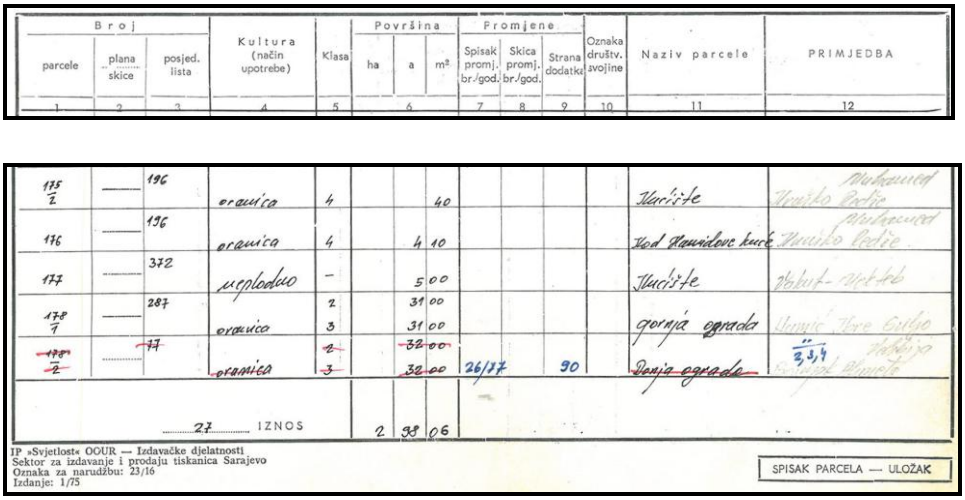

Broj: parcele	Broj: plana skice	Broj: posjed. lista	Kultura (način upotrebe)	Klasa	Površina: ha	Površina: a	Površina: m²	Promjene: Spisak promj. br./god.	Promjene: Skica promj. br./god.	Promjene: Strana dodatka	Oznaka društv. svojine	Naziv parcele	PRIMJEDBA
1	2	3	4	5	6			7	8	9	10	11	12
175/2	—	196	oranica	4			40					Mačište	Mehmed Hrnjko Pečić
176	—	196	oranica	4		4	10					Kod Hamidove kuće	Mehmed Hrnjko Pečić
177	—	372	neplodno	–		5	00					Mačište	Pokut- Vakfdeb
178/7	—	287		2		31	00						
			oranica	3		31	00					gornja ograda	Hamić Ibre Galjo
~~178/2~~	~~17~~			~~2~~		~~32~~	~~00~~						
			oranica	~~3~~		~~32~~	~~00~~	26/17		90		~~Donja ograda~~	3,3,4 Pekuja Ahmed Ahmeto
		27	IZNOS		2	98	06						

IP «Svjetlost« OOUR — Izdavačke djelatnosti
Sektor za izdavanje i prodaju tiskanica Sarajevo
Oznaka za narudžbu: 23/16
Izdanje: 1/75

SPISAK PARCELA — ULOŽAK

Slika 13. Izvadak iz *Spiska parcela* KO Kalošević. Općine Tešanj - Služba za katastar, urbanizam i imovinsko pravne poslove.

Takve „tipske“ odlike *džamija* određivali su, bolje rečeno uvjetovali su, vrijeme, opće društvene i ekonomske prilike, seoska sredina i mogućnosti *vakifa* koji je iste *džamije* dao podići. U slučaju da je iza uvakufljenja navedenih *džamija* od strane Ahmed-paše stajala svojevrsna inicijativa, odnosno intervencija pokrajinske osmanske vlasti sve navedene „tipske“ odlike istih *džamija* kao da, upravo, oslikavaju

vrijeme i opće društve i ekonomske prilike tokom kojih ili u kojima su podignute. Pojava izvedbe identičnih objekata (*džamija*) u Kaloševcima i Kruštici (Bobarama) i, eventualno, u Hrankoviću te, možda, samo *mekteba* umjesto *džamije* u Kaloševcima podupire moje mišljenje o mogućnostima i opravdanosti izjednačavanja sela, odnosno mjesta (*mahale*) Kruščica s današnjim selom Bobare. (Vidj. sl. 9, 10, 11, 12)

ARHITEKTONSKE ODLIKE PRETPOSTAVLJENEOG *MEKTEBA* U KALOŠEVCIMA (?)

Identične odlike (oblik, veličina i konstrukcija) mogao je imati i *mekteb* za kojeg se može pretpostaviti da je mogao biti podignut u Kaloševcima kao jedan od objekata Ahmed-pašinog aktivizma. Pri tome je potrebno naglasiti da taj *mekteb* nije morao imati ulazni trijem sa *sofama*. Upravo taj manji ulazni trijem sa *sofama* predstavlja prepoznatljivu odliku manjih *džamija* - u ovom slučaju *džamija* podignutih u Kruštici (Bobarama ?) i, pretpostavljam to kao mogućnost, u Hrankoviću (što do sada nije moguće dokazati).

U razmatranjima mogućnosti za objašnjavanje nedostatka hipotetičkog ulaznog trijema dužine (dubine) od 2 metra u odnosu na novu imamsku kuću u Kaloševiću sagrađenu prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („*vakuf-mekteb*“) na parceli br. 177 izložio sam četiri mogućnosti. U prve tri mogućnosti govorio sam o mogućem nedostatku, odnosno nedostajanju ili izostanku ulaznog trijema sa *sofama* u *džamiji* u Kaloševcima. Pri tome sam naglasio mogućnost da je (pra)stara *džamija* stradala u nejasnim prilikama i da je potom ona mogla biti obnovljena u skromnoj veličini ili je na njenim temeljima bio podignut manji *mekteb*. Četvrta mogućnost koju sam naveo je da je Ahmed-paša kao *vakif* mogao u svom aktivizmu podići *džamije* u selima / mjestima Hranković i Kruštica (kao *mahali* sela Kaloševci) a u samim Kaloševcima podići samo_manji *mekteb*. O postojanju *mekteba* u Kaloševiću svjedoči austro-madžaraska katastarska mapa iz 1882. godine koja donosi zabilježen objekt „*vakuf-mekteb*“ na spomenutoj parceli br. 177. Prostorni odnos današnjih objekata na području parcele br. 177, susjednih parcela i oba seoska puta pokazuje da je nova imamska kuća čije su dimenzije 9,06 x 8,60 m “legla” na temelje nekadašnjeg objekta “*vakuf-mekteb*” i da ona svojim dimenzijama odgovara veličini pretpostavljenog “*vakuf-mekteba*”. Drugim riječima, objekt nove imamske kuće u potpunosti se „poklapa“ s dimenzijama objekta „*vakuf-mekteba“* na(d) čijim je temeljima ona kasnije bila podignuta. Stoga se, prema dimenzijama nove imamske kuće koje su 9,06 x 8,60 m može, s dosta sigurnosti, zaključiti da je objekt „*vakuf-mekteba*” imao približne dimenzije 9,06 x 8,60 m. Pri tome se, kao što sam već rekao, ne može isključiti da je os objekta nove imamske kuće bila nešto zakrenuta u odnosu na os prvobitnog objekta „*vakuf-mekteba*” koji je prema mom mišljenju bio podignut na temeljima starijeg objekta, tj., „stare“ *džamije* u Kaloševcima. Svojim dimenzijama

nova imamska kuća je skoro u potpunosti identična s dimenzijama prostora za vjernike stare *džamije* u susjednom selu Bobare čije su dimenzije 9,05 x 8,64.[114]

Ukoliko se tako zaista i desilo prema navedenoj varijanti i podvarijanti razmišljanja i zaključivanja da je Ahmed-paša mogao podići samo jednu *džamiju* u selu Kruštica i jednu *džamiju* u selu Hranković a u selu Kaloševci izvorno samo jedan manji *mekteb* to bi se uklapalo u mjesnu tradiciju da Kalošević (tj., Kaloševci) nije imao *džamiju* do 1970. godine i da su *džematlije* iz ovog sela *džuma namaz* morali ići klanjati u *džamiju* u susjednom selu Bobare. Time bi bila potvrđena i usmena predaja o važnosti sela Bobare i njegove *džamije* u odnosu na selo Kalošević. Razlog za pretpostavljenu promjenu izvornog plana uvakufljenja *džamija* u selima Kaloševci, Kruštica i/ili Hranković mogla bi, za obje navedene varijacije hipoteza, biti svojevrsno „razlijevanje“ financijskih sredstava za podizanje planiranih *džamija* u Kaloševcima, Kruštici i/ili Hranković. To bi mogao biti razlog zašto u Kaloševcima nije mogla biti, tj., nije bila podignuta *džamija* već samo *mekteb*?! Moguće je da Ahmed-paša više nije imao financijskih sredstava za podizanje svih planiranih objekata ili je u realizaciji (ostvarenju) plana bio spriječen nekim razlozima o kojima mi danas ništa neznamo, npr., smrću!? Ako bi se pretpostavljeno obrazloženje čak i prihvatilo kao vjerodostojno ostaje otvoreno pitanje kako se ovaj čin pretpostavljenog reduciranja aktivizma Ahmed-paše kao *vakifa* može uskladiti s njegovim *nijjetom* o uvakufljenju određenih objekata? Od obaveza javno obznanjenog *nijjeta* oslobađa ga samo smrt.

Na temelju svega iznesenog mogli bi se donijeti i neki zaključci o arhitektonskim odlikama pretpostavljenog *mekteba* u Kaloševiću za kojeg se uvjetno može reći da ga je dao podići Ahmed-paša. Prema dimenzijama nove imamske kuće (9,06 x 8,60 m) koja je „legla“ na temelje starog *mekteba* može se s dosta sigurnosti zaključiti da je i objekt “*vakuf-mekteba*” imao približne dimenzije 9,06 x 8,60 m. (Vidj. sl. 10, 11, 12) Pri tome je potrebno naglasiti da je nova imamska kuća svojim dimenzijama skoro u potpunosti identična s dimenzijama prostora za vjernike stare *džamije* u susjednom selu Bobare čije su dimenzije 9,05 x 8,64. Na temelje analize temelja stare *džamije* u selu Bobare i istraživanja arhitekture starih *džamija* može se reći da je i pretpostavljeni *mekteb* u Kaloševiću predstavljao skromni graditeljski objekt koji je, očito, bio građen primjenom skromne konstrukcije, u skromnom materijalu (*ćerpič*, *bondruk* ili puna drvena konstrukcija) i s primjenom jednostavne četveroslivne (četverovodne) krovne konstrukcije i *šindre* (*šimle*) kao pokrovnog materijala.

---

[114] Neznatne razlike u dimenzijama navedenih objekata mogu biti posljedica: a) nepreciznosti mjerenja gabarita budućih objekata na samom tlu prije kopanja izvornih temelja objekata i b) nepravilnog izvođenja (zidanja) objekata (tj., oscilacije njihovih dimenzija) o kojima je ovdje riječ. Kao što sam već rekao rezultati mjerenja (dimenzija) objekata osciliraju ovisno o tome da li se dimenzije mjere (uz)duž dva bočna zida ili preko uzdužne osi objekta tj., pravca sredina ulaznih vrata - *mihrab*. U ovom posljednjem slučaju navedenom pod b) uzimaju se srednje vrijednosti mjerenja koje su ovdje navedene.

PITANJE POSTOJANJA *DŽAMIJE* U SELU HRANKOVIĆ (?)

U svom drugom članku Osman Sokolović, između ostalog, donosi i neke druge podatke iz Tešanjskog *sidžila.* Tako donosi podatke o *hodži* Ahmetu iz sela Kaloševaca (Kalošević), o Mustafa-begu, sinu Ahmed-paše, te o nizu drugih osoba i naseljenih sela (mjesta).[115] U podacima koje donosi Osman Sokolović jasno je navedeno da je „*Mustafa-beg, sin Ahmed-paše, iz sela Hrankovića*“. Međutim, ovdje treba biti veoma oprezan. Navod da je Mustafa-beg iz sela Hrankovića može imati dva značenja: da je rodom (porijeklom) iz Hrankovića ili da je u navedenom mjestu / selu mogao imati svoje posjede pa se stoga veže prijedložnom oznakom „*iz*“ za mjesto / selo Hranković. Na temelju navedenog podatka moglo bi se zaključiti da je i Mustafa-begov otac Ahmed-paša svojim porijeklom ili mjestom boravka mogao biti „*iz*“ mjesta / sela Hranković. Međutim, i u slučaju određenja mjesta porijekla Ahmed-paše treba biti oprezan. I sām Ahmed-paša mogao je biti rodom (porijeklom) iz Hrankovića ili je u navedenom mjestu / selu mogao imati svoje posjede pa se stoga veže prijedložnom oznakom „*iz*“ za mjesto / selo Hranković. Međutim, Ahmed-paša je rodom mogao biti i iz nekog drugog mjesta / sela ili nekog urbanog naselja, npr., iz Tešnja. Na temelju analize povijesnih izvora i druge dokumentacije za sada nije pouzdano sigurno da je Ahmed-paša podigao bilo kakav objekt (*džamiju*) u selu Hranković kao dio svog *vakufa*. No, takvu mogućnost može se i treba otvoriti a daljnja istraživanja trebaju biti usmjerena na potvrđivanje ili negiranje ovog pretpostavaljenog čina.

Podatak kojeg donosi Osman Sokolović po kojem je „*Mustafa-beg, sinu Ahmed-paše, iz sela Hrankovića*“ odnosi se na današnje selo Gornji Hranković (Lat 44°36'42.94" N, Long 17°46'38.33" E) kraj Teslića.[116] Stara *džamija* u mjestu selu Gornji Hranković podignuta je 1967. i srušena u Agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine. Ista *džamija* je obnovljena 2002-2003. godine. U cilju razumijevanja slijeda gradnje *džamije* u mjestu / selu Gornji Hranković potrebno je istražiti relevantnu dokumentaciju. Pri tome je potrebno naglasiti da ukoliko istraživanje navedene dokumentacije pokaže da je u navedenom mjestu / selu postojala *džamija* i

---

[115] Osman Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća*, 168 i d., posebno 170, 173, 176.

[116] Internet stranica *Međžlisa islamske zajednice Teslić*: http://miz-teslic.ba/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1. Za *džemat* Hranković vidj. istu stranicu: http://miz-teslic.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=27&Itemid=48.
Selo Donji Hranković (Lat 44°37'20.58"N, Long 17°47'2.20"E) udaljeno je samo oko 500 m u pravcu sjevera od Gornjeg Hrankovića**.** Za Gornji i Donji Hranković vidj. topografski kartu (TK) 1:25000 Derventa 424-4-3 (Teslić). Izdanje *Vojno-geografskog instituta JNA* u Beogradu, štampana i izdana 1978. godine.

prije one *džamije* podignute 1697. godine to ne bi trebalo značiti da je tu *džamiju* dao podići Ahmed-paša u 17. stoljeću. No, ukoliko bi se pretpostavila gradnja *džamije* u mjestu / selu Hranković od strane Ahmed-paše tada bi se moglo, u ovom trenutku razmatranja, govoriti o topičkom kontinuitetu islamskog *locus sacer*-a na ovoj lokaciji sve do 1967. godine, odnosno, do danas. Međutim, nije poznato da li je *džamija* koja je izgrađena u Hrankoviću 1967. godine bila podignuta iznad objekta „prastare" *džamije* (ukoliko je ista zaista i postojala) ili je objekt *džamije* izgrađene 1967. godine bio pomjeren u odnosu na topos moguće prastare *džamije*.[117] O tome da li je u Hrankoviću postojala stara *džamija* (prije 1967. godine) danas neznamo ništa.

U kontekstu navedenog pretpostavljenog mišljenja nije za sada pouzdano sigurno da je Ahmed-paša podigao bilo kakav objekt u selu Hranković kao dio svog *vakufa*. Stoga, postojanje Ahmed-pašine *džamije* u selu Hranković ostaje otvoreno pitanje i danas se ne može govoriti o njenim arhitektonskim odlikama.

Pitanje postojanja *vakufa* za pretpostavljenu Ahmed-pašinu *džamiju* u Hrankoviću (?)

U prethodnom poglavlju je rečeno da se na temelju analize povijesnih izvora i druge dokumentacije za sada ne može pouzdano govoriti da je Ahmed-paša podigao bilo kakav objekt (*džamiju*) u selu Hranković kao dio svog *vakufa*. Kako postojanje Ahmed-pašine *džamije* u selu Hranković danas ostaje još uvijek otvoreno pitanje to se danas ne može govoriti niti o postojanju bilo kakvog Ahmed-pašinog *vakufa* za *džamiju* ili za bilo koji drugi objekt u mjestu / selu Hranković. I ovo pitanje trebalo bi predstavljati predmet daljnjih istraživanja.

Arhitektonske odlike pretpostavljene *džamije* u Hrankoviću (?)

Kao što sam već rekao analiza povijesnih izvora i druge dokumentacije za sada ne daje nikakvu osnovicu po kojoj bi se zaključilo da je Ahmed-paša podigao bilo kakav objekt (*džamiju*) u selu Hranković kao dio svog *vakufa*. Zbog toga postojanje Ahmed-pašine *džamije* u selu Hranković ostaje otvoreno pitanje i danas se ne može govoriti o njenim arhitektonskim odlikama. O njima se može govoriti samo hipotetički i u načelnim okvirima po principu *per analogiam* poštujući pri tome povijesne, ekonomske i društvene odnose koji su postojali na ovom području pred kraj prve polovine 17. stoljeća kao i dosege graditeljstva navedenog vremena kada je u pitanju

[117] Kao što sam već rekao stara *džamija* u mjestu / selu Gornji Hranković podignuta je 1967. i srušena 1992. godine Ista *džamija* je obnovljena 2002-2003. godine.

podizanje objekata *džamijā* u seoskoj sredini. Prema navedenom hipotetička *džamija* u mjestu / selu Hranković bila bi građena u konstrukcijama i materijalima u kojima su građene *džamija* u Bobarama (Kruštici ?) i pretpostavljena (pra)stara *džamija*, odnosno *mekteb*, u Kaloševcima (Kaloševiću). Njihove odlike izložene su u poglavljima koja se odnose na navedene objekte.

O LIČNOSTI AHMED-PAŠE I NJEGOVOM HISTORIJSKOM ODREĐENJU

Iz analize dosadašnjih primjera uvakufljenjā može se zaključiti da je *vakif* skoro uvijek na neki način bio vezan za društvenu sredinu u kojoj je djelovao. Stoga se povijesni podaci koji govore o činu uvakufljenjā u nekoj društvenoj sredini od strane određene osobe ne smiju promatrati s aspekta jednostavne evidencije tog čina. Iza tog čina uvijek stoje određene osobe i mjesta koji su vezani činom uvakufljenja. Odnosno, iza svega obično stoji i svojevrsna priča koja predstavlja dio mjesne povijesti. Tako bi moglo biti i u slučaju *vakifā* Ahmed-paše i njegovog sina Mustafa-bega.

Iz podataka koje donosi Tešanjski *sidžil* moglo bi se zaključiti da su Ahmed-paša i njegov sin Mustafa-beg domaći ljudi koji grade *džamije* kako po selima u okolini Tešnja tako i u samom Tešnju. Također, moglo bi se zaključiti da je Ahmed-paša bio na neki način vezan za dva spomenuta mjesta (sela - Kaloševci i Kruštica) na području Tešanjske *nahije*. U Tešanjskom *sidžilu* stoji i podatak da je „*Mustafa beg, sin Ahmedpaše iz* [sela] *Hrankovića*“. Spominjanje imena novog sela (Hranković) za koje je na neki način mogao biti vezan Ahmed-paša otvara i usložnjava pitanje njegovog porijekla. Na temelju svega rečenog mogu se postaviti neka pitanja. Da li je Ahmed - Paša bio porijeklom iz sela Kaloševaca, Kruščice ili Hrankovića ili pak, iz same *kasabe* Tešanj ili, čak, iz nekog drugog mjesta? Odnosno, zašto i na koji način je Ahmed-paša mogao biti vezan za sela Kalošević, Kruščicu i/ili Hranković? Da li je Ahmed-paša za spomenuta sela mogao biti vezan svojim porijeklom, ženidbenim vezama ili je na njihovom području imao posjede ostaje do danas nepoznato. Kada neki *vakif* odabere neka sela ili neko urbano naselje za uvakufljivanje određenih objekata, konkretno *džamijā*, za takav izbor mora postojati jaki razlog.

Kada se razmišlja da li je Ahmed-paša mogao biti porijeklom iz *kasabe* Tešanj potrebno je iskazati određenu opreznost. Naime, pitanje je da li je Ahmed-paša uopće živo u Tešnju i na koji način je bio vezan za ovo mjesto. Kako se graditeljski aktivizam Ahmed-paše mogao odvijati u mjestima / selima Kaloševci i Kruščica i/ili Hranković, koja su se nalazila na području Tešanjske *nahije*, sasvim je logično očekivati da su bilo kakve pravne regulacije po pitanju istog aktivizma bile navedene u sudskom registru (*sidžilu*) Tešanjskog *kadije*. Drugim riječima Ahmed-paša uopće nije morao živjeti u Tešnju iako se spominje u Tešanjskom *sidžilu*. Ovu sumnju u užu vezanost Ahmed-paše za *kasabu* Tešanj u određenoj mjeri relativizira mišljenje da je Ahmed-pašin sin Mustafa-beg u Tešnju podigao relativno skromnu (Mustafa-begovu) *džamiju* i za istu utemeljio skromni *vakuf*. To potvrđuje da je Ahmed-pašin sin Mustafa-beg već bio ušao u društveni *milieu kasabe* Tešanj, ukoliko iz nje nije bio porijeklom. Očito je na neki način i sam otac Ahmed-paša mogao biti vezan za Tešanj.

Na temelju svega navedenog može se postaviti tri pitanja: šta je motiviralo Ahmed-pašu da u navedenim mjestima / selima Kaloševci i (*mahali*) Kruščica i, pretpostavimo to kao mogućnost, i/ili u selu Hranković podigne dvije, odnosno tri (?) *džamije*, šta je motiviralo Mustafa-bega, sina Ahmed-paše, da u samoj *kasabi* Tešanj podigne pretpostavljenu (?) relativno skromnu *džamiju* i da za istu utemelji pretpostavljeni (?) skromni *vakuf* te u kakvom odnosu stoje ova dva vakifa i dostojanstvenika s *kasabom* Tešanj i njenom okolinom, odnosno navedenim selima? Za buduće istraživače ostaje da pokušaju dati odgovor na navedena pitanja.

Iz djelovanja Mustafa-bega moglo bi se reći, bolje rečeno pretpostaviti, da se radi o činu uvakufljenja na temelju osobnih nazora i *nijjeta*. Nasuprot tome, nije jasno da li je Ahmed-paša u slučaju uvakufljenja *džamija* u spomenutim selima djelovao kao *vakif* koji se odazvao pozivu stanovnika navedenih selā (mjestā), tj., (postojećih) mjesnih *džemata* u Kaloševcima i Kruščici i/ili Hrankoviću, ili je ovaj *vakif* djelovao vlastitom inicijativom i u istima selima podigao dvije, odnosno tri (?) *džamije* za potrebe mjesnih *džemata*? No, postoji i treća mogućnost o kojoj treba voditi računa. Kao što sam već rekao Ahmed-paša je mogao djelovati kao *vakif* po zahtjevu (pokrajinske) osmanske vlasti. S obzirom na vrijeme i društvene prilike ne može se isključiti da je Ahmed-paša mogao djelovati po zahtjevu (pokrajinske) osmanske vlasti a u cilju jačanja pozicija muslimanskog stanovništva u nekim selima na području koje je bilo obilježeno jakim valom imigracije vlaškog nomadskog stanovništva. Sva ova pitanja o mjestu porijekla Ahmed-paše i sina mu Mustafa-bega za sada ostaju otvorena. U svakom slučaju, mišljenje da je Ahmed-paša podigao dvije, odnosno tri *džamije* u navedenim selima te da je njegov sin Mustafa-beg podigao *džamiju* u *kasabi* Tešanj govori o relativno bogatom graditeljskom aktivizmu članova ove porodice u prvoj polovini 17. stoljeća.

O pitanju porijekla Ahmed-paše i njegovom djelovanju može se govoriti i na drugi način. U ovom drugom ali i nešto drugačijem pogledu, kao neupitna činjenica ostaje da je Ahmed-paša bio na neki način prisutan i djelovao na području Tešanjske *nahije* i same *kasabe* Tešanj u prvoj polovini 17. stoljeća. Smatram da je potrebno lik Ahmed-paše, a time i njegovog sina Mustafa-bega, promatrati ne samo u okvirima njihove vezanosti za sela Kaloševci, Kruščica i Hranković već i znatno šire.

Prema mišljenju profesora Ahmeda Aličića nije jasno da li je Ahmed-paša, koji je spomenut u Tešanjskom *sidžilu* od 1639. do1642. godine, zaista nosio titulu *paše* ili, možda, *bega*. Da li je on zaista bio *paša*? Prema mišljenju Ahmeda Aličića, očito, nije već je u to vrijeme prije mogao biti *sandžak- beg*.[118] Ovdje ne bih želio otvarati pitanje stvarnih titulacija Ahmed-paše i sina mu Mustafa-bega (da li možda Mustafa-paše ?). Međutim, smatram da Tešanjski *kadija* nije mogao pogriješiti u titulaciji Ahmeda i istoga nazvati *pašom* ukoliko on to nije, zaista, i bio. Tj., ukoliko je bio samo *beg*. Takva pogeška u jednom *sidžilu* nije se smjela, odnosno nije se mogla

[118] Brzopisna zabilješka razgovora.

desiti.[119] Zbog toga smatram da je titulacija Ahmeda *pašom* ispravna, Tj., nije ni na koji način upitna. Adekvatno tome i tituliranje sina mu Mustafe *begom* nije upitno što u potpunosti podupire moje mišljenje da se u ovoj ličnosti radi o Mustafa-begu a nikako o Mustafa-paši. Ovakav predzaključak vodi ka krajnjem zaključku da podatak naveden u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine o Mustafa-begu kao *vakifu džamije* u Tešnju ne može biti temelj na kojem bi se današnja Avdi-pašina *džamija* u svojoj prošlosti mogla nazivati Mustafa-pašinom *džamijom*. Pri tome je potrebno dodati da se ne može isključiti utjecaj mjesnih usmenih predanjā koja su Mustafa-bega mogla „unaprijediti" u Mustafa-pašu. Ali, spomenuti Tešanjski *sidžil*, prema mišljenju profesora Ahmeda Aličića, govori o Mustafa-begu kao *vakifu* njegove, tj. istoimene *džamije* u Tešnju.

Ukoliko bi se pokušalo odrediti povijesni lik osobe koja je poznata pod imenom Ahmed i koja je jedno vrijeme, možda, nosila titulu *paše*, s obzirom na vrijeme kada je vođen Tešanjski *sidžil*, nailazi se na problem što ne postoji niti jedna ličnost koja bi se vremenski mogla dovesti u vrijeme vođenja spomenutog *sidžila*. Naime, u razmatranju ličnosti s imenom Ahmed i s titulom *paše* nailazi se na barijeru vremenske praznine između takvih ličnosti i vemena u kojem je vođen spomenuti *sidžil*. Možda bi se ovdje pod Ahmed-pašom moglo vidjeti (raditi o) Ahmed-pašu Dugalića koji se na položaju bosanskog namjesnika zadržao u tri navrata (3 puta) od 1595/96. do 1604/1605. godine.[120] Ukoliko se, uvjetno, prihvati takva mogućnost postavlja se pitanje da li je ovaj bivši bosanski namjesnik poživio dovoljno dugo da bi

---

[119] Vjerodostojnost podataka koje donose *sidžili* ne bi ni u jednom trenutku trebala biti upitna. Teško da bi neki *kadija* mogao u sudski registar (*sidžil*) unositi neistinite, tj., iskrivljene podatke. Nešto je drugačija situacija s neslužbenim zabilješkama nekih *kadija* koje se nalaze u okviru tzv. kompendija različitih radova (tekstova) uvezanih u jednu cjelinu, od kojih su mnogi prepisani. To su tzv. *medžmue* (*medžmua*) a podaci koje one mogu sadržavati ne moraju biti vjerodostojni. Naime, *medžmue* mogu odražavati subjektivne nazore samog *kadije* u slučajevima kada on o nečemu u *medžmui* govori. *Medžmue* su posebno upitne u slučajevima kada *kadija* u njima donosi neke podatke koje je preuzeo iz "druge ruke".

[120] U određenju ličnosti Ahmed-paše izvori i odgovarajuća literatura razlikuju se u nekim detaljima vezanim za njegovo ime i godine vladanja na mjestu bosanskog namjesnika. Prema navedenoj literaturi naziva se Hafiz Ahmed-paša Ahmed-paša Dugalić i Ahmed-paša Dugalić Bosanac a godine kada se nalazio na mjestu bosanskog namjesnika navode se različito: 1595/1596., 1598/1599., odnosno 1598-1600. i 1604/05. Prema Safvet begu Bašagiću Ahmed-paša bio je bosanski namjesnik 1598/1599., odnosno 1598-1600. i 1604/05. Vidj. Safvet beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*. Sarajevo, 1900, 52, 54-56; Safvet beg Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb, 1931., o Ahmed Paši (Hafizu) na str. 5. O Ahmed-paši govori i Salih Hadžihuseinović Muvekit koji kaže da je bio bosanski namjesnik 1595/1596., 1598/1599. i ponovo 1604/1605. godine. Vidj., Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit *Povijest Bosne* 1, Sarajevo, 1999., 210-212 s. v. *Hafiz Ahmed-paša, Godina 1004 (1595/96.)*, 224 s. v. *Ahmed-paša Bosanac Dugalić, Godina 1007 (1598/99.)* i 239-243 s. v. *Ahmed-paša Bosanac Dugalić, ponovo, Godina 1013 (1604/05.)*. Vidj. i Antun Knežević, *Carsko - turski namjestnici u Bosni i Hercegovini (godine 1463 - 1878.)*. Senj, 1887, 32, 34 (namjesnik 1594. i 1598-1600. godine) te Vedad Biščević, *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463 –1878.)*. Sarajevo, 2006, 153-154, pod. br. 89, 156 pod. br. 95.

u vremenu od 1639. do 1642. godine ili nešto prije poradio na podizanju dviju *džamija* u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica? Ako se pretpostavi da je Ahmed-paša Dugalić obnašao dužnost bosanskog namjesnika u starosti od oko 40 godina, tada bi u godinama vođenja Tešanjskog *sidžila* od 1639. do1642. mogao biti star oko 83-84. godine. Ukoliko se, nasuprot predloženom, pretpostavi da je Ahmed-paša Dugalić obnašao dužnost bosanskog namjesnika u starosti od oko 30 godina, tada bi u godinama vođenja Tešanjskog *sidžila* od 1639. do1642. mogao biti star oko 73-74. godine. Da li je Ahmed-paša Dugalić zaista doživito takvu starost, posebno u prvoj pretpostavljenoj životnoj dobi, i pri tome sačuvao vitalnost da se u poodmakloj životnoj dobi bavi i ustrojem *vakufa* i vodi računa o podizanju *džamija* u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica i/ili Hranković? Mislim da nije iako se dugovječnost ovog uglednika ne može kategorički isključiti.

Kao potporu kritičkom razmišljanju da bi se u Ahmed-paši, *vakifu džamijā* u Kaloševcima i Kruščici, moglo vidjeti Ahmed-pašu Dugalića slobodan sam napomenuti da Safvet beg Bašagić kaže da je Hafiz Ahmed-paša „*1008. (1599.) godine bio zamjenik velikog vezira našeg zemljaka Ibrahim paše* [Bosanca] *a 1013. (1604. godine) bio je zamjenik velikog vezira našeg zemljaka Javuz Ali paše Malkoč begovića. Godine 1016. (1607.) povukao se u mir a 1022. (1613.) umro je idući u Meku*“.[121] Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit kaže da je Ibrahim paša Bosanac bio „*carski zet i amidžić Murteza - paše, koji se nalazio na položaju bosanskog valije 1034. godine (1624/25.)*“ te da je „*rodno mjesto spomenutog (je) Novi Šeher, između kasabe Tešnja i Žepča*“.[122] Drugim riječima Safvet beg Bašagić i Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit uvode Ahmed-pašu Dugalića u red visokih osmanskih službenika koji se nalazio u određenim odnosima prema osmanskim visokim dostojanstvenicima koji su porijeklom iz Novog Šehera. To predstavlja veoma važan podatak na temelju kojeg bi se moglo, uvjetno, pretpostaviti da je i Ahmed-paša Dugalić na neki način bio vezan za Novi Šeher.

Također, u razmatranjima o mjestima iz kojih je mogao potjecati Ahmed-paša Dugalić potrebno je napomenuti da je na području selā Ripna, Trepča i Novog Sela, koja su smještena oko 2 km jugoistično, istočno i sjeveroistočno od Tešnja, te prigradskog zaseoka Hrvatinovići istočno od Tešnja, danas relativno često prezime

---

[121] Safvet beg Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci* ..., 5.

[122] Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit , Nav. dj., str. 210-212 s. v. *Hafiz Ahmed-paša, Godina 1004 (1595/96.)*. Up. Adin Ljuca, *Maglaj. Na tragovima prošlosti.* Prag (Praha) – Maglaj, 1999, 136. Neke popravke srodničkih odnosa navedenih uglednika vidjeti kod Mustafa Ćeman, *Veziri i veliki veziri iz Novog Šehera*, 18. Za porodične (bračne) veze spomenutih visokih dostojanstvenika na sultanskom dvoru vidjeti M. Çağatay Uluçay, *Pādişahların Kadınları ve Kızları*. Türk Tarıh Kurumu Yayınları, VII. Dizi – Sa. 63b. ankara, 1992³, 45 i Mustafa Ćeman, Nav. dj., l. c.

Dugalić.[123] Matično selo ove porodice je Ripna smješteno u relativnoj blizini Tešnja. Podaci o postojanju ovog prezimena na području navedenih selā idu u prilog vezivanju Ahmed-paše Dugalića ili za samu *kasabu* Tešanj ili za šire područje Tešnja. Možda upravo za područje Novog Šehera kao što to navode Safvet beg Bašagić i Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit. Nažalost, nisam uspio saznati da li danas na području Novog Šehera ima žitelja s prezimenom Dugalić. Navedeni podaci o pojavi spomenutog prezimena (Dugalić) na širem području Tešnja potvrđeni su u prošlosti od uspostave austrijske katastarske dokumentacije i matičnih knjiga rođenih u 19. i na početku te tokom 20. stoljeća. Naravno, pri takvom zaključivanju treba biti oprezan iz dva razloga. Naime, u svom drugom članku Osman Sokolović, između ostalog, donosi i podatak o Mustafa-Begu, sinu Ahmed-Paše za kojeg navodi da je iz sela Hrankovića kraj današnjeg gradića Teslića![124] Da li je Ahmed-paša zaista porijeklom bio iz sela Hrankovića ili je u istom selu samo imao posjede ostaje, za sada, nepoznato. Drugi razlog za opreznost jeste mogućnost da su neposredno pred uspostavljanje austrijske katastarske dokumentacije i matičnih knjiga rođenih u 19. i na početku i tokom 20. stoljeća (dakle, najkasnije krajem osmanske vlasti na području Bosne i Hercegovine) preci današnjih Dugalića u spomenutim selima i zaseoku Hrvatinovići mogli u ista doseliti iz nekog drugog mjesta, npr., iz Novog Šehera koji prema mišljenju nekih istraživača od kraja 16. i početka 17. stoljeća pa nadalje slovi kao značajna *palanka*. O tome imam namjeru opširnije govoriti u radu posvećenom Novom Šeheru.

Na kraju izlaganja potrebno je naglasiti da ne postoje historijski izvori koji pouzdano govore da je Ahmed-paša Dugalić porijeklom iz Novog Šehera. Prema nekim drugim saznanjima Ahmed-paša Dugalić bio je porijeklom iz sela Duge kraj Prozora u Bosni i Hercegovini. Također, potrebno je na kraju naglasiti da Ahmed-pašu Dugalića iz hipoteze o izjednačavanju s Ahmed-pašom *vakifom džamija* u Kaloševcima i Kruštici isključuje Safvet beg Bašagić koji kaže da je Ahmed-paša (Hafiz) „... *1022. (1613.) umro (je) idući u Meku*".[125]

Kako sam već rekao nije mi poznat kontekst u kojem se spominju podaci o Ahmed-paši kao *vakifu džamijā* u selima (mjestima) Kaloševci i (*mahali*) Kruščica i/ili Hrankoviću te o njegovom posebnom roditeljskom i vakifskom odnosu (tj., o odnosu između dva *vakifa*) prema sinu Mustafa-begu. Možda Tešanjski *sidžil* u godinama od 1639. do 1642. samo spominje uvakufljenje navedenih *džamijā* kao čin koji se mogao desiti nešto ranije, tj., prije godina tokom kojih je vođen *sidžil*. U takvom slučaju čin

---

[123] Prezime Dugalić danas je prisutno i na području grada Zenice. Moglo bi se, nešto slobodnije, zaključiti da su zenički Dugalići porijeklom iz šireg područja Tešnja.

[124] Osman Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća*, 168, 170, 173. Naselje Teslić razvijeno je tokom austro – madžarske vlasti kao naselje iz kojeg je organizirana i ostvarivana eksploatacija drvene građe iz masiva obližnje Borija planine.

[125] Safvet beg Bašagić, Nav. dj., l. c.

uvakufljenja navedenih *džamijā*, ukoliko se zaista nije zbio prije 1639. i 1642. godine, mogao bi se u određenoj mjeri približiti godinama života i smrti Ahmed-paše Dugalića. No, to još uvijek ne potvrđuje izjednačavanje Ahmed-paše, *vakifa* spomenutih *džamija* u Tešanjskoj *nahiji*, s ličnošću Ahmed-paše Dugalića. O svemu navedenom potrebno je sagledati i kontekst u kojem se isti podaci o podizanju *džamija* navode u Tešanjskom *sidžilu*.

O svemu ovdje izrečenom u vezi određenja ličnosti Ahmed-paše ne može se ništa više pouzdano reći bez objavljivanja kritičkog prijevoda Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine. Stoga, niz navedenih pitanja i hipotetički iznesenih relacija i veza ostaju otvoreni do daljnjeg. Detaljna analiza konteksta spomena čina uvakufljenja navedenih *džamija* u Tešanjskom *sidžilu* može dati dopunske podatke o zanimljivoj ličosti Ahmed-paše. Značajne podatke o svemu navedenom mogu dati i daljnja istraživanja drugih povijesnih izvora. Stoga, neka ovaj tekst posluži kao poticaj za istraživanje ovdje iznesenih pitanja i mogućih odnosa i veza.

U pretpostavljenom određenju ličnosti Ahmed-paše kao Ahmed-paše Dugalića postoji, kao što sam već rekao, jedna slaba karika. Ta je pitanje postojanja vremenske praznine između smrti Ahmed-paše Dugalića 1613. godine (ukoliko je ovaj datum zaista ispravan) i godina 1639.-1642. u koje se datira nastanak Tešanjskog *sidžila* koji govori o uvakufljenjima dvije *džamije* od strane Ahmed-paše u navedenim selima. Da bi se ovo pitanje, koje je izneseno kao hipoteza, razjasnilo potrebno je što je moguće prije prevesti spomenuti Tešanjski *sidžil*, ukoliko ga već nije preveo rahmetli Ahmed Aličić, kako bi se vidio kontekst u kojem se spominje čin uvakufljenja *džamijā* u Kaloševcima i Kruščici. Ukoliko Tešanjski *sidžil* na bilo koji način govori da je spomenuti čin uvakufljenja nešto stariji od 1639.-1642. godine kada je nastajao spomenuti *sidžil* na taj način bi se čin podizanja navedene dvije *džamije* mogao „primaknuti“ godinama života i smrti Ahmed-paše Dugalića. Naravno, zavisi koliko?! Tj., na taj način identifikacija Ahmed-paše kao Ahmed-paše Dugalića bila bi mnogo više utemeljenija. Za spomenuti čin identifikacije Ahmed-paše *vakifa džamija* u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica i njegovog izjednačavanja s Ahmed-pašom Dugalićem za sada nema pouzdanih potvrda. Istu mogu potvrditi ili negirati samo podaci koji, možda, postoje u okviru konteksta u kojem se spominju Ahmed-paša i podizanje navedenih *džamija* u Tešanjskom *sidžilu* ili pronalaženje novih povijesnih izvora. Stoga se, u ovom trenutku, može reći da nema pouzdanih činjenica na temelju kojih bi se moglo reći da se u ličnosti spomenutog Ahmed-paše može vidjeti Ahmed-paše Dugalića. Odgovor na ovo pitanje treba pokušati dati odgovarajuća historiografija. U navedenom razmatranju mogućeg djelovanja Ahmed-paše kao *vakifa* uvijek treba pretpostaviti i mogućnost da je ovaj *vakif* mogao podići i (pra)staru *džamiju* u selu Hranković.

EKSKURS O *HODŽI* AHMETU IZ KALOŠEVACA (KALOŠEVIĆA)

Osman Sokolović u svom prvom članku posvećenom obradi podataka iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine ne donosi nikakav podatak iz kojeg bi mjesta / sela Mustafa-beg i Ahmed-paša mogli biti svojim porijeklom.[126] Nakon nešto više od deset godina Osman Sokolović ponovo se posvetio obradi podataka iz Tešanjskog *sidžila* ali ovaj put nešto iscrpnije. U novom (drugom) članku Osman Sokolović, između ostalog, donosi i podatke o *hodži* Ahmetu iz sela Kaloševaca (Kalošević), o Mustafa-begu, sinu Ahmed-paše, iz sela Hrankovića te o nizu drugih osoba i naseljenih sela (mjesta).[127]

Iz ovog drugog članka Osmana Sokolovića jasno se razaznaje spominjanje *hodže* Ahmeta iz sela Kaloševaca (Kalošević). Ovaj podatak je veoma važan jer govori o postojanju vjerskog službenika (*hodža*) ili u selu Kaloševci (Kalošević) ili u samom Tešnju, najvjerovatnije u godinama koje pokriva ovaj *sidžil*. Nažalost, nije mi poznat kontekst u kojem se ovaj podatak spominje u *sidžilu*. Stoga se o ovom kontekstu mogu graditi samo pretpostavke. Po pitanju porijekla vjerskog službenika (*hodže*) za kojeg se kaže da je iz sela Kaloševci (Kalošević) može se reći slijedeće. Da je *hodža* Ahmet svojim porijeklom bio iz Kaloševaca a da je svojom službom boravio u nekom drugom selu / mjestu bilo bi jasno navedeno da je iz tog drugog mjesta / sela, tj., iz mjesta u kojem vrši svoju hodžinsku službu a ne iz Kaloševaca. U takvim slučajevima nije potrebno navoditi odakle je svojim porijeklom *hodža* koji vrši službu u nekom drugom mjestu iz kojeg dolazi kod *kadije* u Tešanj u vezi obavljanja određenih pravnih poslova! Uobičajeno je samo navođenje mjesta u kojem *hodža* vrši svoju službu. U krajnjem slučaju pored mjesta službovanja moglo bi biti jasno naznačeno i mjesto porijekla dotičnog *hodže* ako to zahtijeva kontekst u kojem se *hodža* spominje. Stoga, smatram da je *hodža* Ahmet živio i djelovao u ovom selu - u Kaloševcima. U ovom trenutku ne može se reći da se iz konteksta u kojem se spominje *hodža* Ahmet može zaključiti da li je ovaj vjerski službenik, možda, stupio na svoju dužnost s graditeljskim aktivizmom Ahmed-paše i podizanjem *džamije* u Kaloševcima ili je svoju dužnost spomenuti vjerski službenik obavljao u Kaloševcima ili u Tešnju i prije 1639.-1642. godine?! Odnosno, da li Tešanjski *sidžil* kada govori o graditeljskom aktivizmu Ahmed-paše i podizanju dvije *džamije* u mjestima / selima Kaloševci (Kalošević) i Kruščica (Kruštica), u stvari, govori o aktivizmu ovog *vakifa* i podizanju navedenih *džamija* određen broj godina prije 1639.-1642. godine?! U tom slučaju spomen *hodže* Ahmeta i graditeljskog aktivizma Ahmed-paše bili bi u međusobnom

[126] Osman Sokolović, *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća*, 127.
[127] Osman Sokolović, *Tešanj prije tri stoljeća*, 168 i d., posebno 170, 173, 176.

skladu čak i da se pojavljuju određeno vrijeme prije 1639 – 1642. godine. Međutim, ne može se isključiti mogućnost da je pojava *hodže* Ahmeta mogla biti i starija od godinā u kojima je vođen Tešanjski *sidžil* a u kojima se mogao odvijati ili oko kojih se odvijao graditeljski aktivizma Ahmed-Paše. To se može, možda, vidjeti iz konteksta spomena *hodže* Ahmeta u Tešanjskom *sidžilu*.

Naime ako je *hodža* Ahmet samo zabilježen u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine može se postaviti pitanje da li je on već djelovao u Kaloševcima (Kaloševiću) prije navedenih godina, da li je upravo tih godina tek stigao u spomenuto selo ili je djelovao u Tešnju? Drugim riječime može se postaviti pitanje otkud *hodža* Ahmet u Kaloševcima i šta je on u ovom selu radio ako je *džamija* u Kaloševcima podignuta tek između 1639.-1642. godine? Da li je *hodža* Ahmet bio zadužen za vođenje *mekteba* ili obavljanje određenih dužnosti u okvirima neke starije *džamije* u Kaloševcima ili je na neki način mogao pomagati Ahmed-paši u podizanju njegove *džamije* u ovom mjestu / selu?[128] Također, iz konteksta spominjanja *hodže* Ahmeta iz sela Kaloševci u Tešanjskom *sidžilu* potrebno je odrediti i to da li je ovaj uglednik bio samo porijeklom iz Kaloševaca a dužnost *hodže* obavljao negdje drugdje, npr., u nekom drugom selu ili u samom Tešnju? Ostaje nepoznato da li je *hodža* Ahmet obavljao određenu dužnost u *džamiji* koju je već dao podići Ahmed-paša ili je kao vjerski službenik radio na pripremama za podizanje objekta *džamije* u selu Kaloševci i na toj dužnosti bio angažiran i zadužen od strane Ahmed-paše. Ne može se isključiti niti mogućnost da kontekst u kojem se spominje *hodža* Ahmet, možda, sadrži dopunske podatke koji bi mogli poduprijeti zaključak da je ovaj *hodža* postojao (živio, boravio) u selu Kaloševci i prije podizanja *džamije* od strane Ahmed-paše. Najvjerovatnije, kao mogućnost, može se pretpostaviti da je vodio mjesni *mekteb*. Eventualno spominjanje *hodže* Ahmeta iz sela Kaloševci u nekom kontekstu prije 1639. godine moglo bio otvoriti mogućnosti postojanja *mekteba* a, možda, i starije *džamije* u Kaloševcima i prije 1639.-1642. godine. Time bi se pitanje postojanja *džamije* u Kaloševiću i njene datacije i atribucije veoma usložilo. U krajnjem slučaju moglo bi se pretpostaviti prvotno postojanje, možda, *mekteba* i/ili *mesdžida* u selu Kaloševci koji su svojim postojanjem mogli, jednim dijelom, otvoriti put ka podizanju *džamije* u istom selu. Sve su to pitanja na koja budući istraživači trebaju pokušati dati odgovore nakon prevođenja i objavljivanja Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine i ostvarivanja uvida u kontekst u kojem se nalaze (?) očekivani podaci relevantni za ovo pitanje.

U kontekstu pitanja da li je Ahmed-paša podigao svoju *džamiju* u Kaloševcima i nepostojanja čvrstih podataka o njenom postojanju u navedenom mjestu / selu može se pretpostaviti da je Ahmed-paša u navedenom mjestu / selu mogao podići samo *mekteb*. Želio bih još jedanput podsjetiti da austro-madžarska katastarska mapa i druga katastarska dokumentacija bilježe postojanje „*vakuf-mekteba*“ kao objekta br. 32 na parceli br. 177 u Kaloševiću. Naime, postojanje podataka o

[128] O *mektebima* na području Tešnja vidjeti Aladin Husić, *Tešanjski vakufi...* 62-62.

postojanju *mekteba* u Kaloševcima na parceli 177 s oznakom „*vakuf-mekteb*“ upravo otvara takvu mogućnost. No, za to ne postoje čvrste potvrde. Ahmed-paša je iz određenih razloga, koji nam danas nisu poznati, mogao reducirati svoj planirani graditeljski aktivizam na području mjesta / sela Kaloševci i u okviru istog podići *džamiju* u mjestu / selu Kruštica (navedeno kao *mahala* Kaloševaca) i drugu *džamiju* u selu Hranković te manji *mekteb* u samim Kaloševcima?! Međutim, ovakav razvoj događaja, odnosno, realizacije Ahmed-pašinog graditeljskog aktivizma bio bi u proturječnosti s podacima iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine koje je preveo profesor Ahmed Aličić, te s pretpostavljenim *nijjetom* samog Ahmed-paše.

EKSKURS O HODŽI HUSEINU IZ SELA PLUŽIĆA (PLUŽIĆI = PILJUŽIĆI)

Osman Sokolović u svojim izvadcima iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine donosi i spomen *hodže* Huseina iz sela Plužići.[129] U imenu ovog sela može se, bez ikakve sumnje, vidjeti današnje selo Piljužići koje je smješteno sjeverno od Jelaha kraj Tešnja. Kontekst u kojem se spominje ovaj vjerski službenik, nažalost, nije poznat. Ostaje, do daljnjeg, nejasno da li je spomenuti *hodža* naveden kao osoba koja je samo porijeklom iz sela Plužići ili je on živio i radio u tom selu. *Hodža* Husein se mogao nalaziti na mjestu *hodže* u jednom od *mekteba* u Tešnju ili je mogao obavljati određenu dužnost u nekoj od *džamija* u Tešnju. Da je *hodža* Husein svojim porijeklom bio iz Plužića a da je svojom službom boravio u nekom drugom selu / mjestu bilo bi jasno navedeno da je iz tog drugog mjesta / sela, tj., iz mjesta u kojem vrši svoju hodžinsku službu a ne iz Plužića. U takvim slučajevima nije potrebno navoditi odakle je svojim porijeklom *hodža* koji vrši službu u nekom drugom mjestu iz kojeg dolazi kod *kadije* u Tešanj u vezi obavljanja određenih pravnih poslova! Ukoliko se pokaže posljednja pretpostavka kao istinita tada se treba postaviti pitanje da li je ovaj *hodža*, možda, prvo kao *hodža* vodio *mekteb* ili, možda, *mesdžid* kao prijelazni objekt i ustanovu ka manjoj *džamiji* u spomenutom selu a potom došao na novu dužnost u Tešanj? Postoji više mogućnosti za razumijevanje djelovanja *hodže* Huseina ukoliko je on živio i radio u Plužićima. Možda je zaista bio *hodža* u spomenutom selu a da povijesni izvori ne spominju niti mjesni *mekteb* niti, eventualno, postojanje *mesdžida* ili *džamije* u Plužićima u kojoj je ovaj *hodža* mogao obavljati neku dužnost.

Osmanski popis iz 1604. godine ne navodi postojanje sela Plužići. Smatram da u mjestu / selu Plužićima, čije će postojanje potvrditi tek Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine, još dugo vremena nakon 1604. godine nije bila podignuta mjesna *džamija*. U navedenom *sidžilu* spomenut je samo *hodža* Husein iz sela Plužići i to u određenom kontekstu koji mi nije poznat ali koji je, po svemu sudeći, po svome karakteru znatno uži (tj., informacijski škrtiji). Može se pretpostaviti da je *hodža* Husein samo vodio *mekteb* u selu Plužići? Ukoliko bi ova pretpostavka bila tačna tada je seoski *mekteb* mogao predstavljati samo fazu u razvoju mjesnog *džemata* i moglo se očekivati skoro institucijsko formalno (nešto kasnije) prerastanje *mekteba* u *mesdežid* i potom u *džamiju* kada su se za to stekli uvjeti. Kada se to moglo desiti nije poznato. Također, ukoliko bi se daljnjim istraživanjima ove pretpostavke pokazale kao utemeljenje tada bi se mogla povući svojevrsna paralela i uporedba između *hodže* Ahmeta iz Kaloševca (Kaloševića) i *hodže* Huseina iz Plužića i postaviti pitanje da li su oba navedena službenika radili na vođenju seoskih *mekteba* u navedenim selima i

[129] Osman Sokolović, Nav. dj., 168.

na taj način utirali put pojavi (ustrojavanju) *mesdžidā* i, potom, *džamijā* u svakom od tih naselja (mjesta)?

Ostaje nepoznato da li su se potom pojavili određeni *vakifi* koji su u spomenutim selima podigli priželjkivane i potrebne *džamije* ili su one bile podignute od strane mjesnih *džemata*. Za selo Kaloševci i *mahalu* Kruščica *vakifa* bi mogao predstavljati već spomenuti Ahmed-paša. Njegov aktivizam bio je, kako je ovdje izloženo, relativno plodan. Da li je, nasuprot tome, potencijalni *vakif* za podizanje *džamije* u selu Plužići postojao u samom selu ili izvan njega ili je *džamiju* podigao mjesni *džemat* svojim vlastitim sredstvima i trudom ostaju otvorena pitanja!

Također, ostaje otvoreno pitanje datacije mogućeg podizanja *džamije* u selu Plužići. Potrebno je još jedanput naglasiti da osmanski popis iz 1604. godine ne spominje ovo selo. Stoga se može zaključiti da je selo Plužići (Piljužići) u razdoblju nakon 1604. godine izraslo u dosta značajno selo jer imaju *hodžu* kao vjerskog službenika a spominje ih i sami Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine. Zašto ovo selo nije spomenuto u popisu iz 1604. godine ostaje otvoreno pitanje. Za to mogu postojati dva razloga. Ili selo još nije bilo naseobinski i populacijski uobličeno (zaokruženo), tj., jasno razvijeno ili je isto selo bilo evidentirano u okvirima popisa nekog drugoga (susjednog) sela.

ODNOS IZMEĐU GAZI-HUSREF-BEGOVA I AHMED-PAŠINA *VAKUFA* NA PODRUČJU TEŠANJSKE *NAHIJE*

Pored iznesenih podataka, analizā, uporedbi, razmišljanja i (pred)zaključaka o djelovanju Ahmed-paše kao *vakifa* u široj seoskoj sredini mjestā Kaloševaca i Kruščice i/ili Hrankoviću potrebno je istaknuti i podatak da je ovaj *vakif* djelovao u seoskim sredinama navedenih mjesta / sela koja su prostorno i administrativno „*pripadala Tešnju*“ (kao središtu *nahije* i *kadiluka*) i velikim dijelom imovinsko-pravno činila dio „*vakufa imareta umrlog Husrev-bega u samom Sarajevu*”.[130] Iz analize popisa iz 1604. godine vidi se da su, pored ostalih, sela Gornja Modriča (drugim imenom Kaloševci, odnosno danas Kalošević) te *mahale* Kruštica (Kruštica), Do(l)nja Radnja, Gornja Radnja i Cerovica kao dijelovi „spomenutog sela“ Gornja Modriča pripadale „*vakufu imareta umrlog Husrev-bega u samom Sarajevu*.“[131] U spomenutom popisu zabilježeno je i selo Dolnja Modriča, „*drugim imenom Ukrinica*“ za koje se kaže da pripada Tešnju i spomenutom *vakufu* Husrev-bega.[132] Također, potrebno je naglasiti da nisu postojali razlozi niti pravne odredbe koje bi onemogućavale djelovanje Ahmed-paše kao *vakifa* u seoskoj sredini mjestā Kaloševaca i Kruščice i/ili Hrankoviću s obzirom na prisutno djelovanje Gazi Husref-begova *vakufa* na ovom području. Smatram da se čin podizanja dvije, odnosno tri *džamije* u navedenim mjestima mogao odvijati prema ustaljenim običajima, proceduri i pravnim normama. Sami čin podizanja dvije, odnosno tri *džamije* u navedenim mjestima upotpunjavao je njihovu društvenu sredinu potrebnim institucijama *džamije* te, svakako, i *mekteba* a sama naselja dobijala su veoma značajne sadržaje, funkcije i arhitektonske objekte koji su uobličavali naseobinsku strukturu i obogaćivali njihovu topografiju. Smatram da se oba *vakufa*, Gazi Husref-begov i Ahmed-pašin *vakuf*, svojim postojanjem i djelovanjem u dijelu Tešanjske *nahije* nisu nalazili u svojevrsnoj suprotnosti, odnosno „koliziji”. Bilo je mjesta i prostora za njihovo istovremeno postojanje i uporedno djelovanje.

Međutim, veoma je zanimljivo da na području Tešanjske *nahije* nije podignuta niti jedna seoska *džamija* od vremena utemeljenja ove *nahije* u 4. desetljeću 16. stoljeća (najkasnije oko 1540. godine) do 1604. godine kada je proveden opširni popis Bosanskog *sandžaka*. Prema ovom popisu navedne godine niti jedno selo na području Tešanjske *nahije* nije imalo *džamiju*! Ova konstatacija je veoma zanimljiva. Da li je

---

[130] Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., 343 i d.

[131] Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., 343-349 , folio 275, 276, 277 pod redn. br. 5, 9, 10, 11, 12, 13.

[132] Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., 350, folio 277 pod redn. br. 14.

tako ostalo do djelovanja Ahmed-paše kao *vakifa* u vremenu oko 1639.-1642. godine nije poznato ali se može pretpostaviti da jeste za većinu sela!?

Proteklo je dosta vremena tokom kojeg su Kaloševci i Kruščica i/ili Hranković čekali da samostalnim snagama podignu ili da djelovanjem nekog *vakifa* dobiju *džamiju*. Stanovnici mjesta / sela Kaloševci i Kruščica doživjela su da u vremenu oko 1639.-1642. godine Ahmed-paša podigne *džamije* u njihovim mjestima dok se o podizanje *džamije* u selu / mjestu Hranković od strane ovog *vakifa* može samo pretpostavljati. Međutim, kao što sam već rekao graditeljski aktivizam Ahmed-paše mogao je biti iz određenih razloga reduciran kada su u pitanju Kaloševci gdje je mogao biti podignut samo *mekteb*. Pretpostavljam da je ovaj ugledni *vakif*, osim što je mogao podići navedene *džamije*, uključujući i mogućnost podizanja spomenutog *mekteba*, mogao urediti i dio *vakufa* namijenjen za neometan rad i održavanje istih objekata, odnosno ustanova. S obzirom da Tešanjski *sidžil* iz 1639.-1642. godine još (?) nije preveden, a ako jeste tada nije još objavljen, nije mi poznat kontekst u kojem se govori o činu podizanja (uvakufljenja) dvije, odnosno, i pretpostavljene treće *džamije* od strane Ahmed-paše u selima (mjestima) Kaloševci i Kruščica i/ili Hranković. Zbog toga su moja razmišljanja, analize i uporedbe te zaključci u određenoj mjeri uvjetnog karaktera. Slijedećim (mlađim) istraživačima ostaje zadaća da po objavljivanju prijevoda Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine istraže ovu materiju (pitanja) i da opovrgnu, upotpune, poprave ili potvrde rezultate mojih istraživanja, odnosno mišljenja.

Kada razmišljam o podizanju *džamija* i *mekteba* u seoskim sredinama širom Tešanjske *nahije* od vremena njenog utemeljenja oko 1540. godine do djelovanja Ahmed-paše u vremenu oko 1639 – 1642. godine, dolazim do dva veoma važna saznanja. Prvo saznanje je da na području Tešanjske *nahije*, kao što sam već rekao, nisu postojale *džamije* u seoskoj sredini (na selima). Kao da je izostalo njihovo podizanje do 1604. godine.[133] Također, Gazi Husref-begov *vakuf* sa sjedištem u Sarajevu, koliko mi je poznato, kao institucija nije „ništa učinio“ da bi se na području Tešanjske *nahije* u seoskoj sredini podigle *džamije* za potrebe žitelja istih sela. No, potrebno je naglasiti da navedeni *vakuf* nije ni imao takvu zadaću! Iz određenog broja tih sela, od kojih su neka u većoj ili manjoj mjeri imala muslimansko stanovništvo, Gazi Husref-begov *vakuf* ostvarivao je svoje prihode. Smatram da je Gazi Husref-begov *vakuf* sa sjedištem u Sarajevu bio uglavnom usredotočen na njegovu plodotvornu djelatnost na području Sarajeva. Drugo saznanje je da je najveći broj selā na području Tešanjske *nahije* veoma dugo čekao da bi u njima bila podignuta *džamija*! Neka sela čekala su, čak, do 20. stoljeća. Poznato je da su zbivanja u 17. i 18. stoljeću

[133] Zaključak je temeljen na analizi *Opširnog popisa Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*. Vidj. Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., za *nahiju* Tešanj, 339-385. Izvršena je i analiza stanja na području susjednih *nahija* Maglaj, Kotor i Trebetin te Usora: 291 i d. (za Maglaj), 387 i d. (za Kotor), 331 i d. (za Trebetin) i 455 i d. (za Usoru) u izvoru Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Adem Handžić, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/2, 455 i d.

donijela kako političku, ekonomsku i društvenu krizu, tako i krizu institucije *vakufa*. U navedenim stoljećima održavanje nekih *vakufā* postalo je veoma otežano i problematično. Stoga, moja kritičnost po pitanju podizanja *džamijā* u selima na području Tešanjske *nahije* ne odnosi se na razdoblje cijelog 17. i 18. stoljeća već na vrijeme od osnivanja navedene *nahije* do djelovanja Ahmed-paše oko 1639. – 1642. godine, odnosno do početka Kandijskog rata 1645. godine. Ista kritičnost mogla bi biti usmjerena i prema središnjoj i pokrajinskoj osmanskoj vlasti koje, također, ništa nisu učinile da bi se na području Tešanjske *nahije* podigle *džamije* u seoskoj sredini. Da li je isti odnos postojao i prema seoskim sredinama drugih *nahija*?[134]

Razmišljanja usmjerena u ovom pravcu otvaraju niz pitanja vezanih za društvene i ekonomske odnose te za procese urbanizacije, prihvatanja islama i, tzv., „planske i sveobuhvatne islamizacije“ (?!) na području Bosne i Hercegovine do 1645. godine! Kako gledati na navedene odnose i procese u kontekstu činjenice o izostanku gradnje *džamija* u seoskoj sredini Tešanjske *nahije*? Slično pitanje može se postaviti i za područja drugih *nahija* na području Bosne i Hercegovine u osmansko doba a u kontekstu činjenice o izostanku gradnje *džamija* u seoskoj sredini mnogih *nahija*! No, postoje i neki izuzeci. Ta pitanja izlaze iz okvira teme o kojoj u ovom tekstu govorim i zahtijevaju posebna istraživanja.

[134] Izuzetak čini *džamija* u selu Lepenica kraj Tešnja za koju nema pouzdanih podataka kada je podignuta. Prema podacima koje donosi Aladin Husić podigao ju je „*Hasan – hodža*”. Za *vakuf* ove *džamije* Aladin Husić kaže: „*Ovo je bio novoustrojeni vakuf jer 1756. godine još nije imao napisanu vakufnamu*.“ Na temelju navedenog podatka moglo bi se zaključiti da *je džamija* u Lepenici podignuta ako ne tačno 1756. godine tada svakako oko polovine 18. stoljeća. Vidj. Aladin Husić, Nav. dj., 60-61. Usmena tradicija na mjesnoj ravni često govori o dugovječnosti nekih *džamija* u selima u neposrednoj okolini Tešnja. Tako se govori i o *džamiji* u Lepenici. Međutim, spomenuta tradicija u ovom slučaju nije, za sada, utemeljena niti u povijesnim izvorima niti arheološki potvrđena. Naime, popis iz 1604. godine registrira selo Lepenicu ali ne spominje postojanje *džamije* u njemu.

ZAKLJUČAK

Na temelju povijesnih izvora moglo bi se zaključiti da su u mjestima / selima Kaloševci i (*mahali*) Kruščici (Kruštici) u vremenskom razdoblju od 1570. do 1604. (godine redakcije *Opširnog popisa Bosanskog sandžaka* iz 1570. i *Opširnog popisa Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*) do 1639.-1642. godine (godine redakcije Tešanjskog *sidžila*) podignute dvije *džamije* čiji je *vakif* bio Ahmed-paša, otac Mustafa-bega. Prema prijevodu odlomka iz sačuvane kopije Tešanjskog *sidžila* iz 1639.- 1642. godine, kojeg je sačinio profesor Ahmed Aličić, u njemu se spominje Mustafa-beg kao *vakif s* izdvojenim novčanim sredstvima namijenjenim za održavanje *džamije* u Tešnju koju je očito podigao on sam. Međutim, prema podacima iz spomenutog *sidžila* tešanjski *vakif* Mustafa-beg, sin Ahmed-paše, bio je (rodom ?) iz sela Hranković. Iz svega navedenog moglo bi se zaključiti da je Ahmed-paša na neki način bio vezan za dva, odnosno tri spomenuta mjesta / sela - Kaloševce i Krušticu i/ili Hranković. Da li se ovdje radi o domaćim ljudima, kao što sam već ranije naveo, koji su svojim porijeklom potjecali iz seoske sredine u nešto široj okolini Tešnja (iz sela Hranković ili Kaloševaca ili nekog drugog mjesta) može se samo pretpostavljati. Povijesni izvori o tome ne govore, odnosno, tu pretpostavku ne potvrđuju sasvim pouzdano. Stoga se u konteksu navedenog razmišljanja o povezanosti navedenih uglednika sa spomenutim mjestima / selima može pretpostaviti i to da se otac Ahmed-paša (da li uz neki oblik pomoći sina Mustaf-bega) odlučio podići vjerske a time ujedno i odgojno-obrazovne objekte na ravni *džamija* i, možda, pomoćnih pratećih *mekteba* u seoskim sredinama iz kojih je ili potjecao ili za koje je bilo na neki drugi način vezan ili je to učinilo po zahtjevu (pokrajinske) osmanske vlasti. Mogući upliv osmanske (pokrajinske) vlasti na pretpostavljeno uvakufljenje Mustafa-begove *džamije* u Tešnju mogao bi se isključiti iz razloga koji su jasni sami po sebi jer se radi o manjoj *džamiji* kao objektu podignutom iz sredstava *vakufa* u urbanoj sredini (*kasabi*). Međutim, takav upliv ne bi se mogao isključiti kada se govori o uvakufljenju dvije i o pretpostavljenom uvakufljenju treće *džamije* od strane Ahmed-paše u selima (mjestima) Kaloševci i Kruščica i/ili Hranković. U prvom slučaju radilo bi se o uvakufljenju *džamije* u urbanoj sredini na što pokrajinska osmanska vlast nije morala niti trebala vršiti bilo kakav upliv. U drugom slučaju radilo bi se o podizanju dvije, odnosno tri *džamije* u seoskoj sredini za čije je uvakufljenje pokrajinska osmanska vlast, iz određenih razloga, mogla imati određeni interes.

Također, može se pretpostaviti da su se i Mustafa-beg i njegov otac Ahmed-paša i željeli i nastojali dokazati se i pokazati se osim u sredinama dva, odnosno tri sela (Kaloševci i Kruštica i/ili Hranković) i u domaćoj urbanoj sredini Tešnja iz koje

su mogli potjecati ili u koju su, očito, dospjeli tokom svog životnog puta, u kojoj su možda bili nastanjeni i u kojoj su imali i uživali određeni društveni položaj i ugled. Ukoliko se zaista radilo o doseljenicima u društvenu sredinu *kasabe* Tešanj tada je jedan od najboljih načina da se pridošlica (?) u novoj sredini dokaže (u ovom slučaju unutar društvenog *milieua* Tešnja) bio da djeluje u korist općeg dobra. Tj., podizanjem nekog objekta za opće dobro, u ovom slučaju pretpostavljene Mustafa-begove *džamije*, i pretpostavljenim ustrojem *vakufa* za njeno postojanje i djelovanje. To je u ovom slučaju i učinjeno pretpostavljenim podizanjem relativno skromnog objekta Mustafa-begove (Mustafa-Pašine ?) *džamije* koja je kasnije mogla biti nazvana (da li ?) i biti poznata kao Avdi-pašina *džamija*. Čini se kao da je otac Ahmed-paša u samom gradu Tešnju dao prednost sinu Mustafa-begu u podizanju pretpostavljene *džamije* i ustroju pretpostavljenog relativno skromnog *vakufa* za nju. „Kako na mlađima svijet ostaje" to je Ahmed-paša, možda, mogao dati prednost sinu Mustafa-begu u podizanju pretpostavljene *džamije* u Tešnju i ustroju pretpostavljenog *vakufa* za nju sa željom da svome sinu, kao *vakifu*, osigura ugled i određeni položaj u društvu. Pretpostavljena međusobna upućenost oca i sina jednog na drugog može biti dovedena u pitanje napomenom da su uvakufljenja koja su oni proveli ili za koja pretpostavljamo da su mogla biti provedena mogla biti realizirana u dužem vremenskom razdoblju tokom kojeg su oba *vakifa* mogla djelovati neovisno jedan od drugog ali se ne bi mogla isključiti niti njihova moguća saradnje u ustroju *vakufā* kao i smrt Ahmed-paše. Međutim, činjenica da se radi o veoma kratkom vremenu od 1639.-1642. godine u kojem Tešanjski *sidžil* bilježi oba *vakifa* ne dozvoljava donošenje zaključka po ovom pitanju. Naime, aktivizam Ahmed-paše i sina mu Mustafa-bega mogao se ostvarivati i u nešto dužem razdoblju. Stoga bi spominjanje njihovog aktivizma u Tešanjskom *sidžilu* u vremenu od 1639.-1642. godine moglo predstavljati samo jedan isječak iz njihovog nešto dužeg djelovanja.

U razmatranju navedenih pitanja potrebno je iskazati određenu opreznost. Pitanje je da li je Ahmed-paša uopće živo u Tešnju i na koji način je bio vezan za ovo mjesto. Naime, kako se podatak o njegovom graditeljskom aktivizmu u mjestima / selima Kaloševci i Kruščica i/ili Hranković navodi u sudskom registru (*sidžilu*) Tešanjskog *kadije* čija se pravna jurisdikcija protezala na navedena sela to je svaki pravni čin koji se odnosio na podizanje *džamijā* i ustroj *vakufā* u navedenim mjestima morao biti ovjeren od strane *kadije* u Tešnju. Ahmed-paša uopće nije morao živjeti u Tešnju jer je po nekim podacima na neki način bio vezan za selo Hranković kraj današnjeg mjesta Teslić, koje se (selo) tada nalazilo na području Tešanjske *nahije*. Ovu opreznost kao da u određenoj mjeri relativizira činjenica da je Ahmed-pašin sin u Tešnju podigao pretpostavljenu relativno skromnu (Mustafa-begovu) *džamiju* i za istu utemeljio pretpostavljeni skromni *vakuf*. Ovaj podatak potvrđuje da je Ahmed-pašin sin Mustafa-beg već bio ušao u društveni *milieu kasabe* Tešanj, ukoliko iz njega nije bio porijeklom preko svog oca. Naime, Tešanjski *sidžil* izravno veže Mustafa-bega za mjesto / selo Hranković navodeći da je on iz Hrankovića. Na temelju tog podatka

moglo bi se pretpostaviti da je i sam Ahmed-paša porijeklom iz Hrankovića ali za to nema direktnih potvrda. Iako Tešanjski *sidžil* donosi podatke koji su sažeti u kratkom vremenskom razdoblju između 1639. i 1642. godine može se postaviti i pitanje da li je otac Ahmed-paša bio živ kada je Mustafa-beg podizao svoju pretpostavljenu *džamiju* u Tešnju i ustrojavao pretpostavljeni skromni *vakuf* za njeno održavanje? U kontekstu razmišljanja o odnosu oca Ahmed-paše i sina Mustafa-bega može se postaviti veoma važno pitanje: da li je pretpostavljena Mustafa-begova *džamija* u Tešnju sa pretpostavljenim ustrojenim *vakufom* za njeno održavanje podignuta prije ili poslije podizanja *džamija* u Kaloševcima i Kruščici i/ili pretpostavljene *džamije* u Hrankoviću?

Prema podacima iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639.-1642. godine *vakif* Ahmed-paša upravo tih godina ili neposredno prije njih sagradio je dvije *džamije* u mjestima /selima Kaloševci i Kruštica i, možda, treću u selu / mjestu Hranković. U tom činu, skoro u isto vrijeme (nešto ranije ili nešto kasnije, odnosno više ili manje vremenski blisko) moglo bi se pretpostaviti da ga je pratio njegov sin Mustafa-beg podizanjem (pretpostavljene) *džamije* u Tešnju i utemeljenjem (pretpostavljenog) skromnog *vakufa* za istu. Te *džamije*, bez sumnje ukoliko su zaista bile i podignute, mogle su biti skromni objekti izvedeni, svakako, u skromnom materijalu (*ćerpič*, *bondruk* ili puna drvena konstrukcija), s primjenom jednostavne četveroslivne (vodne) krovne konstrukcije i *šindre* (*šimle*) kao pokrovnog materijala. *Minareti* takvih *džamija* bili su obično izvedeni u skromnoj drvenoj konstrukciji i izbijali su uvis iz te krovne konstrukcije. Tj., nisu bili prizidani uz *džamiju*.[135] Navedeni tip *džamija* predstavlja muslimanske vjerske objekate koji su građeni kako unutar manjih urbanih naselja tako i na selima.[136] Kao što sam već rekao, zbog ekonomske i društvene krize ti objekti često su se odlikovali skromnim izvedbama. Njihova konstrukcijska jednostavnost,

---

[135] Madžida Bećirbegović, *Džamije s drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1990, 70 i d., 91 i d. te passim. Ovdje spominjem *ćerpič* kao mogući građevinski materijal. Međutim, ne može se isključiti niti mogućnost da su neke manje *džamije*, kao ove u Kaloševcima i Kruščici i/ili Hrankoviću, izvorno mogle biti rađene i u punoj drvenoj i kombiniranoj *bondruk* konstrukciji. Kasnije, tokom vremena ove *džamije* su mogle biti obnavljane i pregrađivane. Ne postoje sigurni podaci koji bi govorili o izvornim konstrukcijama navedene dvije, odnosno tri *džamije*. Potrebno je naglasiti da u svakom slučaju koji se promatra treba iskazivati određenu opreznost po pitanju određenja karaktera materijala upotrijebljenog za izvedbu zidne mase *džamije*. Naime, bez istraživačkih radova na analizi zidne mase i primijenjenih graditeljskih konstrukcija ne bi se smjelo uopćeno naglašavati da su sve ili samo neke *džamije*, koje su podignute na području Bosne i Hercegovine, bile građene u *ćerpiču*. Pri tome treba provesti i analizu sačuvanih temeljnih dijelova *džamije* i vidjeti (procijeniti) da li isti mogu nositi lakšu ili težu zidnu konstrukciju zajedno s konstrukcijom krova ma kakva ona bila. Takvu opreznost nalažu opći principi znanstvenog rada a potvrđuju nalazi otkriveni u maju 2013. godine u Hamaza – begovoj *džamiji* (= Sufi Oručev *mesdžid*) u Tešnju. Ovom prilikom slobodan sam najaviti knjigu koja je u pripremi pod naslovom: *Sufi Oručev mesdžid i/ili Hamza-begova džamija u Tešnju*.

[136] Madžida Bećir begović, Nav. dj., ll. cc.

skromnost u izvedbi i jednostavnost u opremi eneterijera mogla je, čak, postojati i u slučajevima da je *vakif* istih objekata obnašao titulu *paše*.

Iz povijesnih izvora može se zaključiti da je u razdoblju između 1604. i 1660-1661. godine u Tešnju zabilježen relativno veliki graditeljski aktivizam. Po svemu sudeći najveći broj *džamija* podignutih u Tešnju nastao je u navedenom razdoblju.[137] Iz analize podataka dobijenih iz povijesnih izvora i uvidom u mlađu historiju i trenutno stanje postojećih objekata može se zaključiti, kao što je navedeno u slučaju *džamija* Ahmed-pašina *vakufa,* da su to bile *džamije* koje su najčešće bile izgrađene u *ćerpiču bondruk* ili punoj drvenoj konstrukciji, s drvenom četveroslivnom krovnom konstrukcijom pokrivenom *šindrom* (*šimlom*) i s drvenim *minaretom* izvedenim u skromnoj drvenoj konstrukciji. Možda su manje *džamije* koje su podignute u urbanoj sredini Tešnja veličinom i detaljima konstrukcije i dekoracije bile nešto malo veće i solidnije građene nego li one seoske ali, ipak, bili su to relativno skromni objekti.

Pretpostavljeni podaci o djelovanju Ahmed-paše u seoskoj sredini Kaloševaca i Kruščice i/ili Hrankovića koji se nalaze u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639.-1642. godine mogli bi odražavati jedan oblik društvenog aktivizma domaćeg plemićkog sloja čiji su činitelji djelovali kao *vakifi*, u ovom slučaju, u seoskoj sredini. Važnost podataka koji govore o navedenom aktivizmu je upravo u činjenici da društveni i graditeljski aktivizam pojedinih *vakifa* nije bio usmjeren jedino na naseobinsku urbanu sredinu već i na društvenu sredinu selā (mjestā) Kaloševci i Kruštica i/ili Hranković. Upravo takva orijentacija pojedinih *vakifa* koji djeluju iz urbane naseobinske i društvene sredine na području pojedinih sela predstavljala bi zanimljiv predmet istraživanja koja trebaju postati predmet interesa pojedinih istraživača. Nažalost, orijentacija nekih *vakifa* da djeluju na području pojedinih sela na području Tešanjske *nahije,* ali i nekih drugih *nahija*, predstavljala relativno rijetku pojavu.

Pored potvrđivanja činjenica o takvim oblicima djelovanja pojedinih *vakifa* na području pojedinih sela unutar Bosne i Hercegovine ostaju zanimljivim predmetom istraživanja i razlozi, odnosno motivi koji su nagnali spomenute *vakife* da pojedine objekte uvakufe (i) u seoskoj sredini. Da li se tu radi o ostvarenju osobnih *nijjetā* pojedinih *vakifā*, o odazivu pojedinih *vakifā* na pozive nekih seoskih *džematā* da im se pomogne podići *mesdžide*, *mektebe* i *džamije* ili o planskom djelovanju pokrajinske, odnosno, provincijske osmanske vlasti opreko mjesnih *vakifa* ostaje do danas otvoreno pitanje. Naime, plansko djelovanje pokrajinske, odnosno provincijske osmanske vlasti moglo je biti usmjereno na jačanje muslimanskog stanovništva u pojedinim selima (a time i samih sela) u rubnim područjima prema selima koja su imala nemuslimansku *hajmansku* većinu stanovnika. Spomenuto plansko djelovanje osmanske provincijske vlasti moglo se ostvarivati i preko pojedinih pripadnika mjesne feudalne klase.

[137] Vidjeti nova mišljenja Aladina Husića s kritičkim opaskama prema ranijim radovim koji su se doticali ove materije. Aladin Husić, *Tešanjski vakufi*, 41 i d. passim za pojedine *džamije*. Vidj. i mišljenja Adema Handžića navedena za pojedine *džamije* u Tešnju u Adem Handžić, *Rukopis* D 1-15 s podnaslovom „Tešanjske džamije“.

Činjenica da u nekim selima Tešanjske *nahije*, koja su imala muslimansku većinu stanovnika, nikada nisu podignute *džamije* sve do 20. stoljeća kao da govori u prilog mišljenju da su *vakifi* poput Ahmed-paše mogli djelovati u ovakvim slučajevima u cilju ostvarenja osobnih *nijjetā* (npr. uvakufljenje *džamija* u selima /mjestima/ Kaloševci i Kruševica i/ili Hranković) a manje ili nikako u cilju ostvarenja planova i zahtjeva provincijske osmanske vlasti. Već sam istaknuo da je zanimljivo da Gazi Husref-begov *vakuf* sa sjedištem u Sarajevu, koji se nalazio i na području Tešanjske *nahije*, a niti (pokrajinska) osmanska vlast nisu podigli niti jednu *džamiju* u seoskoj sredini Tešanjske *nahije*!? Činjenica da Gazi Husref-begov *vakuf* nije ni imao takvu zadaću (podizanje *džamija* u seoskoj sredini) ne sputava me da postavim pitanje da li je iz sredstava istog *vakufa* u nekom od selā koja su se nalazile u okvirima ovog *vakufa*, ipak, mogla biti podignuta neka manja *džamija* za potrebe stanovnika tih sela?! Može se postaviti i slično pitanje o ulozi središnje, pokrajinske i mjesne osmanske vlasti u podizanju *džamiju* u seoskoj sredini!

Na temelju svega iznesenog u ovom trenutku nameće se pitanje postojanja planski organiziranog aktivizma osmanske vlasti, bilo središnje bilo pokrajinske, usmjerenog da kroz instituciju *dawa*-e[138] poradi na prihvatanju islama od strane seoskog stanovništva kako u Tešanjskoj *nahiji* tako i u ostalim *nahijama* na području osmanskodobne Bosne i Hercegovine. Jedan od mogućih oblika *dawa* aktivizma i vjerske propagacije prema nemuslimanskom stanovništvu bio bi i podizanje *džamija* u seoskim sredinama, posebno u onim muslimanskim koje su su se nalazile u neposrednom susjedstvu rubnih područja naseljenih nemuslimanskim nomadskim (*hajmanskim*) stanovništvom. Na temelju analize prilika na području Tešanjske *nahije* u vremenu od početka četvrte decenije 16. stoljeća do 1604. godine kao da taj aktivizam nije niti postojao. Ako je taj aktivizam i postojao možda on nije zabilježen u historijskim izvorima ili nije imao plodotvornog učinka. S obzirom da su d*žamije* podignute u navedenom razdoblju u seoskoj sredini relativno rijetke[139] moglo bi se zaključiti da bi dvije, odnosno tri *džamije* za koje se smatra da su podignute, odnosno mogle biti podignute od strane Ahmed-paše u selima (mjestima) Kaloševci i Kruščica i/ili Hranković mogle predstavljati izuzetak u tom propagacijskom aktivizmu! Tj., navedene *džamije* ne bi predstavljale ostvarenja koja su bila podignuta u okviru političke propagacije i potrebā središnje ili pokrajinske osmanske vlasti. Stoga, u slučaju Ahmed-paše, moglo bi se zaključiti da je on djelovao kao *vakif* po osnovici osobnog *nijjeta*. Takav zaključak vodi me, kao što sam već rekao, ka razmišljanju usmjerenom u pravcu razmatranja niza pitanja vezanih za društvene i ekonomske odnose te za procese urbanizacije, primanja islama i tzv. „planske i sveobuhvatne

---

[138] *Dawah*, termin koji u islamu označava "poziv u vjeru". Može se u općim odlikama odrediti i kao prozelitizam, odnosno, *propagatio fidei*, iako se puna jednakost termina *dawah* s navedenim terminima prisutnim u kršćanstvu ne može prihvatiti.

[139] Kao što sam već rekao izuzetak čini *džamija* u selu Lepenica kraj Tešnja za koju nema pouzdanih podataka kada je podignuta. Smatra se da je *džamija* podignuta ako ne tačno 1756. godine tada svakako oko polovine 18. stoljeća. Vidj. Aladin Husić, *Tešanjski vakufi* ..., 60-61.

islamizacije“ (?!) na području Bosne i Hercegovine do 1645. godine. Posebno je potrebno istaknuti pitanje „islamizacije“ koje se u nekim radovima dosta nekritički navodi! Naime, situacije u kojima se podižu *džamije* u seoskoj sredini veoma su jasne kako se to vidi iz popisa iz 1604. godine. U pravilu radi se o *nijetu vakifa* ili o odluci središnje osmanske vlasti - s*ultana* koji iz određenih političkih razloga preko institucije *vakufa* (tj., *vakifā*) posredno utemeljuje *džamije* u nekim selima. Kao primjer može se navest analizu prilika u dvije *nahije* koje su se nalazile u susjedstvu Tešanjske *nahije*: u Maglajskoj *nahiji* i *nahiji* Kotor. U selu Bilice u *nahiji* Kotor, koje ima 66 oženjenih muslimana, *hatiba* i *muezzina*, postoji *džamija* za koju se kaže: “*U navedenom selu je zaim Hasan-beg, sin Sinan-bega, na nalog njegovog veličanstva cara a za Božije zadovoljstvo, podigao džamiju da bi se u njoj petkom obavljao džuma namaz i svakog bajrama i da bi se upućivale molitve za dobro njegovog veličanstva uzvišenog cara*”.[140] Spomenuta *džamija* godine 1604. imala je *hatiba* i *muezzina* a *džemat* je činilo 66 oženjenih stanovnika s članovima svojih porodica. Ovdje se očito radi o planiranim akcijama središnje osmanske vlasti usmjerenih na jačanje nekih sela i njihovog prerastanja u naselja urbanog tipa (*kasabe*). Sličnu situaciju sreće se i u slučaju Žepča. U spomenutom popisu navodi se da dio sela Žepča u *mahali džamije* Ferhad-bega nastanjuje 9 neoženjenih i 91 oženjenih stanovnika s članovima njihovih porodica te da *džamija* ima *imama*, *hatiba* i *muezzina*.[141] Na drugom mjestu stoji da dio sela Žepča čini *džemat* kneza Novice te da selo pripada Maglaju.[142] Ovdje se radi o intervenciji mjesne vlasti (Tešanjskog *kadije*) u cilju rješavanja problema prijelaza preko rijeke Bosne skelom. Mjesto Žepče jasno je određeno kao selo. Međutim, iz popisa vidljivo je da ovo selo ima *džamiju* koja se zove Ferhad-begova i da se nalazi u istoimenoj *mahali*. Iz navedenog bi se moglo zaključiti da je spomenuta *džamija* (dosta ?) starija od popisa iz 1604. godine. Nije jasno da li se i u ovom slučaju radi o intervenciji (odluci) središnje osmanske vlasti - s*ultana* koji iz određenih političkih razloga preko institucije *vakufa* (tj., *vakifa*) posredno utemeljuje *džamija* u ovom selu ili o djelovanju samog *vakifa* (Ferhad-bega) na temelju osobnog *nijjeta*? O ovom pitanju govorio sam u kontekstu obrade djelovanja Ferhad-bega, *vakifa kasabe* Tešanj.[143] U oba slučaja, tj., u selima Bilice i Žepče, podizanje *džamija* predstavljalo je plansku akciju središnje, odnosno pokrajinske osmanske vlasti usmjerenu na ojačavanje pojedinih tačaka od posebnog interesa na određenom prostoru i na podupiranje procesā urbanizacije. Treći slučaj predstavljalo bi podizanje *palanke* Novi

---

[140] Ankara, TK, No 477, 478 i 479 Amina Kupusović, Nav. dj., u popisu sela *nahije* Kotor, 400, bilj. 23.

[141] Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., u popisu sela *nahije* Maglaj, 321-322.

[142] Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, Nav. dj., u popisu sela *nahije* Maglaj, 293-294.

[143] Vidj. Mirza Hasan Ćeman, *Ferhad-begova džamija u Tešnju - Prilog antropologiji arhitekture i historijskoj urbanoj antropologiji Tešnja - Ferhad – Bey's Mosque in Tešanj - On Anthropology of Architecture and Historical Urban Anthropology of Tešanj*. Sarajevo, 2012, 33, 35-43, 66, 71-73, 170, 172, 234, 240-241.

Šeher na području *nahije* Trebetin i njeno kasnije prerastanje u manju *kasabu*.[144] Bez obzira na navedene izuzetke smatram da su stanovnici većine muslimanskih sela na području Bosanskog *sandžaka*, ako ne, čak, i nekih drugih *sandžaka*, veoma dugo čekali na podizanje *džamija* u istima. Međutim, u prihvatanju zaključaka o mogućim intervencijama središnje, pokrajinske i mjesne osmanske vlasti na području Bosanskog *sandžaka* po pitanju planskog podizanja *džamija* u seoskoj sredini treba biti oprezan. Prilike koje su nastupile na području Bosanskog *ejaleta* nakon 1642. godine bile su veoma specifične što se moglo odraziti i na pitanja (teme) o kojima ovdje govorim. Naime, pretpostavljena planska djelovanja provincijske osmanske vlasti koja su bila usmjerena na jačanje muslimanskog stanovništva u nekim selima (ili uz neka sela), koja su imala nemuslimansku *hajmansku* većinu stanovnika, mogla su biti planirana i, dijelom, provedena i preko pojedinih *vakifa*. Međutim, razvoj povijesnih prilika, izbijanje teških ratova i društvene i ekonomske krize u drugoj polovini 17. stoljeća mogli su prekinuti, tj., onemogućiti ostvarenje takvih planova (o gradnji *džamija* u seoskoj sredini) preko institucije *vakufa*. Ovdje želim naglasiti da je u razmatranju pitanjā vezanih za društvene i ekonomske odnose te za procese urbanizacije, prihvatanja islama i tzv. „planske i sveobuhvatne islamizacije“ (?!) na području Bosne i Hercegovine do 1645. godine, ali i kasnije sve do pod kraj osmanske vlasti na području Bosne i Hercegovine, potrebno uvažavati i razumjeti opće političke prilike te različite oblike krizā koje su nastupile, posebno krize institucije *vakufa*. O tzv. „planskoj i sveobuhvatnoj islamizaciji“ govori se najčešće nekritički i uopćeno pa je po tom pitanju potrebno provesti uporednu analizu podataka koje na jednoj strani donose osmanski popisi iz 15., 16. i s početka 17. stoljeća (iz 1604. godine) s podacima koje na drugoj strani donose posljednji osmanski popis Bosne i Hercegovine koji je proveden početkom druge polovine 19. stoljeća i najraniji austro-madžarski popis koji se temelji na konfesionalnoj evidenciji stanovništva. Svi dobijeni podaci trebaju biti upoređeni sa stvarnim stanjem na terenu poslije 1918. godine. Naime, određena populacijska (demografska) stabilnost, odnosno postojanost i relativna vjerska kompaktnost kršćanskih / hrišćanskih (posebno hajmanskih) sela pojedinih *nahija*, među kojima i one tešanjske, od 16. stoljeća do danas, zahtijeva da se mišljenja o tzv. „planskoj i sveobuhvatnoj islamizaciji“ (?!) na području Bosne i Hercegovine promatraju s više kritičnosti.

---

[144] U tipologijskom određenju naselja Novi Šeher u 18. stoljeću prije bih rekao da se radi o manjoj *kasabi* a ne o *palanki* iako nije isključeno da je ovo naselje u svojoj početnoj fazi razvoja moglo imati ovaj posebni niži vojno-naseobinski položaj i odgovarajuću važnost. Novi Šeher je prema dosadašnjim izvorima razvijen oko sredine 18. stoljeća. Međutim, ne može se isključiti da je palanka Novi Šeher mogla biti utemeljena i nešto ranije. Vidj. Alija Bejtić, „Prosvjetne prilike u Novom Šeheru polovicom osmanaestog stoljeća“. *El Hidaje* 7(1943-1944), 132 i d. Preneseno i u djelu Adin Ljuca, *Maglaj. Na tragovima prošlosti.* Prag (Praha) - Maglaj, 1999, 214 i d., posebno 217. Up. i Mirza Hasan Ćeman, *Urbana antropologija Tešnja* ..., 95, 104-105,13-114. U vezi pojedinih ličnosti porijeklom iz *kasabe* Novi Šeher vidjeti pregled u Mustafa Ćeman, *Veziri i veliki veziri iz Novog Šehera*, 18.

Zaboravljeno društveno djelovanje *vakifa* Ahmed-paše u seoskoj sredini Kaloševca i pripadajuće mu *mahale* Kruščica (Bobare ?) i/ili Hrankovića osim što je na određen način vrednovano u društvenom i duhovnom *milieu* Tešnja i navedenih sela (mjesta) u 17. stoljeću potrebno je na neki način vrednovati i danas. Na temelju svega iznesenog smatram da bi današnje *džamije* u selima Kalošević i Bobare trebale nositi ime ovog *vakifa* poteklog iz naše domaće sredine. Također, smatram da bi današnje selo Kalošević trebalo nositi izvorno ime Kaloševići u spomen pripadnika srednjevjekovne plemićke porodice spomenute u povelji iz 1326. godine.

U cilju daljnjih istraživanja ovog pitanja predlažem da se na obje lokacije (oko nove imamske kuće u Kaloševiću i na području stare *džamije* u Bobarama) provedu odgovarajuća arheološka iskopavanja. Pri tome je potrebno naglasiti da je sami lokalitet današnje nove imamske kuće u Kaloševiću već u određenoj mjeri devastiran, ako ne činom obnove objekta stare *džamije* i činom podizanja objekta „*vakufa-mekteba*“ nekada u prošlosti, tada svakako podizanjem objekta nove imamske kuće. Cjelokupni graditeljski aktivizam u protekom vremenu na ovoj mikrolokaciji u velikoj mjeri uništio je njen mogući (pretpostavljeni) arheološki kontekst. Međutim analiza *arheoloških kontekstā* pojedinih dijelova oba objekta na lokalitetima u Kaloševiću i Bobarama, koji se nalaze izvan perimetara (gabaritā) objekata nove imamske kuće i „stare“ *džamije* u Bobarama, mogla bi pokazati određene sličnosti, dati određene podatke i postaviti temelje za određene zaključke. Potrebno je naglasiti da značajne podatke za istraživače može dati i mogući arheološki kontekst unutar stare *džamije* u Bobarama.

Iako su u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica podignute nove *džamije* smatram da to ne predstavlja nikakvu prepreku da se Ahmed-paša smatra vakifom navedenih *džamija*. Za *džamiju* u mjestu / selu Hranković u ovom trenutku ne može se tvrditi da ju je dao podići Ahmed-paša. Naime, povijesni slijed zbivanja kao posljedicu imao je nestajanje *džamije* u Kaloševcima u nepoznato vrijeme i u nepoznatim prilikama te starenje i propadanje *džamije* u Bobarama (Kruščici). O sudbini pretpostavljene *džamije* u selu Hrankovići danas neznamo ništa. U slučaju *džamija* u Kaloševcima i Kruštici (Bobarama ?) ostajao je mjesni *džemat* kao konstanta koji, ako nije bio dovoljno brojan i jak neposredno pred podizanje *džamijā*, svakako je bio utemeljen ili ojačan činom uvakufljenja i podizanja navedenih dviju *džamija* od strane Ahmed-paše u vremenu oko 1639.-1642. godine. Za pretpostavljenu *džamiju* u mjestu / selu Hranković, ukoliko je ona zaista bila podignuta od strane Ahmed-paše, moglo bi se reći da je mogla imati iste arhitektonske odlike i slijediti skoro istu sudbinu kao *džamije* u Kaloševcima i Kruštici.

Oba *džemata* (Kaloševci i Kruštica) predstavljaju društvene subjekte koji su u vremenskom slijedu rješavali probleme očuvanja, popravljanja i korištenja mjesnih *džamija* i/ili *mekteba* u Kaloševcima i Kruštici na primjeren (optimalan) način. U trenutku kada su to zahtijevale prilike oba *džemata* pristupila su podizanju objekata novih *džamija* koje su bile veoma aktivne u društvenom i duhovnom životu

spomenutih mjesta. Navedeni tok događanja mogao bi se pretpostaviti i za *džamiju* u mjestu / selu Hranković ukoliko je ona zaista bila podignuta od strane Ahmed-paše. U oba slučaja (Kaloševci i Kruštica) radi se o prekidanju topičkog kontinuiteta islamskog *locus sacera* i o njihovom obnavljanju na dislociranom položaju. U Kaloševcima nova *džamija* podignuta je u neposrednoj blizini objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177, koji je, prema mom mišljenju, nekada u davnini bio podignut nad temeljima „stare“ *džamije* u Kaloševcima. U slučaju *džamije* u Bobarama nova *džamija* podignuta je na udaljenosti od 260 metara jugoistočno od stare *džamije*. U oba slučaja radi se o topičkom diskontinuitetu, odnosno o pomjerenom topičkom kontinuitetu ostvarenom u cilju postizanja funkcionalnog kontinuiteta objekata o kojima je ovdje riječ. Stoga, ne postoje prepreke da se obje nove (sadašnje) *džamije* u Kaloševcima i Bobarama (Kruščici) nazovu imenom Ahmed-paše. Kao što sam već rekao u slučaju pretpostavljene *džamiju* u mjestu / selu Hranković moglo bi se, u ovom trenutku razmatranja, govoriti o topičkom kontinuitetu islamskog *locus sacer*-a. Međutim, danas nije jasno kada, odnosno izgradnjom koje *džamije* počinje taj topički kontinuitet islamskog *locus sacer*-a u mjestu / selu Hranković. Naime, nije poznato da li je *džamija* koja je izgrađena u Hrankoviću 1967. godine bila podignuta iznad objekta stare *džamije* (ukoliko je ista zaista i postojala) ili je objekt *džamije* izgrađene 1967. godine bio pomjeren u odnosu na *topos* moguće (pra)stare *džamije*?[145] Danas ne znamo da li je u Hrankoviću postojala (pra)stara *džamija* koja je sagrađena prije 1967. godine.

Na kraju, u jednoj topografsko-onomastičkoj analizi može se postaviti zanimljivo pitanje: kako to da je selo Gornja Modriča (Kaloševci) predstavljalo središnji dio sela koje je obuhvatalo i druge *mahale* raspršene u okolnom prostoru a koje danas predstavljaju samostalna sela? Da li je područje današnjeg sela Kaloševci (nekadašnjeg sela Gornja Modriča) imalo posebnu važnost već od bosanskog srednjevjekovlja pa je postalo središte više prostorno raspršenih selā koja su gravitirala Kaloševcima i bila podvedena pod njegov stari i, očito, izvorni naziv slavenskog porijekla - Gornja Modriča? Odgovor na ovo pitanje može se dati nakon analize prilika na području sjeverne Bosne, posebno područjā Maglajske i Tešanjske *nahije* i *nahije* Kotor u 14., 15. i 16. stoljeću o čemu sam ovdje već govorio u određenoj mjeri. Adem Handžić i Aladin Husić su opširnije govorili o osmanskom osvajanju područja Tešnja i njegovom uključivanju u strukture osmanske političke vlasti i ekonomskog sistema te o različitim aspektima migracijskih procesa.[146]

S nestankom srednjevjekovnog Bosanskog kraljevstva, uspostavom nove osmanske vlasti i novog ekonomskog sistema prostorni položaj, pedologijske odlike i kvaliteta područja sela Kaloševci, koje sam već spomenuo, i dalje su bili cijenjeni pa je, stoga, sačuvan stari slavenski naziv za ovo središnje selo (Gornja Modriča) da bi,

---

[145] Kao što sam već rekao stara *džamija* u mjestu selu Gornji Hranković podignuta je 1967. i srušena 1992. godine Ista *džamija* je obnovljena 2002-2003. godine.

[146] Adem Handžić, *Gazi Husrev-begovi vakufi Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću...*, 161-162. Za migracijske procese i demografske promjene na području Tešanjske i Maglajske *nahije* u 15. i pretežno 16. stoljeću vidjeti relevantna djela navedena u bilj. br. 37.

kao što sam već rekao, tokom vremena uz njegov izravni srednjevjekovni naziv bili dodani i novi nazivi - Kaloševići, te potom Kaloševci. Naziv (toponim) Kaloševići je također srednjevjekovni ali ga smatram nešto mlađim od toponima Gornja Modriča. No, potrebno je napomenuti da Kaloševići kao oblik toponima nije potvrđen u izvorima ali se s velikom sigurnošću može pretpostaviti njegovo postojanje. Onomastik ili toponomastik Kaloševići, ili oba zajedno, očito su bili (bila) temelj za kasnije uobličenje osmanskodobnog toponima Kaloševci. Drugim riječima na temelju njegovog postojanja uobličeni su toponimi kako Kaloševci kojeg spominju osmanski izvori, tako i današnji Kalošević.

Novi naziv sela (Kaloševići) po svojoj pojavi i odlikama mogao bi biti svojevrsni madžarski jezički *adstrat* koji je tokom vremena mogao postati jezički *superstrat*. Pri tome je potrebno naglasiti da bi naziv (toponim) Kaloševići, ukoliko je bio preuzet iz madžarskog jezika tokom mlađih razdoblja bosanskog srednjevjekovlja, tada predstavljao bilo madžarski jezički *adstrat* bilo, nešto kasnije, prevlađujući madžarski *superstrat*. Međutim, ne može se isključiti niti mogućnost da bi mlađi naziv (toponim) Kaloševci mogao u sebi, u određenoj mjeri, objedinjavati sličnu jezičku formu, odnosno blisku glasovnu zvučnost kao i sličnost njegovog značenja s geologijskim i pedologijskim odlikama terena, koje dolaze (vuku porijeklo) iz turskog jezika. U tom slučaju moglo bi se raditi o paralelnom jezičkom sloju (*adstratu*) porijeklom iz turskog jezika koji je korišten na temelju jezičke bliskosti i sličnosti jezičkih oblika (forme) prema obliku Kaloševići bez obzira da li je ovaj oblik porijeklom bio iz srednjevjekovnog bosanskog ili madžarskog jezika. Ova pretpostavka temelji se na mišljenjima o zajedničkim korijenima madžarskog i turskog jezika i ista bi trebala biti potvrđena ili odbačena tokom daljnjih specijalističkih lingvističkih istraživanja. U ovom slučaju oba hipotetička toponomastička naziva (toponimi - onaj madžarski kao i onaj turski) predstavljali bi *superstrate* u odnosu na izvorni slavenski naziv (*substrat* – Gornja Modriča) a međusobno bi se odnosili kao jezički, odnosno toponimski *adstrati* (Kaloševići : Kaloševci) čija pojava i korištenje, po svemu sudeći, nisu bili apsolutno paralelni već su se pojavljivali (rabili) u kronološkom / hronološkom slijedu: Kaloševići > Kaloševci. Na kraju je, očito, prevladao osmanskodobni oblik Kaloševci. Danas se ovo mjesto / selo zove Kalošević (rjeđe se pojavljuje pluralni oblik Kaloševići).

Uporedo s tim činom toponomastičkih i jezičkih promjena provedeno je i svojevrsno toponomastičko hijerahijsko podređenje ostalih selā pod selo Gornja Modriča. Spomenuto hijerarhijsko podređenje navedenih selā moglo je imati svoj korijen i u bosanskom srednjevjekovlju da bi bilo jasnije (jače) naglašeno u osmanskom razdoblju povijesti ovog područja tokom 16. i početkom 17. stoljeća. Stoga se, nakon osmanskih osvajanja ovog područja, ostalā sela Gornja Radnja (Lat 44°40'13.11" N, Long 17°48'3.13" E), Do(l)nja Radnja (Lat 44°42'1.76" N, Long 17°50'46.53" E), Cerovica (Lat 44°42'44.40" N, Long 17°52'18.74" E) i *mahala* Kruščica smatraju samo dijelom, odnosno *mahalama*, istog sela - Kaloševaca.

Uporedo s tim potrebno je istaknuti i druge moguće utjecaje, npr., utjecaje migracijskih procesa i demografskih promjena koje su isti procesi uvjetovali na ovom geografskom području. U kontekstu izlaganja o prilikama na osmansko-madžarskoj graničnoj liniji u sjevernoj Bosni u drugoj polovini 15. i početkom 16. stoljeća kao i o migracijskim procesima Adem Handžić je naglasio važnost planske kolonizacije vlaha - stočara (*hajmana*) u područje Maglajske i Tešanjske *nahije*.[147] Ti složeni migracijski procesi na području Maglajske i Tešanjske *nahije*, koji su započeli s osmanskim osvajanjima, doživjeli su vrhunac ustrojem Gazi Husref-begovog *vakufa* na području Tešanjske *nahije* u prvoj polovini 16. stoljeća. Tešanjski *vakif* Ferhad-beg imao je uzor u Gazi Husref-begu pa je skoro u isto vrijeme kada i Gazi Husref-beg počeo ustrojavati svoj znatno manji *vakuf* koji se protezao na područjima na koja je bilo naseljeno vlaško-nomadsko (*hajmansko*) stanovništvo.[148] Navedenim migracijskim procesima nomadsko stanovništvo naseljeno je i na šire područje sela Gornja Modriča, tj., na područja današnjih sela: Kalošević (Gornja Modriča), Gornja Radnja, Donja Radnja i Cerovica te Bobare (Kruščica kao *mahala* Kaloševaca).

Odnos između novodoseljenog stanovništva i mjesne toponomastike kakvu poznajemo iz izvorā i današnjeg stanja na terenu mogao je tokom prošlosti imati dva pojavna oblika, odnosno slučaja. U prvom slučaju novodoseljeno stanovništvo moglo je preuzeti već od ranije postojeća mjesta / sela i njihove slavenske nazive. Međutim, o pitanju porijekla pojedinih toponimā (naziva mjesta) i onomastikā (osobnih imena) treba biti veoma oprezan. Naime, moguće je da u nekim slučajevima onomastici i toponimi, kao i polazni (početni) *etimoni* iz kojih oni mogu biti izvedeni, vuku svoje porijeklo i iz predslavenskog razdoblja. Kao primjer navest ću samo dva onomastikā (stara *etimona*) koja se sreću danas među domaćim muslimanskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini a koja su prisutna i u ilirskom, odnosno iliro-romanskom onomastikonu. Tu su prezimena *Brutus* i *Grabus*! U drugom slučaju novodoseljeno nomadsko - vlaško - stanovništvo moglo je ustrojiti (osnovati) nova sela za koja znamo zahvaljujući spomenutim osmanskim popisima. Tim hipotetičkim novoosnovanim (?) selima novodoseljeno stanovništvo moglo je dati slavenske nazive (Gornja Modriča, Kruščica, Gornja Radnja /Lat 44°40'13.11"N, Long 17°48'3.13"E/, Donja Radnja /Lat 44°42'1.76" N, Long 17°50'46.53" E/, Cerovica /Lat 44°42'44.40" N, Long 17°52'18.74" E/) ukoliko je među imigrantima bilo migranata koji su bili Slaveni porijeklom ili neslaveni koji su tokom proteklih stoljeća već bili u određeoj mjeri jezički slavenizirani. Između navedena dva oblika odnosā prednost bih dao prvoj mogućnosti. Tj., novodoseljeno stanovništvo preuzelo je već od ranije postojeće slavenske nazive istih selā (mjestā).

---

[147] O migracijama i demografskim promjena u 16. stoljeću na području Tešanjske i Maglajske *nahije* vidj. radove navedene u bilj. 37.

[148] O Ferhad-begovom *vakufu* vidjeti pregled literature kod Mirza Hasan Ćeman. *Ferhad-begova džamija u Tešnju* ..., 11 i d., posebno 23 i d.

Ovaj odlomak o očuvanju i preuzimanju već od ranije postojećih slavenskih naziva selā (mjestā) koja čine selo Gornju Moduču završio bih s napomenom da se nikada ne smije a niti može, niti treba isključiti mogućnost i ostanka dijela autohtonih stanovnika u području koje se ovdje obrađuje a koje će predstavljati dio kasnije Tešanjske *nahije*. Već sam naglasio da su ti *ostanici* predstavljali veoma važan populacijski kontinuirajući činitelj (faktor, svojevrstan populacijski kontinuitet /*continuum/*) na navedenom području i da su oni upravo ostvarili svojevrsnu vezu između tla, mjesnih predanja i izvorne srednjevjekovne toponomastike i onomastike na jednoj strani i imigranata u ovo područje na drugoj strani. U tjeskobnim prilikama smjene vlasti i društvenih i ekonomskih sistemā od 1463. do 1520. godine ostanak dijela autohtonog stanovnika u području koje se ovdje obrađuje predstavljao je veći izazov, rizik i hrabrost nego li emigriranje u šira područja izvan prostora koji se ovdje obrađuje. U oba slučaja, tj., u slučaju emigriranja ili ostanka pred autohtonim stanovništvom nalazila se neizbježna sudbina kmeta vezanog različitim načinima za zemlju u različitim geografskim područjima i u različitim državnim i ekonomskim sistemima.

U svim navedenim razmatranjima potrebno je voditi računa o pitanju gustine naseljenosti ovog područja tokom srednjeg vijeka, posljedicama osmansko-madžarskih oružanih sukoba na području sjeverne Bosne od 1463. do 1520. godine, o sudbini stanovništva koje je tokom kasnog srednjeg vijeka nastanjivalo (odnosno moglo nastanjivati) područje selā o kojima je ovdje riječ te o procesima prihvatanja islama na području Tešanjske *nahije*, odnosno preciznije na području selā o kojima je ovdje riječ. Sve navedene promjene odražavale su se kako u ranijim osmanskim popisima tako i u popisima iz 1570. i 1604. godine a pretpostavljam i u određenoj mjeri u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639 - 1642. godine.

Na kraju ovog zaključnog dijela može se navesti mišljenje, bolje rečeno pretpostavka, da bi se u Ahmed-paši, možda, moglo vidjeti bosanskog namjesnika Ahmed-pašu Dugalića koji je svojim porijeklom mogao biti iz sela Duge kraj Prozora u Bosni i Hercegovini ili iz „*palanke*“ (kasnije manje *kasabe*) Novog Šehera, smještene u blizini Tešnja. Međutim, neupitno je da vremensko razdoblje od 1613. godine, kada je umro Ahmed-paša Dugalić, do 1639.-1642. godine kada je vođen Tešanjski *sidžil* predstavlja vremensku prazninu u kojoj Ahmed-paša Dugalić više nije bio živ. Upravo to saznanje dovodi u pitanje utemeljenost čina izjednačavanja Ahmed-paše, *vakifa džamija* u selima / mjestima Kaloševci i Kruščica i/ili Hranković, s ličnošću Ahmed-paše Dugalića. Iako spomenuta pretpostavka sadrži određene proturječnosti podataka i za sada nema čvrste temelje ona bi trebala biti potvrđena ili odbačena daljnjim povijesnim istraživanjima. Naime, ukoliko bi kontekst spominjanja Ahmed-paše, njegovog sina Mustafa-bega i, posebno, čina podizanja dvije, odnosno tri *džamije* u selima / mjestima Kaloševci i Kruščica i/ili Hranković otvarao mogućnosti datiranja spomenutog čina uvakufljenja istih objekata u vremenu prije 1639. godine tada bi se vrijeme aktivizma *vakifa* Ahmed-paše moglo u određenoj mjeri približiti (?!)

kasnoj životnoj dobi Ahmed-paše Dugalića koji je prema mišljenju Safvet-bega Bašagića umro 1613. godine.

Ovdje otvoreno pitanje o mogućem izjednačavanju ličnosti Ahmed-paše, *vakifa* dvije *džamije* mu mjestima / selima Kaloševci i Kruštica i/ili pretpostavljene *džamije* u Hrankoviću s ličnošću Ahmed-paše Dugalića treba biti poticaj za daljnja istraživanja koja trebaju imati jasno određena dva cilja. Prvo: naučno utemeljeno historijsko određenje ili negiranje Ahmed-paše Dugalića kao mogućeg *vakifa* dvije *džamije* u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica i/ili pretpostavljene *džamije* u Hrankoviću. Drugo: historijsko određenje ličnosti Ahmed-paše, *vakifa* dvije *džamije* u navedenim mjestima / selima i/ili pretpostavljene *džamije* u Hrankoviću, ukoliko istraživanja potvrde ovdje izneseno mišljenje da Ahmed-paša Dugalić **nije identičan** s našim Ahmed-pašom, *vakifom džamija* u spomenutim mjestima / selima. To bi bili zadaci kako domaće tako i strane historiografije.

Ovdje iznešena mišljenja, u pojedinim slučajevima uobličena u hipoteze koje traže znanstvenu potvrdu, temelje se na analizi i uporedbi postojećih izvora koji su mi bili dostupni, na analizi prostornih (geografskih) i topografskih odnosa, rekognosciranju terena, onomastičkoj i toponomastičkoj analizi te na odgovarajućim analogijama.

Rukopis je završen u Sarajevu u decembru 2013. godine.

SUMMARY

Mirza Hasan Ćeman, AHMED-PASHA, WĀQIF OF MOSQUES IN THE VILLAGES OF KALOŠEVIĆ AND KRUŠTICA (BOBARE?) NEAR TEŠANJ, BOSNIA AND HERZEGOVINA

When considering the dating and attribution of the Abdullah (Avdi)-pasha mosque in Tešanj, Bosnia and Herzegovina, the author was obliged to rely on the details relating to this mosque in the 1639.-42 Tešanj *sicil* (court register). It is from this *sicil* that Bosnian Ottomanist scholar Adem Handžić deduces the attribution and thereby, indirectly, the date of the Abdullah (Avdi)-pasha mosque, calling it the Mustafa-pasha mosque. Since this *sicil* has yet to be translated (?) and published (!), the author sought to find out where it was located.

Some of the author's assumptions concerning the fate of the *sicil* were not based on the facts, nor was he aware in detail of developments relating to the fate of the original material in the Oriental Institute in Sarajevo, which was destroyed in 1992, early in the war against Bosnia and Herzegovina. For this reason, he was not sure whether the *sicil* was among the documents lost, or, if it was, whether there was a surviving copy. He assumed that the 1639.-42 Tešanj *sicil* had suffered the same fate as the *sicil* of the Tešanj *kadiluk* of 1740-46, which was destroyed during the attack on the Oriental Institute in Sarajevo but of which a copy survived, and was published in 2005. After a fairly lengthy quest it was found that Prof. Dr. Ahmed Aličić of Sarajevo still had a copy of the *sicil*. After the author expressed interest in it, Prof. Dr. Aličić was kind enough to suggest compiling and translating a short excerpt from the surviving copy, containing information of interest to him.

The information received by the author from Professor Aličić, that might relate in some way to the Abdullah (Avdi)-pasha mosque in Tešanj reads as follows:

"*There is no mention in the Tešanj* sicil *of the Mustafa-pasha mosque, which according to the* sicil *does not exist. Nor is there any reference to Mustafa-pasha himself. The only mention is of Mustafa-bey, son of Ahmed-pasha. Could this be an error in the* sicil*? The* sicil *reveals that Mustafa-bey left a* waqf [pious endowment] *in cash for (his) Mustafa-bey mosque in Tešanj. It is interesting that the* waqf *for this mosque is very small, consisting of a mere 9,990* akçe. *It is not known why it was so little. A* wāqif [founder] *could be expected to allocate greater funds than this for his mosque. Mustafa-bey's father Ahmed-pasha built two mosques in the outlying villages of Kaloševci and Kruštica. The conclusion that could be drawn from his building*

these two mosques, and the one in Tešanj, is that Ahmed-pasha and his son Mustafa-bey were local people, who built mosques both in Tešanj itself and in the outlying villages. In other words, Ahmed-pasha was for various reasons associated in some way with the two villages in question (Kaloševci and Kruštica) and with the area forming the nahiya [minor administrative unit] *of Tešanj. Ahmed's designation as a pasha is interesting. Was he really a pasha? Clearly he was not. At that time he would be more likely to be a sanjak-bey!*"[149]

The author used the information relating to "*Mustafa-bey, son of Ahmed-pasha*" in the above communication, derived from the translation of a short passage from the Tešanj *sicil*, in a separate work dealing with the dating and attribution of the Abdullah (Avdi)-pasha mosque.[150] Of particularly interest to the author in the translation of this excerpt was the detail that Ahmed-pasha built two mosques in the villages of Kaloševci and Kruštica near Tešanj. He therefore decided to investigate the background to this information, and this book constitutes the results of his research.

Based on an analysis of the information in the *Comprehensive Censuses of the Bosnian Sanjak* taken in 1570 and in 1604, the author discusses the location of the village of Kruševica and the possibility of locating the villages of Kaloševci and the (mahalla) of Kruštica (Kruščica). The location of the village of Kaloševci is clear and not in question, being in the present-day village of Kalošević, north-west of the little town of Tešanj. The author then considers the possible location of Kruštica (Kruščica) mahalla as part of the village of Kaloševci, and suggests that it was near the present-day village of Bobare, some 1.36 to 1.38 km from the village of Kaloševci.

Since the Tešanj *sicil* states that Ahmed-pasha built two mosques in the villages of Kaloševci and the (mahalla of) Kruštica, the author seeks to identify these mosques, both in spatial terms and as architectural features, and locates them in the village of Kalošević and the village of Bobare, in which he places Kruštica mahalla. Based on previously published information on "*Mustafa-bey, son of Ahmed-pasha, from* [the place or village of] *Hranković*," the author also considers the possibility that Ahmed-pasha built a mosque there too. The village could provisionally be regarded as the birthplace of Ahmed-pasha and his son, or perhaps he was associated with it for some particular reason. To date there is no reliable information that could confirm the hypothesis that Ahmed-pasha also built a mosque in the village of Hranković.

Since the village of Bobare has an old and a new mosque, the author analyses their history, and believes that the old mosque in Bobare can be regarded as the mosque built by Ahmed-pasha in the village of Kruštica. Local tradition in the village of Kaloševci has it that the first mosque in the village of Kalošević was built in 1970 (!?), which does not accord with the information derives from the Tešanj *sicil*, as this reveals that the first mosque in that village was built by Ahmed-pasha between 1639

---

[149] Shorthand record of oral communication 28 June and 4 July 2012

[150] See Mirza Hasan Ćeman, *Abdulah-pašina džamija u Tešnju ...* [*The Abdullah-pasha Mosque in Tešanj...*], in press.

and 1642, or a little earlier. The author therefore discusses the existence of the mosque in Kaloševci (Kalošević), concluding that the mosque which Ahmed-pasha had built in Kaloševci in the distant past no longer exists, having disappeared in uncertain circumstances at an unknown date, and that the only surviving memory of it is in a plot known as Kučište "*Vakuf-Mekteb*" in Kalošević. In the absence of a mosque in this village, local residents were obliged to attend Friday congregational prayers in the mosque in the nearby village of Bobare until the "first" (?) mosque in Kalošević was built in 1970. After analysing the cadastral records, historical sources and the site itself, the author concludes that a new mosque was built in Kalošević in 1970 on or very near the plot known as Kučište "*Vakuf-Mekteb.*" The old imam's house was built soon after, just to the north of the new mosque.

Much later than 1970, but before 1992, a new imam's house was built by the mosque in Kalošević, on the plot called Kučište "*Vakuf-Mekteb*." The erection of the new house entailed the partial destruction of the foundations of the old *mekteb*. It is noteworthy that the footprint of the new imam's house is almost identical to that of the covered prayer hall of the mosque in Bobare (excluding the entrance portico with *sofa*s). From a detailed analysis, the author concludes that the old mosque in Kalošević stood on the plot known as Kučište "*Vakuf-Mekteb*," where later the new imam's house was built. The author describes the architectural features of the mosques in Kaloševci and Kruščica (Bobare?) and analyses the metric proportions of the two buildings, leading to the above conclusion.

The author studies in detail the spatial relations between the villages, existing data, the surviving buildings, and the local tradition that the first mosque in the village of Kalošević was built in 1970. On this basis, he raises the possibility that Ahmed-pasha's activities in the villages of Kaloševci, Kruštica and/or Hranković could have been somewhat limited for a number of reasons. He suggests that Ahmed-pasha could have built the mosque in Kruštica (Bobare?) and, possibly, the one in Hranković, but that he built only a *mekteb* in the village of Kaloševci.

He also refers to the spatial development of the village of Gornja Modriča, or Kaloševci (Kalošević), the social context of events there, and the grounds for the decision and need to build a separate mosque in Kruštica mahalla (the hypothetical suggestion for its location in the present-day village of Bobare) as part of the village of Kaloševci.

Later in the book the author discussed the historical identity of the person of Ahmed-pasha, suggesting that he was Ahmed-pasha Dugalić (three times governor of Bosnia between 1595/6 and 1604/5), who, he believes, could have been from the village of Duge near Prozor or, as earlier scholars believed, from the *palanka*, later *kasaba*, of Novi Šeher near Tešanj. The identification (equation) of Ahmed-pasha, wāqif of the mosques in Kaloševci and Kruštica, with the person of Ahmed-pasha Dugalić highlights internal contradictions in the facts. The author therefore believes that further work on the historical sources is required to identity the true identity of

Ahmed-pasha and to confirm or refute his being the same person as Ahmed-pasha Dugalić. Contemporary historiography should provide a final answer to this question.

Towards the end of the book, the author makes two brief forays into discussions of hojja Ahmed of Kaloševci (Kalošević) and hojja Husein from the village of Plužići (Piljužići). He also considers the relationship between Gazi Husref-bey's waqf and that of Ahmed-pasha in the *nahiya* of Tešanj.

In the concluding section of the book, the author draws attention to the lack of any extensive mosque-building in the villages of Tešanj *nahiya* in the 16th and early 17th centuries, up to 1645 to be precise. A similar question could be posed for other *nahiya*s in Ottoman Bosnia and Herzegovina, where few mosques were built in rural areas. There are exceptions, however. The response to the question why so few mosques were built in the Bosnian sanjak in this period, and why so many villages had to wait until the latter half of the 20th century for their first mosque to be built, calls for an understanding of social and economic relations, urbanization and conversions to Islam, with a critical review of the supposedly "planned, comprehensive Islamisation" (?!) in Bosnia and Herzegovina from 1463 on, and in particular of the events that occurred from 1645 to the early 20th century. The author does not address these issues in detail, as they fall outside the context of the book, but notes that they require specific study.

Translation:

Saba Risaluddin

TABELE

Naseljena mjesta	Udaljenost u km	Pravac
Čečava – Bijelo Bučje	25,96	208,89 º
Čečava – Brić	28,71	212,64 º
Čečava – Pilipovina	33,26	195,17 º
Čečava – Rastuša	5,22	55,04 º
Čečava – Ugodnović	22,16	188,27 º
Čečava – Ukrinica	5,18	128,87 º
Kalošević – Cerovica	6,12	339,74 º
Kalošević – Čečava	13,54	283,44 º
Kalošević – Hranković, Gornji*	10,69	243,48 º
Kalošević – Ostružnja, Donja	11,75	344,21 º
Kalošević – Ostružnja, Gornja	11,36	357,83 º
Kalošević – Pilipovina, selo	36,22	217,29 º
Kalošević – Piljužići (Plužići)	3,33	40.74 º
Kalošević – Radnja, Donja	6,66	322,12 º
Kalošević – Radnja, Gornja	8,00	284,38 º
Kalošević – Rastuša (Hrastuš)	11,00	304,23 º
Kalošević – Ugodnović	24,99	220.92 º
Kalošević – Ukrinica	9,19	268,79 º
Teslić – Čečava	13,20	309,61 º
Teslić – Ratuša (Hrastuš)	13,03	333,80 º
Teslić – Ukrinica	9,08	324,78 º
Tešanj – Bijelo Bučje	27,31	226,74 º
Tešanj – Brić	30,60	228,60 º
Tešanj – Ugodnovići	28,00	238,21 º

Tabela 1. Naseljena mjesta i njihove međusobne udaljenosti u sjeverozapadnom dijelu Tešanjske *nahije*.

Naselje	Godina popisa	Muslimani			Nemuslimani	
		Kuća / Oženjeni	Neože-njeni	Ukupno	Kuća / Oženjeni	Ukupno
Kaloševci = Gornja Modriča	1570.	45	11	225 + 11 = **236**	17	86
	1604.	49	3 (AH) [1] 6 (AK) [2]	245 + 3 = **248** 245 + 6 = **251**	18	90
Kruštica	1570.	13	7	65 + 7 = **72**	7	35
	1604.	5	/	**25**	10	50
Do(l)nja Radnja	1570.	2	/	**10**	13	65
	1604.	3 (AH) [1] 2 (AK) [2]	/	**10** **15**	26	130
Gornja Radnja	1570.	5	/	**25**	23	115
	1604.	8	4	40 + 4 = **44**	35	175
Cerovica	1570.	1	/	**5**	6 (AH) [1] 8 (AK) [2]	30 40
	1604.	/	/	/	14	70

Tabela 2. Stanovništvo sela Gronja Modriča (Kaloševci) s pripadajućim zaseocima (mahalama) prema *Opširnim popisima Bosanskog sandžaka iz 1570. i 1604. godine*. Proračun broja stanovnika vršen je na temelju pretpostavke o broju oženjenih muškaraca kao članova i nositelja domaćinstava (sprug + supruga + najmanje troje djece = 5). (AH)[1] Prema čitanju Adema Handžića. (AK)[2] Prema čitanju Amine Kupusović.

Godina popisa	Muslimanskih kuća	Mudžeredi / neoženjeni	Kršćanskih / hrišćanskih kuća
1570.	45	11	17
1604.	49	3 (AH) [1] 6 (AK) [2]	18

Tabela 3. Broj stanovnika sela Kaloševci prema *Opširnim popisima Bosanskog sandžaka iz 1570. i 1604. godine*. (AH) [1] Prema čitanju Adema Handžića. (AK) [2] Prema čitanju Amine Kupusović.

Godina popisa	Muslimanskih kuća	Mudžeredi / neoženjeni	Kršćanskih / hrišćanskih kuća
1570.	13	7	7
1604.	5	0	10

Tabela 4. Broj stanovnika sela (mahale) Kruščica prema *Opširnim popisima Bosanskog sandžaka iz 1570. i 1604. godine*.

Objekti	Dužina	Širina
Stara džamija u Bobarama mjerena s ulaznim trijemom	11,05 m	8,64 m
Stara džamija u Bobarama mjerena bez ulaznog trijema	9,05 m	8,64 m
Stara džamija u Bobarama – dužina (dubina) ulaznog trijema	2,00 m	8,64 m
Nova imamska kuća u Kaloševiću sagrađena prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („vakuf – mekteb“) na parceli br. 177	9,06 m	8,60 m

Tabela 5. Uporedba veličinā objekata stare *džamije* u Bobarama i nove imamske kuće u Kaloševiću sagrađene prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („vakuf-mekteb“) na parceli br. 177.

Objekt	Dužina	Širina
Stara džamija u Bobarama mjerena s ulaznim trijemom	11,05 m	8,64 m
Nova imamska kuća u Kaloševiću sagrađena prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („vakuf – mekteb“) na parceli br. 177	9,06 m	8,60 m
Hipotetički ulazni trijem kojeg nije „zahvatila“ nova imamska kuća u Kaloševiću – dužina (dubina) ulaznog trijema	2,00 m	8,60 m
Nova imamska kuća u Kaloševiću sagrađena prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („vakuf – mekteb“) na parceli br. 177 + hipotetički ulazni trijem dužine (dubine) od 2 metra = 9,06 m + 2 m	11,06 m	8,60 m

Tabela 6. Uporedba veličinā objekata stare *džamije* u Bobarama i nove imamske kuće u Kaloševiću sagrađene prije 1992. godine iznad temelja objekta br. 32 („*vakuf – mekteb*“) na parceli br. 177.

IZVORI I LITERATURA

Skraćenice

A.H. - Anno Hagire = godina po Hidžri
ar. - arapski
br. - broj
BIH - Bosna i Hercegovina
ELU - *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb
GHB - Gazi Husrev - begova biblioteka, Sarajevo
GZM - *Glasnik* Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo
IRCICA - The Research Centre for Islamic History art and Culture, Istanbul,
JAZU - Jugoslavenska akAdemija znanosti i umjetnosti, Zagreb
JLZ - Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb
kat. čest. = katastarska čestica = parcela
KO - Katastarska opština / općina
N. S. - Nova serija
n. s. - Nova serija
OI - Orijentalni institut, Sarajevo
OIC - RCICA - The Organisation of the Islamic Conference (OIC) - The Research Centre for Islamic History art and Culture (IRCICA), Istanbul
OIS - Orijentalni institut, Sarajevo
perz. - perzijski
s. v. - *sub voce* = pod riječju
tur. - turski
ZK - zemljišno knjiški uložak u katastru pojedinih općina

IZVORI

KARTOGRAFSKI IZVORI

Austro-madžarska katastarska mapa u izdanju *K. u. K. Militärisch-Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 5, Viertel b, Sztl. b/3. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Vrela, Bobare, Blaževići, Drinčići, Kalošević. Vermessungsjahre 1882. 4-te Katastral Vermessung Abtheilung. Geometer: Friedrich Edler v. Enhuber, k. k. Hauptmann. Adjunkt: Johann Spulak*. Razmjer 1. 6250.

Austro-madžarska katastarska mapa u izdanju *K. u. K. Militärisch-Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 5, Viertel d, Sztl. d/1. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemeinde: Vrela, Kalošević, Bobare,*

Mrkotić, Zmajevac. Vermessungsjahre 1882. 4-te Katastral Vermessung Abtheilung. Geometer: Friedrich Edler v. Enhuber, k. k. Hauptmann. Adjunkt: Paul Koladjzn. Razmjer 1. 6250.

Dokumentacija nekadašnjeg Sreza Tešanj za Katastarski odjeljak Tešanj, Spisak parcela KO Kalošević, Br. čestice 177, Broj posjedovnog lista 372, Kučište - neplodno: *Vakuf-Mekteb*, Kalošević.

Dokumentacija nekadašnjeg Sreza Tešanj za Katastarski odjeljak Tešanj, Spisak parcela KO Bobare, Br. čestice 1, Groblje, Broj posjedovnog lista 66, Groblje za *džamiju*, *Vakuf džamije* Bobare.

Topografske karte Derventa 424–3–2 (Čečava), 424–3–4 (Pribinić), 424–4–1 (Rastuša), 2 (Jelah), 3 (Teslić), 4 (Tešanj), u razmjeru 1:25000 u izdanju Vojnogeografskog instituta JNA u Beogradu, štampane i objavljene 1978. godine.

Satelitski servisi: ©CNES, ©Cnes/Spot Image, Image ©2012 Digital Globe, ©2012 Google Earth, Flash Earth i, posebno, MapMartBingMaps.

OBJAVLJENI DIPLOMATIČKI IZVORI

Istanbul, BOA, Tapu Defteri (TD) No 171 = Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine) / = Sumarni popis Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine/. Dešifrovao, preveo i obradio Adem Handžić. AkAdemija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Srpska akAdemija nauka i umetnosti. Građa, knjiga XXVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 22.. Sarajevo, 1986.

Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlugu (TK) = Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Adem Handžić, „Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus octavus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. I/2. Fehim Nametak (ur.). Bošnjački institut Zürich - Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu. Sarajevo, 2000.

Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlugu (TK) = Ankara, TK, No 477, 478 i 479 = Amina Kupusović, „Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (ur.). Bošnjački institut Zürich - Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu. Sarajevo, 2000.

MUJEZINOVIĆ, Mehmed. *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*. Knjiga II (Istočna i centralna Bosna), Sarajevo, 1977.

NEOBJAVLJENI DIPLOMATIČKI IZVORI

Istanbul, BOA No. 415, folio 168 (*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1570. godine*), citirano prema Adem Handžić, „Gazi Husrev- begovi vakufi u Tešanjskoj

nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husrev- begove biblioteke 2-3(1974), 162, bilj. 16. Popis do danas nije zvanično preveden niti objavljen javnosti.

Tešanjski sidžil iz 1639.-1642. godine. **Izvadci** u prijevodu prof. dr. Ahmeda Aličića.

OPĆA DJELA

DIVKOVIĆ, Mirko (priredio). *Latinsko – hrvatski rječnik za škole*. Izdanje drugo. Zagreb, 1900, reprint izdanje, Zagreb, 1997.

Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska akdemija znanosti i umjetnosti. Dio I. Obrađuje Đ. Daničić, Zagreb 1880.1882., Dio IV. Obrađuje P. Budmani, Zagreb, 1892-1897., Dio V. Obrađuje P. Budmani, Zagreb, 1898 – 1903.

ŠKALJIĆ Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo, 1966.

ŠKALJIĆ Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo, 1973.

NEOBJAVLJENI PROJEKTI I ELABORATI

ĆEMAN, Mirza Hasan [Zamisao i koordinacija]. *Geodetsko računanje (transformacija koordinata: Stari austro - ugarski premjer – poliedarska projekcija : Novi premjer Gauss –Kriegerova projekcija) u svrhu iznalaženja arheološkog lokaliteta Bakr Baba Hadži Alijine džamije u Sarajevu u kontekstu revitalizacije prostora Atmejdana*. Elaborat. Sarajevo, mart 2007. Elaborat je izrađen (matematički izveden) od strane stručnjaka *JP Geodetski zavod* u Sarajevu za potrebe Općine Stari Grad, Sarajevo.

OSTALA DJELA

BAŠAGIĆ, Safvet beg. *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463 – 1850)*. Sarajevo, 1900.

BAŠAGIĆ, Safvet beg. *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb, 1931, 1986².

BEĆIR BEGOVIĆ, Madžida. *Džamije s drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1990.

BEJTIĆ Alija. „Prosvjetne prilike u Novom Šeheru polovicom osmanaestog stoljeća". *El Hidaje* 7(1943-1944), 132 - 135.

BIŠČEVIĆ, Vedad. *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463 –1878.)*. Sarajevo, 2006.

BRANDIĆ, Marija - ŽIVKOVIĆ Pavo. „Povijest župe Nenavište u srednjem vijeku i osmanskom periodu". *Bosna Franciscana* 25(2006), 165-180.

BULIĆ, Refik. *Ekavsko – jekavski govori tešanjsko – maglajskog kraja*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2013.

ĆEMAN, Mirza Hasan. *Urbana antropologija Tešnja 1463 – 1878*. Tešanj, 2006.

ĆEMAN, Mirza Hasan. *Ferhad-begova džamija u Tešnju – Prilog antropologiji arhitekture i historijskoj urbanoj antropologiji Tešnja – Ferhad-Bey's Mosque in Tešanj - On Anthropology of Architecture and Historical Urban Anthropology of Tešanj*. Sarajevo, 2012, pp 424.

ĆEMAN, Mustafa. "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak***,** privrednokulturni informator, 1989 Tešanj, 1989, 97-136.

ĆEMAN, Mustafa. „Veziri i veliki veziri iz Novog Šehera". U: *Gradina*, Godina I, br. 2 (august 1994), str. 18.

ĆOŠKOVIĆ, Pejo. „Hrvatinići". *Hrvatski biografski leksikon* V(Gn-H), Zagreb, 2002, 725-739.

HADŽIHUSEINOVIĆ, Salih Sidki - Muvekit, *Povijest Bosne* 1, Sarajevo, 1999.

HANDŽIĆ Adem. „Etničke promjene u Sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku". *Jugoslovenski istorijski časopis* 4(1969),31-37. Beograd. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 7-17.

HANDŽIĆ Adem. „O širenju islama u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku". *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Orijentalni institut. Sarajevo, 16-17(1966), 5-48. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 33-74.

HANDŽIĆ Adem. „Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka". Radovi Muzeja grada Zenice III (1973), 383-381. Objavljeno i u *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 101-109.

HANDŽIĆ Adem. „Gazi Husrev-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husrev-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 169-184.

HANDŽIĆ Adem. „O etničkim kretanjima u ranijem turskom periodu". *Prilozi* Istituta za istoriju, godina XI-XII, br. 11-12, (1975-1976), 287 –289. Sarajevo.

HANDŽIĆ Adem. „Einige kulturgeschichtliche Besonderheiten der Nahiye Tešanj im XVI, Jahrhundert". *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću* 30(1980), 203-208. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni* pod naslovom „O nekim kulturno-historijskim osobenostima Tešanjske nahije u XVI stoljeću". Istanbul, 1994,1-6.

HANDŽIĆ Adem. „O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća". U: Zbornik *Migracije i Bosna i Hercegovina.* Institut za istoriju, Sarajevo i Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo. Sarajevo, 1990, 57-66. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 19-31.

HANDŽIĆ Adem. *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994.

HANDŽIĆ Adem. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC – RCICA. Istanbul, 1996.

HANDŽIĆ Adem. *Rukopis*, cjeline A – K. Original u vlasništvu *Centra za kulturu i obrazovanje* Tešanj.

HUSIĆ Aladin. „Tešanjski vakufi". U: *Anali* Gazi Husrev-begove biblioteke 29-30(2009), 41 – 64. Sarajevo.

HUSIĆ Aladin. „Maglaj u ranom osmanskom periodu (15. i 16. stoljeće). U: *Anali* Gazi Husrev-begove biblioteke 27-28(2008), 113-134. Sarajevo.

KNEŽEVIĆ Antun. *Carsko - turski namjestnici u Bosni i Hercegovini (godine 1463-1878.).* Senj, 1887.

KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija. "Stari bosanski gradovi". *Naše starine* 1(1953), 7-44, Sarajevo – objavljeno pod naslovom „Gradovi u Bosni i Hercegovini" u Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, Sarajevo, 1991, 383-465.

KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija. *Izabrana djela*, II, Sarajevo, 1991.

LJEVAKOVIĆ, Kemal. *Rječnik tešanjskog kraja – prilog leksikografiji bosanskog jezika*. Tešanj, 204.

LJUCA Adin. *Maglaj. Na tragovima prošlosti.* Prag (Praha) – Maglaj, 1999.

MAZALIĆ, Đoko. „Tešanj". *Glasnik* Zemaljskog muzeja u Sarajevu N.S. 8(1953), 289-302.

MAZALIĆ, Đoko. *ELU* Tom IV, JLZ, Zagreb 1966, 416, s. v. *Tešanj*.

MUVEKIT, Vidj. **HADŽIHUSEINOVIĆ**, Salih Sidki.

PELIDIJA, Enes. „O prilikama u Bosanskom ejaletu prvih godina XVIII stoljeća". *Prilozi* Istorijskog instituta, god. XV(1979), br. 16, str. 197-204. Sarajevo.

PELIDIJA, Enes. *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718.* Sarajevo, 1989.

PELIDIJA, Enes. *Banjalučki boj iz 1737 - uzroci i posljedice*. Sarajevo, 2003.

PELIDIJA, Enes. „Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira 1791. godine". U: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Sarajevo, 2004, 133-172.

PELIDIJA, Enes. „Prošlost Tešnja i njegove okoline u XVIII stoljeću". *Anali* Gazi Husrev – negove biblioteke XXXI(2010), 85-112.

SOKOLOVIĆ, Osman Asaf. „Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126-127. Sarajevo. Odnosi se na Tešanjski sidžil iz iz 1639.-1642. g.

SOKOLOVIĆ, Osman Asaf. „Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166-176. Izdato i kao posebno izdanje pod istim naslovom u Sarajevu 1942. g., 15. str. Odnosi se na Tešanjski sidžil iz iz 1639.-1642. g.

THALLÓCZY, Lajoš. *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*. München, 1914.

ŽIVKOVIĆ Pavo. Vidj. BRANDIĆ, Marija

ELEKTRONSKI (INTERNET) IZVORI

http://www.bibte.com/index.php?id=2 (= Internet stranica J. U. Opća biblioteka tešanj). Pristup stranici u više navrata tokom 2012. godine.

http://iz-tesanj.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=46&Itemid=61. Pristup stranici u više navrata 2012. i 2013. godine. Navedena internet stranica uklonjena je 1. marta 2013. godine i zamijenjena novom. Vidj.

http://iz-tesanj.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=36. Pristup stranici u više navrata 2012. i 2013. godine. Navedena internet stranica uklonjena je 1. marta 2013. godine i zamijenjena novom. Vidj. http://www.miztesanj.ba/sections/56.

http://iz-tesanj.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=23&Itemid=37. Pristup stranici u više navrata 2012. i 2013. godine. Navedena internet stranica uklonjena je 1. marta 2013. godine i zamijenjena novom. Vidj. http://www.miztesanj.ba/sections/42.

http://www.miztesanj.ba/sections/56. Za Kalošević. Pristup stranici u više navrata 2013. godine.

http://www.miztesanj.ba/sections/42. Za Bobare. Pristup stranici u više navrata 2013. godine.

RECENZIJE

RECENZENTI

Akademik Vladimir Premec, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Dr. Ibrahim Krzović, profesor emeritus, Univerzitet u Sarajevu

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

Akademik Vladimir Premec
Dubrovačka 4

Sarajevo, 27. 03. 2015. godine

RECENZIJA:

RUKOPIS:AHMED- PAŠA, VAKIF DŽAMIJA U MJESTIMA KALOŠEVIĆ I KRUŠTICA (Bobare) KRAJ TEŠNJA

AUTOR:Prof. Dr.MIRZA HASAN ĆEMAN,

Profesor Dr. Mirza Hasan Ćeman napisao je knjigu svojih istraživanja na osnovu opsežne literature i prijevoda rahmetli profesora Ahmeda Aličića komu je ovaj rukopis i posvećen. To je divna akademska gesta pijeteta spram profesora Aličića koji je kao osmanista preveo fragment *Tešanjskog sidžila,* i savjetovao gospodina Ćemanat okom njihove suradnje. Osobno visoko ocjenjujem gestu te zahvalnosti.

U slovu zahvalnosti na početku rukopisa primjećuje se niz institucija koje su važne za projekat gospodina Ćemana. To su redom institucije od nacionalnog interesa i znanstvenog autoriteta: *Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Odjeljenje za arheologiju, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine,Sarajevo, Služba za katastar, urbanizam i imovinskopravne poslove općine Tešanj, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj etc.* Pojedinačno autor zahvaljuje stručnjacima i stručnjakinjama u Zagrebu i Sarajevu.

Istraživanja je prof. Ćeman utemeljio na podacima iz *Tešanjskog sidžila,(1639-1642.), Opširnog popisa Bosanskog sandžaka iz 157o. godine i Opširnog popisa Bosanskog sandžaka iz 1604. godine.* Na taj način prof. Ćeman je tražio odgovor na pitanje ubikacije sela Kaloševići i mahale Krušćica. Logično da odmah moramo vrednovati ovaj postupak u metodološkom smislu kao ispravan put kojim se morao služiti višestruko obrazovani historičar umjetnosti i arheolog, kakav je doslovno profesor Ćeman. On piše:"Istražujući pitanja datacije i atribucije Avdi-pašine džamije u Tešnju naišao sam na zanimljive podatke koji se tiču podizanja džamija u mjestima i selima Kaloševci i Kruštica u *Tešanjskoj nahiji* u 17. stoljeću. Ubikacija mjesta/sela Krušćica bila je nešto složenija. Pojava dvojice uglednih vakifa Mustafa-bega u *kasabi Tešanj* i njegovog oca Ahmed-paše u seoskoj sredini mjesta/sela Kaloševci i Kruštica u blizini Tešnja u 17. stoljeću i njihov graditeljski aktivizam kako u samom Tešnju tako i u navedena dva mjesta/sela predstavljaju zanimljivu temu za daljnje istraživanje."(s. 11).

Što se izvora tiče prof. Ćeman ih je podijelio prema sadržaju na više grupa: 1. Kartografski izvori, 2. objavljeni diplomatički izvori, 3. Neobjavljeni diplomatički izvori, 4. Djela općeg karaktera, 5. Neobjavljeni projekti i elaborati, 6. Ostala djela, i 7. Elektronski-internet izvori.

Na kraju ovog rukopisa nalazi se ilustrativni materijal koji obuhvaća cjelokupni sadržaj rukopisa, kao što su vojne geografske karte i rekonstruktivni crteži relevantnih objekata o kojima se u tekstu radi.

U zaključku svojih istraživanja profesor Ćeman veli: „Na temelju povijesnih izvora moglo bi se zaključiti da su u mjestima/selima Kaloševci i mahali Krušćici (Kruštici) u vremenskom razdoblju od 1570. do 1604. godine redakcije *Opširnog popisa Bosanskog sandžaka iz 1570. i Opširnog popisa Bosanskog sandžaka iz 1604. godine)* do1639-1642. godine (godine redakcije Tešanjskog *sidžila*) podignute dvije *džamije* čiji je *vakif* biio Ahmed-paša, otac Mustafa-bega. Prema prijevodu odlomka iz Tešanjskog *sidžila* iz 1639-1642. godine kojeg je sačinio Ahmed Aličić, Mustafa-beg se u njem spominje kao *vakif* s izdvojenim novčanim sredstvima namijenjenim za održavanje džamije u Tešnju koju je očito podigao on sam. (s. 98).

Zaključak recenzije i prijedlog izdavaču:

Prof.Dr. Mirza Hasan Ćeman napisao je knjigu sa krajnje opreznim suđenjem i serioznim zaključcima. On je utemeljio svoja istraživanja na opsežnoj literaturi i dokumrntima iz turskog, austrougarskog i suvremenog perioda povijesti Bosne i Hercegovine. Na taj način njegovo djelo se može smatrati znanstvenim prilogom specijalističkim pitanjima i segmentima bosanskohercegovačke povijesti i historiografije, krajnje ozbiljno metodološki utemeljeno, sukladno sa pozivom histotičara umjetnosti i poslenika na polju kulturnog i religiioznog razvoja u Bosni i Hercegovini. Predlažem Izdavaču da ovo vrijedno djelo objavi.

Sarajevo, 26. O3. 2015. godine

akademik Vladimir Premec

V. Premec

Dr. Ibrahim Krzović, profesor emeritus
Univerzitet u Sarajevu
SARAJEVO

RECENZIJA za rukopis:

Mirza Hasan Ćeman, AHMED – PAŠA, VAKIF DŽAMIJĀ U MJESTIMA (SELIMA) KALOŠEVIĆ I KRUŠTICA I/ILI HRANKOVIĆ KRAJ TEŠNJA. Sarajevo, 2013.

Novi rukopis prof. dr. Mirze Hasana Ćemana o Vakufu Ahmed – paše u selima (mjestima) Kalošević i Kruščica i/ili Hranković, proizašao je iz njegovog dugogodišnjeg zanimanja za kulturno naslijeđe Tešnja, tešanjske okoline i kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine pa i šireg regiona. Poznato je da je istraživačima primamljivije baviti se značajnim događajima, velikim ličnostima i monumentalnim objektima materijalne i duhovne kulture usljed čega ostaju mnoge praznine unutar prostora i vremena kojim su se bavili. Uzrok tome ponekad su i oskudniji podaci za periferna područja koje ima svaka istraživačka tema. Najzad, istraživanje glavnih tokova prošlosti i ključnih djela i ličnosti angažira nekad potpuno strast i energiju istraživača. Rijetki su oni koji pomno jednako preoravaju i pristupačno i nepristupačno. Ovaj rad prof. Ćemana upravo je primjer revnosnog tretiranja i dosljedno sprovedene metodologije naučno-istraživačkog rada na temi koja je ogranak u cjelovitom kulturno-historijskom naslijeđu osmanskodobne Bosne.

Osnovna tema je traganje za prostorno – vremenskim odrednicama Vakufa Ahmed – paše u selima Kaloševići i Kruštica i/ili Hranković kraj Tešnja o kojem postoje tragovi njegovog aktivizma, ali su takve prirode i stanja da pred istraživača postavljaju brojna pitanja i dileme. Saznanja o Vakufu Ahmed – paše autor temelji na prijevodu dijelova Tešanjskog sidžila iz 1639 – 1642. godine koji je sačinio prof. dr. Ahmed Aličić na temelju zahtjeva samog autora rukopisa.

Podataci o vakufu i vakifu nalaze se u Tešanjskom sidžilu i oni su do danas prevedeni fragmentarano i bez navođenja konteksta u kojem se spominju. Prve podatke iz navedenog sidžila doneo je u dva članka Osman Sokolović. Sada nove djelomične podatke i njihovo prevođenje dao je prof. dr. Ahmed Aličić. Ti podaci, iako oskudni, za istraživača su dovoljno znakoviti da ih istraži i pokuša naći odgovore koji ovu kulturno-historijsku pojavu potpunije osvjetljavaju.

Autor stoga u prvom dijelu svoje rasprave nudi sistematiziranu materiju kojom rasklapanjem pa sastavljanjem toponomastičkih i onomastičkih naziva mjesta (sela) Kaloševići i Kruštice i imena pojedinih ličnosti nastoji doći do etimološke odrednice – značenja naziva ovih lokaliteta. Stoga se poziva i na najranije zabilježene nazive ovih mjesta odnosno imena Kalošević još u vrijeme srednjevjekovne – predosmanske Bosne, jer se u jednoj povelji iz 1326., pored drugih spominje

porodično ime Kaloševići. Isto tako polazeći od korijena riječi – naziva, najmanjeg smislenog oblika, autor traga za mogućim porijeklom naziva u mađarskom i turskom jeziku kako bi provjerio i ovu moguću vrstu njihovog porijekla. Isto tako čini se važnim kako su ovi nazivi zabilježeni u detaljnim popisima Bosanskog sandžaka iz 1570. i 1604. godine te razmatra i druge i ranije nazive za ovaj kraj. U tom smislu, a nakon razmatranja etimologije za selo Krušticu (Kruščicu), koristeći stare karte iz austro-ugarskog vremena, planove avionskih snimanja terena, sagledavajući konfiguraciju terena te analizirajući prostorne pozicije i udaljenosti između sela Kalošević i sela Bobare autor predlaže da se prihvati da se u današnje selo Bobare ubicira mjesto /selo Kruštica koje je predstavljalo mahalu mjesta / sela Kalošević, kao što navode spomenuti izvori.

Ovu tezu autora posvjedočuju podaci, prema prijevodu dijela Tešanjskog sidžila iz 1639-1642. godine, o uvakufljenju dvije džamije vakifa Ahmed – paše izgrađene u mjestima / selima Kaloševcima i Kruštici, odnosno u Kaloševićima i Bobarama. Prostorni odnosi između navedenih sela vidljivi su na samom terenu ali i na starim katastarskim i topografskim kartama i avionskim snimcima iz 1978. godine.

Osman Sokolović u prijevodima podataka iz Tešanjskog sidžila iz 1639 – 1642. godine govori i o Mustafa – begu, sinu Ahmed – paše, iz Hrankovića. O ovoj dvojici uglednika podatke i njihovo prevođenje dao je autoru rukopisa usmeno i prof. dr. Ahmed Aličić. Na temelju do sada objavljenih i novih dobijenih podataka autor istovremeno razmatra i mogućnost da je Ahmed – paša mogao sagraditi džamiju u selu Hranković kraj Tešnja (danas u općini Teslić) a ne u Kaloševcima i Kruštici. Istovremeno autor rukopisa razmatra i mogućnost da je Ahmed – paša mogao sagraditi jednu džamiju u selu Hranković a drugu u selu Kruštica (Bobare?). Na taj način bi se možda mogla objasniti usmena tradicija u selu Kalošević da ovo selo nije imalo džamiju sve do 1970. godine pa su njegovi stanovnici džuma namaz obavljali u obližnjem selu Bobare sve do navedene godine. Na temelju detaljne uporedne analize autor smatra da je u tom slučaju vakif Ahmed – paša mogao u selu Kaloševci (Kalošević) sagraditi manji mekteb umjesto džamije. Taj mekteb je postojao u selu Kalošević i bilježi ga austro-ugarska karta iz 1882. godine. Skromne veličine stare džamije u Bobarama (za koje autor smatra da su predstavljale mjesto / selo Kruštica) i danas nepoznate veličine i konstrukcije stare džamije u Hrankoviću (koje su, također, po usmenoj tradiciji bile skromne) pružale bi osnovu za navedenu hipotezu o gradnji manjeg mekteba umjesto džamije u selu Kaloševci (Kalošević).

Središnji dio naučno-istraživačkog rada M. H. Ćemana bavi se materijalnim, odnosno arhitektonskim problemima Vakufa Ahmed – paše gdje autor nastoji pokazati materijalnu potvrdu o džamijama u mjestima / selima Kaloševcima i Kruščići, odnosno Bobarima. Naime, izjednačavanje mahale Kruščica kao dijela mjesta / sela Kaloševci (Kaloševića) s današnjim selom Bobarama prvi put se javlja u ovom radu. Slijedom te teze autor postavlja i objašnjenje o zamjeni ranijeg naziva sela Kruščica novim i savremenim – tj., izjednačava današnje selo Bobare sa starim selom Kruščica kao mahalom sela Kaloševci (današnjeg sela Kalošević/i/). Za takvo mišljenje, iako nema toponomastičkih potvrda, poslužili su mu ne samo prostorno-konfigurativni

elementi, nego i pokazatelji (simboli) na austrougarskoj karti iz 1882. godine na kojoj se u selu Bobare vidi topografski znak za groblje i džamiju a prema austro-ugarskoj karti iz 1882. godine u mjestu / selu Kaloševići postojao je stari mekteb. Navedena dva objekta nalaze se na nevelikoj udaljenosti - u Kaloševićima i Bobarama. Naime, kako u selu Bobarama postoje ostaci temelja stare džamije a u selu Kalošević postojao je stari mekteb autor ove ostatke smatra ostacima dviju džamija koje je, prema prijevodu podataka iz Tešanjskog sidžila, podigao, odnosno uvakufio Ahmed – paša oko 1639 – 1642. godine u mjestima / selima Kaloševci i Kruštica. Autor smatra da je stara džamija u Kaloševiću vremenom propala pa je u ovom selu 1970. godine podignuta nova džamija a na mjestu, tj., na temeljima stare džamije izgrađena je nova imamska kuća. U proteklom vremenu sjećanje na staru džamiju u Kaloševiću se izgubilo. Kao i u Kaloševiću i u Bobarama je 1984. godine podignuta nova džamija. Oba objekta, stara džamija u Bobarama i nova imamska kuća u Kaloševiću (na lokaciji starog mekteba) podignuta su na vakufskom zemljištu. Autor metodološki uvjerljivo obrazlaže činjenice na temelju kojih gradi hipotezu o staroj džamiji u Kaloševiću za koju smatra da je nestala u proteklom vremenu a da je na njenim temeljima sagrađen mjesni mekteb. Autor je proveo detaljnu analizu temeljnih ostataka stare džamije u Bobarama (prostor unutar temelja stare džamije, koji se iznad terena vide u visini desetak, petnaest, mjestimično i veše centimetara, postao je nakon izgradnje nove džamije prostor za klanjanje dženaza namaza. Ono što se čini frapantnim, a što autor otkriva i dokumentuje uporednim crtežima i tabelama, jeste to da su osnove dviju starih džamija, one pretpostavljene u Kaloševićima (ispod nove imamske kuće) i one stare na groblju u Bobarama (Kruščici), gotovo u centimetar podudarne!

To potvrđuje uvjerenje autora da je džamije u Kaloševićima i Kruštici (Bobarama) vakif Ahmed – paša podigao istovremeno ili u nekom kratkom roku. Takođe smatra da su obje džamije bile izgrađene na kamenim temeljima, sa zidovima od ćerpiča ili u drvenoj konstrukciji, da su bile pokrivene visokim drvenim krovovima i pretpostavlja da su mogle imati drvena minareta koja su se izdizala iz krovne konstrukcije. Uz temelje obje džamije nisu vidljivi tragovi kamenih temelja za zidana minareta, koji su uobičajeno mogli biti prislonjeni uz džamiju.

Mirza Hasan Ćeman, naravno, traga za pouzdanim podacima i o lokacijama, i o vremenu gradnje i o sudbini objekata vakufa Ahmed – paše. Još u prvom dijelu svoga rada, u podastiranju dokumenata i izvora poziva se na detaljne popise Bosanskog sandžaka iz 1570. i 1603., u kojima se ne spominju džamije u Kaloševićima i Kruštici (Bobarima) nego tek u Tešanjskom sidžilu iz 1639.-1642. godine. Ovaj datum naveden u sidžilu autor uzima kao mogući datum izgradnje i uvakufljenja navedenih džamija, tj. dok je vakif Ahmed – paša još bio živ. Autor također iznosi mišljenje da su obje spomenute džamije mogle biti podignute ili nešto prije navedenih godina ili je vakif Ahmed – paša mogao nanijetiti (ostaviti) sredstva za vakuf koji je nešto kasnije realiziran. Razumijevanje godina uvakufljenja navedenih džamija ovisi o kontekstu u kojem se čin uvakufljenja spominje u Tešanjskom sidžilu iz 1639.-1642. godine. Nažalost, sidžil do danas nije preveden i objavljen. Autor ne pokušava identificirati ličnost Ahmed – paše već taj zadatak ostavlja domaćoj historiografiji.

U dijelu rasprave o društvenom kontekstu događanja autor razmatra i pitanje zajednica – stanovnika mjesta Kaloševići i Kruštica (Bobare), brojnost džemata kao i odnos muslimanskog i nemuslimanskog stanovništva. Određene oscilacije u tim veličinama koje predstavljaju povećanje broja stanovnika u navedenim mjestima / selima autor smatra poticajem za gradnju džamija u njima a podignute džamije doprinosile su jačanju mjesnih džemata. S tim u vezi autor razmatra i pitanje odnosa ličnosti Ahmed – paše i mjesnih zajednica te razloga koji su naveli Ahmed – pašu da gradi džamije u Kaloševićima i Kruštici i/ili Hrankoviću. U tekstu rukopisa autor također raspravlja i o pitanju postojanja / trajanja Vakufa Ahmed – paše te uloge Mustafa – bega, sina Ahmed – paše, u graditeljskom aktivizmu u Tešnju. Prema prijevodu odlomka spomenutog Tešanjskog sidžila, kojeg je sačinio i objavio Osman Sokolović, Mustafa – beg je uvakufio neka sredstva za popravke česme, puta, hana, džamije na području Tešnja. Prema prijevodu Tešanjskog sidžila, kojeg je sačinio Ahmed Aličić, Mustafa – beg, sin Ahmed –paše podigao je džamiju u Tešnju.

Autor, naravno, ne izostavlja i pitanje odnosa između Gazi Husrev – begova i Ahmed – pašina vakufa. Oskudne podatke o mjestima Kalošević i Kruštica, o sudbini objekata Ahmed – pašina vakufa, o materijalnim ostacima vakufa, o otsustvu usmenog predanja, o prezentiranju pogrešnih podataka o kulturnom naslijeđu ovog kraja, autor nadilazi akribičnim traganjem za historijskim tragovima i svestranim razmatranjem dostupnih podataka. Ovom studijom autor rekonstruiše dijelove prostornog i vremenskog svijeta sedamnaestog stoljeća, što je on bio nekad i što autorovim radom dospijeva i u svijest i kulturu našega vremena.

Imajući u vidu da su postavljene teze o mjestima Kaloševići i Kruštica (odnosno Bobare) i/ili Hranković zasnovane na usporedbi historijskih dokumenata, onomastike, toponomastike, kartografije i pomnom sagledavanju terena može se reći da je autor učinio u znatnoj mjeri sagledivim Vakuf Ahmed-paše te da rezultati njegovog rada mogu i trebaju potaknuti mlađe istraživače u sagledavanju ovog Vakufa i njegovog mjesta u kulturnoj historiji tešanjskog kraja, svesrdno preporučujem objavljivanje rukopisa.

U Sarajevu, decembra 2014.

Dr. Ibrahim Krzović, profesor emeritus

BILJEŠKA O AUTORU KNJIGE

Mirza Hasan ĆEMAN je bosansko-hercegovački arheolog i historičar umjetnosti. Rođen je 1949. g. u Jelahu, općina Tešanj, Bosna i Hercegovina. Nakon završene gimnazije studirao je arheologiju, historiju umjetnosti i historiju na *Filozofskom fakultetu* u Zadru (tada u okviru *Sveučilišta u Zagrebu*, Hrvatska), te stekao zvanje diplomiranog arheologa, historičara umjetnosti i profesora historije. Poslijediplomske studije iz arheologije i historije umjetnosti studirao je na *Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Sveučilište u Zagreb*u, Hrvatska. Doktorske studije iz historijske (kulturalne) antropologije s naglaskom na urbanu problematiku Bosne i Hercegovine studirao je na *AMEU-ISH - Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of Humanities*, Slovenija. Doktorska teza odbranjena je pod naslovom *Povijest, tipologija, sadržaji, funkcije, struktura i topografija grada u Bosanskom ejaletu od 15. do 19. stoljeća. AMEU-ISH - Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of Humanities*, Ljubljana, Slovenija. Ljubljana, 2005, Vol. I-IV, pp 1974 + 83 ill. Na *Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu* završio je *SNC DIN* Program (Diploma u islamskim naukama).

Od 1986. do 1999. godine Mirza Hasan Ćeman bio je zaposlen u *Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine* (*Odjeljenje za arheologiju*) u Sarajevu gdje je 1999. godine stekao zvanje muzejskog savjetnika. Tokom akademske 1998./1999. godine bio je angažiran kao viši asistent na *Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu* na *Odjeljenju za historiju* za predmet *Umjetnost i kultura antike*. Od 2000. do 2009. godine bio je zaposlen na *Akademiji likovnih umjetnosti Univerziteta u Sarajevu* na *Odjeljenju za teoriju i historiju umjetnosti* kao viši asistent i docent za predmete *Historija nacionalnih umjetnosti* i *Historija umjetnosti I.*

Mirza Hasan Ćeman sada je zaposlen na *Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu* na *Katedri za historiju umjetnosti* gdje predaje predmete *Uvod u ikonologiju, Umjetnost srednjevjekovne Bosne, Umjetnost Bosne i Hercegovine od 15. do 19. st.,* A*rhitektura i urbanizam na području Bosne i Hercegovine od 15. st. do 1878. godine, Urbani kontinuiteti i diskontinuiteti na području Bosne i Hercegovine od 1. do 16. st., Slikarstvo na području Bosne i Hercegovine od 15. st. do 1878. godine, Kiparstvo i artes minores na području Bosne i Hercegovine od 15. st. do 1878. godine* i *Metodologija naučnog rada u historiji umjetnosti*. Na istom fakultetu od 2008. godine Mirza Hasan Ćeman saradnik je i na *Katedri za arheologiju* gdje je predavao predmete *Arheološki praktikum I-IV, Islamska arheologija, Metodologija arheoloških iskopavanja* te više predmeta u okviru projekta *TEMPUS BIHERIT I* i *II* koji je

ostvaren uz saradnju više inozemnih fakulteta i koji je bio podržan od strane Europske zajednice. Od 2008. do 2010. godine bio je vanjski saradnik na *Faculty of Arts and Social Sciences* na *International University of Sarajevo* gdje je predavao predmete *History of Art I* i *History of Art II*. Trenutno je vanjski saradnik na *Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu* (od 2010. godine na *Katedri za teoriju i historiju arhitekture* gdje predaje predmete *Historija umjetnosti I* i *II*, od 2011. godine na *Katedri za urbanizam i prostorno planiranje* gdje na studiju II stepena predaje opći predmet *Urbana antropologija* te na doktorskom studiju na kojem predaje predmet *Savremena urbana antropologija* (s naglaskom na odraze globalizacije na naselja urbanog tripa na području sjeverozapadnog Balkana, posebno Bosne i Hercegovine).

Vidjeti stručne profile i preuzeti radove na/sa:

https://unsa.academia.edu/MirzaHasanCeman,

http://www.afs-phd.ba/index.php/profesori/item/49-profdr-mirza-hasan-ceman i

www.mhceman.com